OVIDIU MUREŞAN

•

De la ANTICHITATEA TÂRZIE la AMURGUL EVULUI MEDIU
(sec. IV-XIII)

D

OVIDIU MUREŞAN

De la ANTICHITATEA TÂRZIE la AMURGUL EVULUI MEDIU

(sec. IV-XIII)

EDIŢIA A III-A, REVĂZUTĂ ŞI ADĂUGITĂ

Editura TODESCO
Cluj-Napoca, 2007

Editura TODESCO, Cluj-Napoca, str. Meteor, nr. 6/32
tel.: 0264-438305, fax: 0264-598467
Tipărită la 3CS s.r.l., Cluj-Napoca, Piaţa Muzeului, nr. 1
Tel./fax: 0264-598467

Tehnoredactare:
DINU VIRGIL

Coperta:
SANDU CIMPONERIU

Recenzenţi:
Prof. univ. dr. AVRAM ANDREA
Prof. univ. dr. MIHAI BĂRBULESCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

MUREŞAN, OVIDIU
De la Antichitatea târzie la amurgul Evului Mediu/ Ovidiu Mureşan. – Ed. a 3-a, rev. - Cluj-Napoca: Todesco, 2007.
152 p.; 21 cm.
Bibliogr.
ISBN: 978-973-7695-25-3

© Toate drepturile asupra acestei ediţii aparţin autorului.

All rights reserved. Printed in Romania. No parts of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in a data base
or retrieval system, without the prior permission of the publisher.

Toate drepturile rezervate. Tipărit în România. Nici o parte din această lucrare nu poate fi reprodusă sub nici o formă, prin nici un mijloc mecanic sau electronic, sau stocată într-o bază de date, fără acordul prealabil, în scris, al autorului.

Cuprins

APOGEUL ŞI DECLINUL IMPERIILOR UNIVERSALE.....7
1. Cauzele decadenţei Imperiului Roman (sec.III-V d.Hr.).....8
2. „Miracolul" supravieţuirii Imperiului Roman de Răsărit.....13
3. Imperiul Persan în timpul dinastiei sasanide.....15
4. Imperiul Hindus Gupta. Grandoare şi decădere.....20
5. Apogeul civilizaţiei antice chineze.....22

IMPERIILE ŞI BARBARII. MARILE MIGRAŢII SAU MARILE INVAZII.....25
1. Cauzele marilor migraţii.....25
2. Vechii germani.....26
3. Celţii.....30
4. Declanşarea primei faze a „marilor migraţii".....33
4.1. Hunii în Europa.....33
4.2. Întemeierea primelor regate barbare germanice. Regatul vizigot39
4.3. Regatul african al vandalilor.....41
4.4. Suevii.....44
4.5. Alanii.....45
4.6. Burgunzii.....45
4.7. Regatul ostrogoţilor din Italia.....46
5. Al doilea val al invaziilor.....49
5.1. Alamanii.....49
5.2. Heptarhia anglo-saxonă.....50
5.3. Statul franc merovingian.....51
6. Cel de-al treilea val de migratori (sec. VI-VII).....54
6.1. Longobarzii în Peninsula Italică.....55
6.2. Avarii. O populaţie de stepă în Europa Centrală.....58
6.3. Bulgarii.....59
6.4. Slavii.....60
a) Statul Moraviei Mari.....61
b) Regatul Piaştilor.....62
c) Rusia Kieveană.....63
6.5. Sarazinii.....65
7. Consecinţele „marilor migraţii".....66

RESURECŢIA IMPERIILOR CU VOCAŢIE UNIVERSALĂ 68
1. Apogeul Imperiului Sasanid.....68
2. Renaşterea Imperiului Hindus, în vremea lui Harsha.....71
3. Reunificarea Imperiului Chinez sub dinastiile Suei şi Tang…72
4. Constituirea imperiului medieval japonez în Extremul Orient74

CIVILIZAŢIA ARABĂ ÎN EVUL MEDIU.....77
1. Mahomed şi geneza islamului.....77
a) Arabia preislamică.....77
b) Mahomed, profetul islamului.....78
2. Primii califi şi începuturile expansiunii islamice.....81
3. Califatul Omeiad.....82

4. Califatul Abbasid....83
5. Expansiunea maritimă şi comercială a arabilor....83
a) Arabii pe Mediterana....84
b) Arabii în Oceanul Indian....84
TENTATIVA DE RESTAURARE IMPERIALĂ A LUI CAROL CEL MARE....87
1. Regruparea Carolingienilor....87
2. Politica externă a lui Carol cel Mare....88
3. Structura internă a statului carolingian....90
4. Renaşterea carolingiană....91

SCHIŢĂ PENTRU O FIZIONOMIE A SOCIETĂŢII MEDIEVALE....93
1. Nobilii....93
a) Recrutarea nobilimii....93
b) Privilegiile nobilimii....94
c) Organizarea seniorială. Regimul domenial....94
d) Ierarhia nobiliară....98
2. Clericii....102
3. Oamenii de rând....102
4. Şerbii propriu-zişi....103

AL DOILEA ASALT AL INVAZIILOR ASUPRA EUROPEI CREŞTINE....105
1. Maghiarii....106
2. Khazarii....107
3. Pecenegii....108
4. Cumanii....109
5. Vikingii....110
6. Mongolii....113
a) Geneza statului mongol....114
b) Ginghis han şi întemeierea imperiului mongol....116
c) Extensiunea imperiului mongol în timpul succesorilor lui Ginghis han 117

BISERICA CREŞTINĂ, VIAŢA MONAHALĂ ŞI EREZIILE ÎN EVUL MEDIU....122
1. Persecutarea Bisericii creştine....123
2. Începuturile monahismului. Principalele ordine călugăreşti 124
a) Monahismul oriental....125
b) Monahismul occidental....126
3. Ereziile medievale....128

CRUCIADELE....132
1. Cauzele cruciadelor....132
2. Etapele Primei Cruciade....133
3. Cruciadele a II-a şi a III-a....134
4. Cruciada a IV-a....135
5. Ultimele cruciade....135

GENEZA UNIVERSITĂŢILOR MEDIEVALE....137
1. Originile universităţilor....137

2. Organizarea studiului şi strategiile de predare.....138
3. Primele universităţi medievale europene.....140
4. Infrastructura universităţilor medievale.....141
5. Atelierele de copiat şi negoţul cu carte în universităţile medievale.....143

BIBLIOGRAFIE.....145

8

APOGEUL ŞI DECLINUL IMPERIILOR UNIVERSALE

Cele trei continente cunoscute în antichitate, Europa, Asia, Africa, erau hegemonizate de marile imperii (roman, persan, hindus şi chinez), care manifestau tendinţe de dominaţie universală. În epoca Antichităţii Târzii, aceste ample formaţiuni statale erau înconjurate şi asediate de diverse populaţii barbare. Sub pretextul apărării, dar, în realitate, pentru a-şi compensa necesităţile economice şi militare sau pentru a diminua tensiunile sociale interne, imperiile se extind programatic, spoliind şi asimilând în permanenţă etniile care le periclitau frontierele. Grandoarea şi decăderea marilor puteri din perioada de amurg a antichităţii se datorează, în bună măsură, tocmai acestei politici de expansiune teritorială excesivă. Efortul constant de dilatare a epuizat aceste imperii cu vocaţie universalistă şi a favorizat, începând cu secolul al IV-lea, declanşarea unei ofensive devastatoare de către populaţiile nomade sau seminomade.

Astfel, în Asia, seminţiile barbare subjugă China de Nord, atacă şi ocupă temporar Persia şi India de Nord. În Europa, diverse etnii migratoare iau în stăpânire, iniţial doar teritoriile transdanubiene şi de peste Rin, pentru ca apoi să asalteze şi să penetreze frontierele, ameninţând centrele vitale ale Imperiului Roman. În Africa, berberii, conduşi de Firmus şi aliaţi cu alte seminţii ale deşertului, năvălesc în provinciile romane, devastându-le sistematic, după ce, în urma domesticirii dromaderului, din foşti sedentari se transformă într-o populaţie nomadă,

caravanieră. Cămila ajunsese pe continentul african după cucerirea Egiptului de către perşi, iar împăratul Septimius Severus o importase în provincia Africa, probabil pe la 200 d. Hr.

1. Cauzele decadenţei Imperiului Roman (sec.III-V d.Hr.)

Pentru o civilizaţie prin excelenţă sclavagistă, precum cea romană, războaiele de cucerire erau iniţiative necesare pentru consolidarea progresului economic. În perioada antichităţii clasice, dezvoltarea economică a Imperiului Roman s-a întemeiat, cu precădere, pe amplificarea ritmică a *muncii cu sclavi*. Pentru sporirea producţiei, numărul sclavilor trebuia să crească în permanenţă. În consecinţă, prin cuceriri, armatele învinse erau capturate şi valorificate pe pieţele de sclavi. Cât timp războaiele victorioase, purtate de împăraţii şi generalii Romei, au alimentat marile latifundii şi atelierele meşteşugăreşti urbane cu mână de lucru servilă, la preţ scăzut, economia romană a urmat o traiectorie ascendentă.

Semnele recesiunii economice pot fi identificate, în perimetrul Imperiului Roman, încă din secolul al III-lea. Munca prestată de sclavi pe marile domenii rurale devine, treptat, nerentabilă, întrucât preţul sclavilor cunoaşte o vertiginoasă ascensiune. Scumpirea „instrumentelor vorbitoare" (*instrumentum vocale*) era o consecinţă a adoptării, de către suveranii romani, a unei strategii defensive, de lungă durată, începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea. Multe terenuri agricole ajung în paragină, pe măsură ce mâna de lucru servilă începe să lipsească.

Marii latifundiari se vor strădui să surmonteze aceste disfuncţii din sfera agriculturii, printr-o serie de reforme cu consecinţe paliative. Apelând la un sistem de

cointeresare, ei vor introduce *colonatul* şi-i vor înzestra cu un lot de pământ (*peculium*) pe aşa-numiţii *sclavi cazaţi* (*servi casati cum peculio*). Liberi din perspectivă juridică, *colonii* luau în arendă un lot de pământ pe o durată determinată şi, în virtutea unei convenţii, achitau anual proprietarului o parte din recoltă. De un statut similar beneficiau şi *sclavii cazaţi*, cu deosebirea că respectivii nu erau liberi din punct de vedere juridic. Apariţia acestora s-ar putea să fi fost încurajată şi de consolidarea principiilor moralei creştine în societatea romană, care pretindeau să li se ofere inclusiv sclavilor şansa de a duce o armonioasă viaţă de familie. În secolele care preced oficializarea creştinismului în Imperiul Roman, populaţiei nelibere nu i se permitea să trăiască decât în concubinaj. În contextul aceloraşi iniţiative de reformă, li se îngăduie unor comunităţi barbare să colonizeze zonele funciare limitrofe ale imperiului. Mulţi dintre aceşti „colonişti" erau numiţi *leti* şi beneficiau de statutul unor cultivatori de pământ, care, concomitent, aveau şi obligaţia de a apăra un sector sau un fragment din *limes* (graniţa militară) de eventualele atacuri, în valuri succesive, ale migratorilor.

Echilibrul financiar al Imperiului Roman a fost compromis, în bună măsură, de anemierea rezervelor de metal nobil. Vreme de secole, caseta imperială a fost alimentată de tezaurele şi resursele de metal preţios (uneori miniere) ale populaţiilor învinse. O dată cu adoptarea unei strategii politice defensive de către Imperiul Roman, acest aflux de venituri substanţiale va fi blocat. Împăraţii romani nu vor încerca să anihileze efectele aceste crize financiare printr-un program de austeritate. Dimpotrivă, pentru a atenua tensiunile sociale din Roma şi din alte centre urbane suprapopulate, ei îşi vor asuma obligaţia de a oferi plebeilor, a căror cifră se ridica, în capitală, până la 300 000, „pâine şi jocuri" (*panem et circenses*). Grânele necesare pentru aceste acţiuni regulate de distribuire gratuită a alimentelor către păturile defavorizate ale societăţii urbane erau transportate pe căi maritime şi cu uriaşe eforturi

pecuniare din Egipt (aproximativ o treime din necesar), Africa de Nord şi Sicilia. Fiarele sălbatice, care urmau să fie sacrificate, în scopuri ludice, pe scena arenelor romane, erau capturate din Africa sau Orientul Apropiat şi apoi deplasate, cu mari sacrificii, spre Cetatea Eternă sau spre alte centre urbane de mai mică anvergură.

O altă sursă a declinului economic o reprezintă risipa excesivă, practicată de elita societăţii imperiale, concentrată, cu precădere, la Roma. Aristocraţia şi birocraţia din capitală, îmbogăţite din prăzi de război, speculaţii şi spolierea provinciilor care le fuseseră încredinţate spre administrare, cheltuiau sume exorbitante, nu numai pentru o viaţă mondenă de lux, ci şi pentru achiziţionarea produselor rafinate ale artizanatului oriental şi a mărfurilor exotice, precum mirodenii, parfumuri (mosc), tămâie, pietre preţioase, importate din Asia. În felul acesta, bogăţiile acumulate la Roma de straturile privilegiate ale societăţii nu erau investite în proiecte menite să resuscite resursele economice ale capitalei sau ale Peninsulei Italice, ci alimentau, printr-o veritabilă „hemoragie a aurului” (A. J. Toynbee), activitatea artizanală şi comercială a provinciilor orientale din imperiu. Nu e de mirare că, sub aceste auspicii, regiunile occidentale (în particular păturile elitei romane) se vor pauperiza progresiv.

Pe de altă parte, uriaşele frontiere ale Imperiului Roman, care aveau misiunea de a proteja (*pax romana*) 50-65 de milioane de locuitori, erau păzite cu ajutorul unor contingente de soldaţi profesionişti, care depăşeau cifra de 100 000. Remunerarea acestui impresionant potenţial militar, cu rol ofensiv şi defensiv, presupunea un efort financiar fabulos din partea puterii centrale. În epoca de propsperitate a Imperiului Roman, în pofida unui cuantum scăzut al taxelor, armata a fost plătită ritmic.

Întrucât suita de războaie expansioniste victorioase, care facilitaseră spolierea masivă a populaţiilor învinse şi exploatarea sistematică a teritoriilor proaspăt ocupate, se încheie, pe parcursul secolului al II-lea, în deceniile

următoare, suveranii romani s-au văzut constrânşi să găsească noi surse de venit. În acest context, e înăsprită fiscalitatea, recurgându-se la impozite abuzive. Istoricul Salvianus, în *De gubernatione Dei*, evocă un impozit perceput în aur (*chrysargirum*), o dată la cinci ani, de la negustorii romani. Pentru a achita amintita taxă oneroasă, unii comercianţi se decid să-şi vândă copiii negustorilor de sclavi. Seria de exacţiuni fiscale contribuie la ruinarea ireversibilă a proprietăţii mici şi mijlocii şi la declanşarea unor răscoale endemice, precum cele ale *circumcellionilor* – numiţi şi *agonistici*, din Africa (sec. IV-V) – sau *bagauzilor* din Galia şi Spania (sec. III-IV). Revoltele ultimilor sunt amplu evocate în operele autorilor antici târzii: Paulus Orosius (*Historiarum adversum paganos*), Aurelius Victor (*De Caesaribus*), Zosimos (*Historia*), Prosperus Tyron (*Chronicon*), Idatius (*Chronicon*) şi Salvianus (*De gubernatione Dei*).

O altă sursă de realimentare a vistieriei imperiale devine deprecierea monedei, adică strategia inflaţionistă. De la Caesar, care bate primul *aureus*, prin perioade succesive de degradare a conţinutului de metal nobil, se ajunge, în deceniile de agonie ale Imperiului Roman de Apus, la simple asignate metalice. Momente de stabilizare monetară şi deflaţie se derulează doar în vremea împăraţilor Constantin cel Mare şi Theodosiu cel Mare. Acest cortegiu de oneroase manevre financiare a declanşat bulversarea preţurilor, stagnarea iniţiativelor comerciale şi procesul de anemiere a vieţii economice urbane.

În ciuda măsurilor de redresare menţionate, începând cu secolul al IV-lea, caseta imperială nu mai tezaurizează suficiente venituri pentru remunerarea forţei militare romane. Această incapacitate de plată generează o macabră reacţie în lanţ. Contingentele de mercenari, care nu-şi primiseră solda la timp, uneori se răzvrătesc şi jefuiesc, în compensaţie, provinciile de frontieră (cazul temuţilor *buccelarii*). Populaţia rurală din regiunile agresate, pe de o parte terifiată şi ameninţată cu ruina

economică, pe de altă parte consternată, întrucât era obişnuită să fie apărată şi nu prădată de trupele romane, reacţionează, adresându-se unor potentaţi locali pentru protecţie. În schimbul unor redevenţe în bani sau natură, respectivii autocraţi se oferă să ocrotească toate comunităţile săteşti din vecinătate, prin intervenţia trupelor proprii, împotriva atacatorilor interni sau externi şi a exactorilor fiscali. Acest pact, care e o uvertură a viitoarelor relaţii de tip feudal, se va numi patronat (*patrocinium*) şi va priva sistemul fiscal al imperiului de impozitele a numeroşi contribuabili.

Conştienţi că nu dispun de mijloace pecuniare suficient pentru a onora soldele restante, împăraţii romani vor recurge la o serie de inovaţii periculoase pentru a neutraliza manifestările anarhice ale unor contingente militare nemulţumite. Iniţial încearcă să satisfacă pretenţiile justificate ale soldaţilor, achitându-le remuneraţiile, parţial sau total, în natură, prin aşa-numitele *annone*, care erau, de fapt, bonuri asupra rezervelor de grâu ale statului. Această reformă militară va determina abandonarea treptată a armatei de către militarii şi ofiţerii romani (italici sau „provinciali”). În replică, împăraţii romani îşi vor completa legiunile, încorporând metodic mercenari de origine alogenă, mai puţin pretenţioşi, o dată cu secolul al IV-lea. Astfel începe procesul de *barbarizare*, poate, mai exact, de *germanizare* a armatei imperiale, în detrimentul elementului roman. În timp, chiar şi posturile de comandă, părăsite de reprezentanţii familiilor senatoriale, sunt preluate de germanici. Aceşti „noi romani”, precum Merobaudes, Dagalaif, Stilicon, Ricimer, Arbogast şi Gainas, se vor simţi implicaţi în destinul Romei. Prestigiul civilizaţiei romane le va acapara temporar fidelitatea. Însă, după primele înfrângeri grave, pe fondul unei ireversibile anarhii politice, unii dintre ei vor abandona imperiul. Oportunismul lui Odovacar (Odoacru), care-l detronează pe ultimul împărat al Romei, Romulus Augustulus, este o dovadă tipică în acest sens.

O altă categorie militară o formau „*federaţii*” (aliaţii). E vorba de întregi seminţii barbare, care, în virtutea unor convenţii încheiate cu autoritatea romană, se sedentarizează în zonele-tampon ale Imperiului şi, în schimbul unor terenuri agricole primite în folosinţă sau a unei solde modeste, se angajează să protejeze frontierele în faţa eventualilor invadatori. *Federaţii,* încorporaţi în sistemul defensiv roman, şi-au păstrat sistemul de organizare autonomă, sub comanda şefilor tradiţionali. Respectivul statut îl obţin vizigoţii (418), alanii (440), burgunzii (443) şi francii salieni (448). Instalarea acestor populaţii agregate şi neasimilabile, în vecinătatea *limes*-ului roman, pe parcursul secolelor IV-V, nu va soluţiona „problema barbară”. Dimpotrivă, armata imperială, reorganizată într-o formulă hibridă şi improvizată, se va dovedi vulnerabilă în faţa „marilor invazii”, declanşate sub presiunea suplimentară exercitată de seminţiile asiatice.

În pofida cronicarilor contemporani, care, probabil panicaţi de anumite evenimete terifiante, derulate cu precădere în secolele IV-V, furnizează posterităţii cifre mult exagerate cu privire la efectivele militare ale barbarilor, armata romană nu a fost niciodată copleşită numeric, pe parcursul confruntărilor din perioada de agonie a Imperiului Roman de Apus. Dacă nu se iau în considerare femeile, copiii, bătrânii şi sclavii, contingentele militare propriu-zise ale năvălitorilor au fost mereu în inferioritate numerică. Africa de Nord a fost cucerită de aproximativ cincisprezece mii de războinici vandali. După îndepărtarea ultimului suveran roman occidental, Odovacar (Odoacru) va controla, cu un număr similar de luptători germanici (heruli, skiri şi rugi), întreaga Peninsulă Italică.

Din păcate, Imperiul Roman a întâmpinat într-o formulă politică dezarticulată asaltul final efectuat de populaţiile migratoare. Experimentul tetrarhiei şi dezmembrarea din 395 nu sunt decât expresia politică a antagonismului pregnant între un Orient prosper,

urbanizat, care aderase la creştinism pe scară largă şi un Occident falimentar, ruralizat, sensibil barbarizat, unde creştinismul predomina doar în incinta marilor oraşe. Seminţiile migratoare, mai ales goţii şi hunii, au fost principalele beneficiare ale dispariţiei fermentului antic de coeziune şi ale instaurării unui climat de rivalitate între cele două imperii.

Chiar dacă respingem ideea, mult vehiculată de comentatorii romantici ai fenomenului, că, în faza sa de senectute, Imperiul Roman a fost paralizat de o conduită morală decadentă a elitelor societăţii, nu putem să negăm existenţa unei crize de conştiinţă la nivelul colectivităţilor. Debusolarea s-a instaurat la nivel etic şi religios. O dată cu abandonarea stilului de viaţă tradiţional şi asimilarea unor credinţe, idei şi moravuri străine, romanii au renunţat la vechile idealuri civice, impersonale şi obiective. Lumpenproletariatul metropolelor şi aventurierii din cosmopolita armată romană au contribuit masiv la proliferarea superstiţiilor, a practicilor exorciste şi a doctrinelor soteriologice, transformând capitala imperiului, dar şi alte centre urbane, în rezervoare ale vieţii negative. Pătura dominatoare a societăţii îşi va căuta, temporar, salvarea în filosofia stoică, la care aderaseră şi câţiva împăraţi „iberici” (Traian, Marcus Aurelius). Această *morală raţională* constituia un cod etic individual fără ecou în universul maselor italice sau provinciale. Tentativa împăratului Aurelian de a proclama drept cult oficial o religie monoteistă, artificială, un sincretism întemeiat pe veneraţia soarelui (un mithraism contaminat de cultul zeiţei Isis), e asfixiată de succesele nenumăratelor secte mistice locale.

Pe de altă parte, fenomenul de proliferare şi apoi de oficializare a creştinismului pe cuprinsul întregului imperiu va fragmenta societatea romană. Începând cu anul 391, la iniţiativa împăratului Theodosiu cel Mare, toate practicile religioase păgâne sunt interzise în perimetrul statului roman. Polemicile de lungă durată, angajate între creştini şi „reacţionarii” păgâni, inclusiv pe

tema dezastrelor politice (cucerirea Romei de către vizigoţi – 410 d.Hr.), precum şi numeroasele disidenţe de ordin dogmatic (*gnosticism*, *marcionism*, *montanism*, *arianism*, *donatism* şi *nestorianism*), care macină, pe parcursul secolelor II-V, chiar nucleul comunităţii creştine, au accentuat procesul de derută spirituală, atât în mediile intelectuale, cât şi în straturile plebeiene, subminând orice strategie de coeziune socială.

O parte dintre aceste fenomene au fost agravate de un fapt neprevăzut şi imprevizibil. Între anii 165-180 aria mediteraniană a Imperiului Roman a fost afectată de o gravă epidemie de varicelă (*vărsat negru*). Gradul de mortalitate a fost extrem de ridicat. În unele regiuni a sucombat între o treime şi un sfert din populaţie. O altă epidemie devastatoare, adusă în zonele occidentale din Asia, probabil de comercianţi sau de foştii combatanţi, a generat un sensibil recul demografic la mijlocul secolului al III-lea, între anii 251-266. În conformitate cu afirmaţiile specialistului în istorie romană Karl Julius Beloch, populaţia Europei ar fi scăzut progresiv, începând cu domnia împăratului Caracalla (198-217). Declinul demografic s-ar fi încheiat doar în secolul al VII-lea.

2. „Miracolul” supravieţuirii Imperiului Roman de Răsărit

O primă condiţie a supravieţuirii segmentului politic oriental, din fostul Imperiu Roman, a constituit-o amplasamentul geopolitic mult mai favorabil. Provinciile răsăritene cele mai prospere, precum Asia, Lydia, Cappadocia, Siria, Fenicia, Palestina şi Egiptul, fiind situate în regiuni extraeuropene (Asia Mică, Orientul Apropiat sau Africa Nord-Estică), au fost doar minimal sau deloc afectate de marasmul invaziilor barbare.

Migratorii, majoritatea de origine germanică, nu erau versaţi în domeniul navigaţiei şi, prin urmare, nu şi-au

propus să traverseze Marea Egee sau strâmtorile Propontidei. De altfel, se pare, legislaţia romană, prin *Codex Theodosianus*, îi sancţiona drastic pe cei care i-ar fi iniţiat pe alogeni în arta navigaţiei. De aceea, vandalii sunt singurii barbari germanici care, printr-o coincidenţă propice, ajung să acumuleze o oarecare experienţă maritimă. Prin urmare, chiar în condiţiile unor presiuni externe apreciabile, efortul militar sau pecuniar al Imperiului Roman de Răsărit putea fi finanţat de „hinterlandul" afro-asiatic. Pe de altă parte, devastarea sistematică, de către diverse valuri de migratori, a provinciilor balcanice, mult mai sărace, nu a reuşit să destabilizeze potenţialul său economic şi demografic.

Desigur, la frontierele sale răsăritene, Imperiul Roman de Răsărit a fost constrâns să angajeze o suită de confruntări militare cu parţii (perşii), care ridicau pretenţii asupra Mesopotamiei şi visau chiar să obţină acces la Marea Mediterană. Războaiele purtate în secolele III-VII au fost sângeroase, costisitoare şi lipsite, în general, de succese decisive. Cu toate acestea, armistiţiile sau păcile încheiate, uneori pe durata unui deceniu, cu acest apreciabil rival oriental, au fost respectate cu fermitate, acordând zonelor compromise de conflict un termen suficient pentru refacerea infrastructurilor.

Pe plan economic, provinciile protejate de invazii din Imperiul Roman de Răsărit acumulează importante rezerve monetare şi de metal nobil, exportând produse artizanale de lux, fabricate în dinamicele centre meşteşugăreşti din Asia Mică şi din din Orientul Apropiat. Pe de altă parte, Egiptul se fortifică pe plan financiar, efectuând masive exporturi de grâu sau tranzitând mărfuri exotice, de provenienţă asiatică, spre Roma şi spre alte oraşe imperiale. În regiunile orientale, agricultura rămâne viabilă întrucât cea mai mare parte a terenurilor arabile era controlată de micii proprietari funciari, care-şi exploatau personal posesiunile agricole, fără a apela la intermediari, şi achitau ritmic impozitele către administraţia de stat. Evident, în condiţiile menţinerii

acestei „clase de mijloc”, împăraţii romani aveau mereu vistieria plină şi nu erau tentaţi să recurgă la impozite abuzive. În condiţiile stabilităţii economice, financiare, sociale şi politice, Imperiul Roman de Răsărit va fi în mai mică măsură afectat de frământări sociale sau de războaie civile şi va beneficia de un răgaz suficient pentru a pregăti strategii optime în vederea respingerii sau a blocării ofensivei barbare.

În Imperiul Roman de Apus s-a generalizat un climat economic sensibil diferit. Viaţa urbană era în declin, deja din secolul al III-lea. Oraşele suferiseră o implozie demografică, înconjurându-se de ziduri, după primele raiduri mai îndrăzneţe ale triburilor germanice sau celtice. Provinciile cele mai bogate, care constituiau, practic, coloana vertebrală a statului roman occidental (Galia, Italia, Hispania), erau extrem de vulnerabile în faţa unor atacuri externe. La Roma se concentrase o bună parte din populaţia improductivă şi parazitară a Imperiului Roman (foşti senatori, guvernatori, funcţionari, precum şi plebeii), grevând asupra bugetului public. Proprietatea agricolă era monopolizată de marii latifundiari, care, de multe ori, îşi neglijau domeniile, dar, pe de altă parte, erau scutiţi de achitarea impozitelor. În asemenea condiţii, nu este de mirare că, în ultima fază, populaţia romană occidentală reacţionează apatic împotriva invadatorilor, întrucât în schimbul obedienţei faţă de abuzurile funcţionarilor imperiali, era obişnuită să beneficieze de protecţie din partea trupelor cezarului. De altfel, o lege din vremea lui Augustus (*Lex Iulia*) interzicea provincialilor portul armelor. Drept urmare, gestul generalului de sorginte germanică, Odovacar (Odoacru), de a-l îndepărta de la putere şi a-l exila în Campania pe ultimul împărat roman, Romulus Augustulus, un copil de 12-13 ani, în anul 476, nu a stârnit nici o reacţie semnificativă din partea cetăţenilor romani. *Sic transit gloria mundi*...

3. Imperiul Persan în timpul dinastiei

sasanide

Victoria împăratului roman Septimius Severus împotriva parţilor a discreditat dinastia Arsacizilor, de tradiţie elenistică. În respectiva conjunctură de criză politică şi nemulţumire populară, Ardaşir, fiul lui Sâssân, preot la templul Anâhita din Persepolis, profitând de funcţia militară pe care o deţinea (*argapet* – comandant de fortăreaţă), îl învinge, în anul 224, pe Artaban al V-lea, suveranul legitim, şi-l detronează.

Noua dinastie sasanidă va călăuzi destinul perşilor vreme de patru secole (224-651). Sistemul politic federalist, promovat de monarhii parţi, e înlocuit de totalitarism. Mazdeismul, credinţa tradiţională a perşilor încă din vremea Ahemenizilor, devine religie de stat. Preotul Tansar transcrie cartea sacră, *Avesta* (imnurile şi profeţiile lui Zarathustra), în limba pehlevi, vorbită de populaţie.

Societatea e divizată în caste etanşe, după tipicul arian al indo-europenilor: magii, nobilii (prinţii, numiţi *chatradâr*, şefii de clan, numiţi *vispuhr*, marii nobili, numiţi *warzug*, şi oamenii liberi, numiţi *azat*), funcţionarii (scribi, scriitori, medici, poeţi, astrologi, funcţionari de cancelarie), meşteşugarii, comercianţii şi agricultorii. Căsătoria între caste era interzisă. Segregaţia socială era legiferată prin *Cartea celor 1000 de sentinţe judiciare*. Oamenii liberi lipsiţi de proprietate erau supuşi la corvezi şi trebuiau să presteze serviciu militar. Beneficiau de un statut oarecum similar cu cel deţinut de şerbi, în societatea medievală occidentală. Sclavii erau împărţiţi în două categorii: *bandaks* (de origine autohtonă), utilizaţi în calitate de servitori, agricultori, mineri şi chiar soldaţi, şi *anchahriks* (proveniţi din rândul prizonierilor de război).

Întemeietorii dinastiei sasanide se intitulau *şah-in-şah* (împăraţi). Persoana suveranului era divinizată. Curtea Sasanizilor era concentrată în cetatea de la Ctesiphon, iar în sezonul estival se muta în reşedinţa de la Bishapur. Curtenii erau de trei ranguri: rude, nobili apropiaţi de

persoana monarhului şi trupe de divertisment (bufoni, jongleri, muzicanţi, saltimbanci). În viaţa privată, monarhul persan era înconjurat şi slujit de eunuci. Ocupaţia sa favorită era vânătoarea. Nobilimea provincială sau cea din afara anturajului putea contacta persoana suveranului doar cu ocazia unor evenimente speciale (sărbători, spectacole sau invitaţii nominale).

Imperiul era divizat în şapte *satrapii* (provincii), conduse de tot atâţia *satrapi*, recrutaţi mereu din aceleaşi familii aristocratice. Funcţia se moştenea ereditar, pe linie masculină. În ciuda faptului că avea trăsături totalitare şi xenofobe, statul persan era lipsit de o vertebrare birocratică impecabilă. *Şah-in-şah*-ul beneficia de un organism administrativ central (*diwan*), coordonat de un mare comandor (*warzug-framadhar*), prototipul viitorului vizir din monarhiile islamice medievale. Respectivul beneficia de prerogativele unui viceregе. Membrii *diwan*-ului aveau atribuţiile unor secretari de stat şi erau însărcinaţi cu supravegherea minelor şi a manufacturilor de mătase, întreţinerea drumurilor, controlul staţiilor de poştă şi colectarea impozitelor.

Pe plan local, autoritatea era exercitată de primarii satelor (*dighani*), care, concomitent, aveau şi atribuţia de perceptori. Supuşii persani achitau un impozit funciar (*kharag*) şi unul personal (*gezit*). Impozitul funciar fluctua între o zecime şi jumătate din recoltă, în funcţie de fecunditatea solului. Capitaţia (*gezit*) era impusă supuşilor lipsiţi de proprietate, creştinilor, evreilor şi orăşenilor.

Relaţiile matrimoniale şi de familie se derulau în statul sasanid după anumite canoane specifice. Soţul care era, practic, proprietarul soţiei, avea drept de viaţă şi de moarte asupra acesteia. Putea chiar să o vândă. Soţia sterilă era restituită familiei, împreună cu o sumă de bani. Bărbatul se putea căsători inclusiv cu femei care îi erau rude. Putea întreţine mai multe soţii, precum şi o serie de concubine. Soţia preferată moştenea două treimi din averea soţului defunct.

Monarhii sasanizi au restructurat şi potenţialul militar al Imperiului Persan. Din componenţa armatei sunt eliminate trupele de care, iar contingentele de infanterie pierd din importanţă. În schimb, câştigă teren cavaleria uşoară, cavaleria grea (*catafractarii*) şi formaţiunile de elefanţi. Cavaleria grea îi îngloba pe reprezentanţii marii nobilimi, iar cavaleria uşoară pe cei ai micii nobilimi. Arcaşii se adăposteau în turnurile ancorate pe spinarea elefanţilor. În trupele de cavalerie erau adeseori înregimentaţi şi mercenari barbari (armeni, albani). Infanteria devine treptat apanajul sclavilor autohtoni (acei *bandaks*). Istoricul latin Ammianus Marcellinus, în descrierea pe care o face armatei persane, îi evocă şi pe cei trei conducători ai forţelor militare sasanide: şeful intendenţei (*Eran ambaragbedh*), generalul trupelor de cavalerie (*aspabedh*) şi comandantul suprem (*Eran spadbedh*). Imitând sistemul roman de apărare, strategii persani vor construi o reţea de fortificaţii, în regiunile de frontieră de la graniţa cu statele Horezm şi Kushana. Totodată, îşi vor însuşi tehnicile romane de asediu. În plus, forţa armată iraniană era alimentată de fanatism şi disciplină.

În opera sa istorică, intitulată *Ammiani Marcellini rerum gestarum libri,* acelaşi Ammianus Marcellinus expune sistemul juridic persan. Legislaţia era sinonimă cu teroarea. Primarii sau clericii exercitau şi funcţia de judecători. Pedepsele erau terifiante. Prinţii complotişti erau orbiţi, iar infractorii de drept comun jupuiţi de vii. Precum în justiţia medievală occidentală, se recurgea frecvent la stabilirea verdictului prin sistemul *ordaliilor* (supunerea învinuiţilor la diverse probe, considerate expresii ale judecăţii divine).

Profitând de aşezarea avantajoasă a statului lor, pe un segment al aşa-zisului „drum al mătăsii”, suveranii iranieni au încurajat dezvoltarea producţiei artizanale şi a comerţului de tranzit. Cele mai active centre urbane erau Bishapur, Gundeshapur şi Nisibis. Pe lângă cea importată din China, persanii valorificau şi mătasea ţesută în

manufacturile locale. Mirodeniile, parfumul de mosc şi mătasea erau exportate spre Roma, iar covoarele din Babilon, fardurile din Fars, tămâia din Arabia, coralul din Marea Roşie şi pietrele preţioase din Siria erau livrate spre Extremul Orient.

Oficializarea religiei mazdeiste, întemeiată pe adorarea celor două zeităţi esenţiale, Ahriman şi Ahuramazda, s-a realizat cu concursul unui cler fanatic. Casta sacerdotală a *magilor* celebra toate ceremoniile, era riguros ierarhizată şi exercita o influenţă politică apreciabilă. În toate localităţile funcţionau temple, în care slujeau doi *magi*. Clericii care se dedicau supravegherii focului în temple se numeau *herbedhs*. Înalţii ierarhi mazdeişti erau aşa-zişii *mobedhs*. Şeful suprem al cultului religios persan era *marele mobedh*. Numirea acestuia se făcea la sugestia suveranului, întrucât autoritatea respectivului o depăşea pe cea a comandantului suprem al armatei.

În epoca şahului Şapur I, în Iran se impune un curent religios insolit, *maniheismul*. Noua orientare spirituală era un sincretism între creştinism, mazdeism şi gnosticism. Dualismul maniheist, promovat de Mani (216-276), descendent al unei prestigioase familii nobiliare persane, a fost, la început, tratat cu indiferenţă. Aderenţii săi erau împărţiţi în două categorii: *auditori* şi *perfecţi*. Vreme de câţiva ani, Mani predică, cu un veritabil succes, în India şi Iran. Misionarii săi ajung până în Egipt. E posibil ca difuzarea rapidă a noii credinţe să fi stârnit îngrijorarea ierarhiei mazdeiste a magilor. În anul 276, probabil la sugestia marelui mag, Kartir, şahul Bahram al II-lea dispune arestarea şi întemniţarea lui Mani. Întemeietorul maniheismului va muri în detenţie, ca un autentic martir. Adepţii săi se vor refugia fie în Imperiul Bizantin, fie în Asia Centrală, de unde, în secolele următoare, se vor insinua în Mongolia şi China. Urmaşii ereticilor maniheeni, care s-au îndreptat spre vest, vor suferi persecuţii din partea autorităţilor bizantine, mai întâi în Asia Mică, sub denumirea de *pavlicieni*, pe parcursul secolului al VI-lea şi, mai târziu, în Peninsula Balcanică, în calitate de

bogomili, începând cu secolul al X-lea. Doctrina dualistă a fost însuşită şi adoptată, în secolele XI-XII, de disidenţii religioşi *cathari* (*albigenzi*), din sudul Franţei. Împotriva acestora, la îndemnurile papalităţii, a fost mobilizată, la începutul secolului al XIII-lea, o întreagă cruciadă.

Până în a doua jumătate a secolului al V-lea, dinaştii sasanizi, Şapur I (241-272), Bahram al II-lea (276-293), Ormizd al II-lea (302-309) şi Şapur al II-lea (309-379), vor iniţia o riguroasă politică externă, menită fie să acapareze teritorii suplimentare, fie să respingă atacurile Romei şi ale migratorilor asiatici.

În urma unei campanii reuşite, Şapur I pătrunde în Peshawar, capitala regatului oriental Kushana, condus de o dinastie indo-scitică. Îl învinge şi pe împăratul roman Gordian al III-lea, la Misiche (244). Urmaşul acestuia, Filip Arabul, negociază pacea şi cedează Armenia iranienilor. Acelaşi Şapur I cucereşte Antiohia (254), Dura Europos (256) şi-l ia prizonier pe împăratul Valerian, lângă Edessa. Lumea romană rămâne stupefiată. Abia în anii următori, aliatul Romei, Odenath, care era regele Palmyrei, recucereşte Dura Europos, Nisibis şi ameninţă, în două rânduri, capitala iranienilor, Ctesiphon. Urmaşa sa, regina Zenobia, va deveni însă o aliată a perşilor.

O dată cu domnia lui Bahram al II-lea, armata sasanidă e nevoită să respingă atacul regelui din Kushana, Vasudeva al II-lea, care se aliază cu sarmaţii. Şahul Narses încheie o pace nefavorabilă cu Galeriu şi Diocleţian, pierzând Armenia şi teritoriile dintre Tigru şi Eufrat. Ormizd al II-lea e învins şi ucis de arabi. Fiul său, conceput cu o concubină, Şapur al II-lea, reface prestigiul politic al Imperiului Persan, din vremea omonimului său predecesor. După ce cucereşte oraşul Merv (342), el distruge cea de-a treia dinastie din Kushana şi numeşte un viceregе sasanid în Bactria. Duce o campanie sângeroasă împotriva creştinilor iranieni, considerându-i aliaţi ai romanilor, şi încheie o pace fructuoasă cu împăratul Iovian, după moartea lui Iulian Apostatul, obţinând atât Armenia, cât şi oraşul Nisibis. Angajează conflicte cu

alanii şi hephtaliţii (hunii albi). Ultimii, după moartea lui Şapur al II-lea, jefuiesc Mesopotamia şi pătrund în Kushana (399). Prin urmare, la sfârşitul secolului al IV-lea, imperiul Sasanizilor era încă intact, dar barbarii hephtaliţi exercitau presiuni permanente asupra frontierelor sale.

Migratorii hephtaliţi, pe care Şapur al II-lea îi acceptase ca *federaţi* (aliaţi) în Kushana, constituie, pe parcursul secolului al V-lea, un regat în zonă, care în câteva decenii se amplifică spectaculos, înglobând prosperele regiuni comerciale Bactriana şi Sogdiana. Suveranul persan Perôz (459-484) va fi mai întâi înfrânt, iar apoi ucis, în confruntările cu aceşti invadatori, desprinşi din corpul central turcic (se presupune că erau o ramură a hunilor). Fiul său, Kavâdh, va accede la tron, în anul 488, cu sprijinul interesat al migratorilor. Devenit o marionetă a hephtaliţilor, acest suveran lipsit de personalitate va fi alungat de la putere de o răscoală populară, condusă de Mazdak (m. 529), propovăduitorul unei doctrine de inspiraţie maniheeană, animată de un program de reformă socială egalitarist. Kavâdh va reuşi să redevină şah al Persiei abia în anul 499, apelând la un ajutor militar masiv, furnizat de migratori. Din această postură subalternă faţă de hephtaliţi, Sasanizii vor reuşi să se emancipeze doar în a doua jumătate a veacului al VI-lea.

4. Imperiul Hindus Gupta. Grandoare şi decădere

Întemeietorul dinastiei hinduse Gupta, Ciandragupta I, reuşeşte, în jurul anului 320 d.Hr., să sistematizeze haosul demografic şi multirasial care caracterizează regiunile nordice ale subcontinentului indian. Opera sa politică e continuată de Samudragupta (335-380), un veritabil Napoleon hindus, care, după ce învinge trupele statului Pallavas, pe râul Krishna, îşi subordonează şi

vastul regat Vatakas, situat în podişul Deccan. Imperiul său, cu capitala la Pātaliputra, îngloba întregul nord al Indiei, de la gurile Gangelui până la fluviul Indus. După suita sa de triumfuri, Samudragupta se intitulează *maharaja* (împărat), *devaputra* (fiul cerului) şi „exterminatorul regilor".

Ciandragupta al II-lea (380-414), supranumit „Soarele Eroismului", continuă politica expansionistă a predecesorului său. Supune satrapiile occidentale şi întreprinde, se pare, o expediţie punitivă până în Afganistan. Angajează confruntări militare, pe care le decide în favoarea sa, cu statele tamile Kerala, Pandya şi Pallavas. Principii învinşi sunt reîntronaţi, în calitate de vasali. Printr-o strategie matrimonială banală, dar eficientă, – se căsătoreşte cu fiica regelui din Vatakas –, Ciandragupta al II-lea încorporează în imperiul său o formaţiune statală vasală, fără a recurge la un efort militar.

În prima jumătate a secolului al V-lea, Kumaragupta (414-455) îşi mobilizează toate resursele militare şi financiare, pentru a respinge atacurile declanşate de hephtaliţi şi pentru a menţine unitatea imperiului. În vremea sa se conturează primele simptome ale declinului politic. Eforturile ultimului suveran din dinastia Gupta, Skandragupta (455-470), de a rezista în faţa invaziilor, care se accentuează dinspre nord-vest, sunt zadarnice. În ultimele decenii ale veacului al V-lea, imperiul secular, întemeiat de Ciandragupta I, se dezmembrează într-o puzderie de state succesorale, vulnerabile în faţa pericolului extern.

În vremea dinastiei Gupta, sistemul castelor (*varna*), conturat în faimoasele *Legi ale lui Manu*, ierarhiza strict societatea. Cele mai importante caste erau brahmanii, războinicii (*kşatriya*), artizanii şi comercianţii (*vayşia*), agricultorii (*sūdra*), actorii (*jayajiva*) şi marginalii (*paria*). Comercianţii erau grupaţi în corporaţii (*çrenî*).

Datorită dezvoltării sistemului de irigaţii agricultura prosperă în Imperiul Gupta. Se obţin anual mai multe recolte de orez, grâu, orz, susan, linte, şofran şi

trestie-de-zahăr. Bumbacul se cultivă în Assam, iar prelucrarea mătăsii se dezvoltă în Bengal. Pescuitul de perle şi coral, exploatarea pădurilor, a salinelor, a minelor de aur şi argint, a carierelor de piatră şi a sălilor de joc sunt monopol de stat.

În epoca Gupta, căile terestre (caravaniere), fluviale şi maritime sunt utilizate intens în scopul dinamizării activităţilor comerciale. Comerţul cu Roma şi China se dovedeşte extrem de profitabil. Spre cele două mari puteri din Orient şi Occident se exportă: mirodenii, fildeş, lac, perle, pietre preţioase, lemn de tec, arme, bumbac şi zahăr. Se importă cai de rasă din Asia Centrală, ţesături din Tibet, vin şi sclavi de origine greacă din Imperiul Roman. Taxele comerciale sunt rezonabile, între 5-20%. Obligaţiile fiscale se restrâng la impozite directe, indirecte şi tribut (*tali*). Ultima obligaţie o achită doar populaţiile subjugate. Impozitele se plătesc în funcţie de venituri. De pe terenurile productive se percepe o treime din recoltă, iar de pe pământurile mai puţin fertile a şasea parte din recoltă. Terenurile necultivate sunt confiscate şi exploatate de către stat.

În Imperiul Gupta se achită taxe speciale pentru întreţinerea organelor de ordine, a canalelor de irigaţie, pentru practicarea prostituţiei şi exploatarea abatoarelor. Erau scutiţi de impozite şi taxe brahmanii, bătrânii, bolnavii şi minorii. În ceea ce priveşte circulaţia monetară, un *dināra* de aur valora 16 *rupaka* (rupii) de argint.

Referitor la moravurile din epoca Gupta, trebuie să pornim de la premisa că predomina organizarea în familii mari, cu numeroase ramificaţii. Poligamia era predominantă. Văduva preferată era arsă pe rug, alături de defunct, dacă nu reuşea să se căsătorească, urgent, cu un bărbat din familia fostului soţ.

Jurisdicţia, întemeiată pe aceleaşi *Legi ale lui Manu*, era extrem de drastică. Delictele se sancţionau diferenţiat, direct proporţional cu gravitatea lor. Se pornea de la amenzi şi încarcerări, ajungându-se până la pedeapsa capitală. Se apela şi la pedepse corporale extrem de crude, precum schingiuiri şi amputări.

Maharajahii din dinastia Gupta au fost suverani despotici, care dispuneau în mod absolut de supuşii lor şi de resursele statului. Moştenitorul tronului se numea *juvaraja* (tânărul rege). Din adolescenţă era iniţiat în mai multe domenii: filosofie, diplomaţie, politică, artă militară, poezie şi muzică. Încă înainte de a accede la putere era numit guvernator într-o provincie de graniţă, unde dispunea de o curte proprie.

Suveranul Gupta avea un program diurn extrem de complex. Primea în audienţe agenţii fiscali, însărcinaţi cu colectarea impozitelor sau a tributului, şi spionii. Trecea în revistă efectivele militare şi prezida întrunirile ministeriale. Dispunea de două consilii: cel *privat*, format din prinţii de sânge, marii strategi şi cei mai importanţi brahmani, şi cel *ministerial*, compus din 10-37 de persoane. În timp, funcţiile ministeriale devin ereditare. Poziţiile-cheie le deţineau: primul-ministru, ministrul de externe, ministrul finanţelor şi cel al justiţiei. Pătura birocratică era împărţită în două categorii: *funcţionarii superiori* (guvernatorii provinciilor, ambasadorii şi funcţionarii militari) şi *funcţionarii inferiori* (scribii, spionii şi paznicii de elefanţi).

Comandantul suprem al armatei deţinea în ierarhia statală o poziţie similară cu cea a prinţului moştenitor. În secolele IV-V, armata indiană renunţă la greoaiele formaţiuni militare compuse din care de luptă şi îşi dezvoltă trei corpuri de armată: infanteria, cavaleria şi trupele de elefanţi. Structura organizatorică a trupelor imperiale medievale din India a slujit, se pare, drept model pentru inventatorul jocului de şah (465).

Epoca dinastiei Gupta s-a dovedit fastă şi în plan cultural. În perioada respectivă a creat renumitul poet şi dramaturg Kalidasa. Dintre creaţiile sale sunt mai cunoscute piesa de teatru *Sakuntala*, poemul *Norul mesager* şi culegerea de lirică erotică *Ciclul anotimpurilor*. S-au redactat în scris marile epopei ale hinduşilor arieni, *Mahābhārata* şi *Rāmāyana*, ultima atribuită lui Vālmīki, dar şi *Bhagavadgītā* sau culegerea de texte juridice *Legile lui Manu*.

S-au întemeiat două importante centre de învăţământ, la Pātaliputra şi Nalanda. Preocupările arhitecţilor, sculptorilor şi pictorilor din timpul dinastiei Gupta pot fi identificate cu precădere în sanctuarul de la Karli şi în peştera-templu de la Ajanta.

Deşi de religie hindusă, familia domnitoare nu a persecutat orientarea spirituală rivală, budismul. Totuşi, în India, acest curent religios nu a fost receptat decât de comunităţi restrânse. În secolul al IV-lea se conturează cele două curente principale din filosofia budistă, *Mahāyāna* („Marele Vehicul") şi *Hīnayāna* („Micul Vehicul"), iar discipolii filosofilor Asanga şi Vasubandhu, în calitate de misionari, răspândesc învăţăturile lui Buddha în China, Coreea, Japonia, Mongolia şi Asia de Sud-Est.

5. Apogeul civilizaţiei antice chineze

Imperiul chinez Han s-a dezmembrat în jurul anului 220 d.Hr. Decadenţa sa a fost determinată de rolul dominant nefast pe care-l jucau eunucii la curtea imperială şi de consecinţele economice şi militare provocate de Răscoala Turbanelor Galbene, care fusese reprimată cu mari sacrificii. Pe ruinele Imperiului Han se vor contura trei state cu veleităţi imperiale: Wei (cu reşedinţa la Luoyang), Wu (cu reşedinţa la Nanjing) şi Shuhan (cu reşedinţa la Chengdu).

În anul 265 Sima Yan, un general din statul Wei, întemeiază dinastia Jin (Tsin-Cin). Apoi, sub numele de împăratul Wudi, înfrânge statul Wu şi reunifică întreaga Chină sub autoritatea sa (280). În anul 304 se declanşează o nouă criză, prin faptul că doi principi rivali se adresează etniilor de origine turcică *Hiun-nu* şi *Hian-bei*, cerându-le sprijin. Peste câţiva ani, populaţia barbară *Hiun-nu* îl proclamă împărat pe Liu-yuan (308) şi apoi pe fiul său, Liu-tsong (310-318). Liu-tsong va reuşi, după o serie de eşecuri, să cucerească Luoyang, oraşul de reşedinţă al dinastiei Jin. Împăratul Huai-ti e capturat şi executat

(313). Noul împărat, Min-ti, va avea aceeaşi soartă, câţiva ani mai târziu, după ce rezistase barbarilor printre ruinele fostei capitale Chang-an (316).

Dinastia Jin se refugiază pentru o perioadă de aproape trei secole în China de Sud. Noul împărat, Yuan-ti (318-322), îşi va alege drept reşedinţă oraşul Nanjing. Astfel, începe o epocă de două sute de ani, numită „diviziunea dintre nord şi sud". Nobilimea, oficialii, învăţaţii, dar probabil şi alte pături ale populaţiei, în jur de un milion de persoane, s-au refugiat în Imperiul Jin de Sud. Întrucât, în primele decenii de existenţă ale noului stat, s-a procedat la redistribuiri de terenuri arabile, nu s-a reuşit reglementarea impozitelor până în anul 364. Regimul marilor proprietăţi funciare, lucrate cu ajutorul sclavilor şi al clienţilor, rămâne valabil şi la sud de fluviul Yang-zi.

În plan religios au loc o serie de schimbări. Pe fondul confucianismului în declin, taoismul, contaminat de budism, cunoaşte o remarcabilă ascensiune. După sosirea misionarului Kumārijīva (383), din India, budismul cunoaşte o răspândire rapidă, mai ales prin traducerea textelor sanscrite. Mulţi convertiţi la budism, de dată recentă, întreprind călătorii spre ţara de origine a iluminatului Buddha, pentru a colecta manuscrise cu conţinut religios. Din această categorie de călători face parte şi Fa Hien, care, în jurul anului 400, întreprinde un pelerinaj de lungă durată în India. Jurnalul său de călătorie reprezintă o excelentă sursă de informaţii cu privire la Imperiul Gupta, în vremea maharajahului Ciandragupta al II-lea.

China de Nord are pe parcursul secolelor IV-V o soartă similară cu cea a Europei Occidentale în secolele V-VI. Triburile invadatoare *Hiun-nu* îşi exercită stăpânirea doar până în anul 352. Ultimii lor monarhi sunt alungaţi de o populaţie manciuriană, numită *Mu-jong*. Noii stăpânitori îşi stabilesc reşedinţa la Yen (Beijing) şi apoi o mută la Ye (357). Un şef de origine mongolă sau tibetană, Fu Hien, îndepărtează de la putere populaţia *Mu-jong* (370),

recucereşte „drumul mătăsii” până în Kaşgaria şi unifică întreaga Chină de Nord.

În anul 386, triburile *tuoba* (*T’o-Pa*), de neam turcic, originare din regiunea lacului Baikal, ocupă întreaga Chină la nord de fluviul Yang-zi. Barbarii încearcă să pătrundă şi în Imperiul Jin de Sud, dar sunt respinşi, în urma bătăliei de la Fe Shui (387). În nord, seminţiile tuoba vor întemeia dinastia Wei de Nord, care va domina regiunea până la mijlocul secolului al VI-lea.

Imperiul din sud nu a fost niciodată realmente ameninţat după bătălia de la Fe Shui. În ciuda faptului că dinastia Jin, compromisă de stilul fastuos de viaţă şi de rolul major pe care-l aveau în decizii eunucii, e îndepărtată în anul 420 şi e urmată, la scurte intervale, de patru dinastii neînsemnate, invadatorii din nord nu vor reuşi să dezorganizeze structurile imperiale, până în veacul al VI-lea.

IMPERIILE ŞI BARBARII. MARILE MIGRAŢII SAU MARILE INVAZII

Imperiile şi barbarii sunt două civilizaţii profund diferite, care se ciocnesc viguros, pe parcursul secolelor IV-VII, atât în Europa, cât şi în Asia. Primele au rădăcini adânci în trecut, celelalte sunt aproape fără istorie. Locuitorii imperiilor, care sunt romani, hinduşi, chinezi sau perşi, privesc cu profundă îngrijorare cum aceşti nomazi întâi le ameninţă, iar apoi le penetrează frontierele. Sedentarilor li se pare un coşmar nomadismul asiaticilor sau seminomadismul germanicilor şi al slavilor. Păturile cultivate ale imperiilor nu pot înţelege cum reuşesc aceşti invadatori să trăiască fără legi civile sau religioase, fără sistem de învăţământ, aparat birocratic sau tradiţii literar-artistice. În schimb, populaţia rurală din imperii rămâne fidelă agriculturii, păgânismului, practicilor magice şi unui sistem social încă gentilic. Prin urmare, între un agricultor galo sau italo-roman şi unul de sorginte germanică diferenţa nu e prea pronunţată. Epoca marilor invazii marchează, de fapt, un gigantic conflict între civilizaţiile strălucite ale imperiilor, care au influenţat sensibil doar o minoritate privilegiată, şi forţa vitală, primitivă, a maselor nu numai discriminate, dar şi superficial civilizate.

1. Cauzele marilor migraţii

În istoria continentului european au avut loc mari dislocări de populaţii şi în antichitate. Epoca marilor migraţii, periodizată în secolele IV-VI, se singularizează

însă prin faptul că deplasările au antrenat un procent mai important din populaţia lumii şi au determinat grave perturbări de ordin politic.

În intervalul de timp amintit, motivele care au determinat ruperea echilibrului între cele două lumi (a imperiilor şi a barbarilor) au fost numeroase. În primul rând, se face simţită uzura Imperiului Roman. Criza economică, socială şi morală, dublată de anarhia politică şi militară, fenomene declanşate în veacul al III-lea, care n-au putut fi stăvilite de reformele de la sfârşitul secolului respectiv şi din primele decenii ale celui următor, s-au radicalizat în perioada finală de existenţă a Imperiului Roman de Apus. Pe de altă parte, atât bogăţiile tezaurizate de păturile dominante cât şi stilul de viaţă rafinat şi luxos practicat în societatea romană au fost potenţiali factori de atracţie pentru seminţiile migratoare, situate pe o treaptă inferioară de civilizaţie.

În acelaşi timp, nu putem exclude posibilitatea ca societatea germanică şi cea slavă, să fi traversat, la ora respectivă, o perioadă de progres demografic. Vorbind despre longobarzi, istoricul medieval Paulus Diaconus afirma: „au crescut atât de mult, încât nu mai dispuneau de spaţiu vital suficient”. Probabil concomitent s-a accentuat procesul de stratificare în societăţile barbare, amplificându-se autoritatea aristocraţiei militare războinice.

O altă ipoteză ar fi cea de natură climatologică. Se presupune că, în epoca marilor migraţii sau în cea imediat precedentă, în Asia Centrală s-a degradat regimul de precipitaţii, iar în regiunile boreale din Europa s-a produs o răcire a climei. Sub presiunea modificărilor climatice, o serie de seminţii nomade sau semisedentare au început să se deplaseze, antrenând, în marşul lor, numeroase alte etnii. S-a declanşat, prin urmare, „efectul bulgărelui de zăpadă”. Am putea vorbi şi de o redeschidere a conflictului protoistoric între populaţiile agricole sedentare şi cele războinice nomade.

2. Vechii germani

Strămoşii vechilor germani sunt evocaţi deja în scrierile controversatului navigator antic Pytheas Massaliotul, din secolul al IV-lea î.Hr. Mai târziu îi pomenesc în istoriile lor Caesar, Tacitus, Ammianus Marcellinus, Sidonius Apollinaris, Priscus, Cassiodor şi Iordanes.

În secolele II-III triburile germanice erau divizate în trei ramificaţii distincte: apuseană, răsăriteană şi nordică sau scandinavă. Din conglomeratul apusean făceau parte: *francii*, cantonaţi pe cursul inferior şi mijlociu al Rinului; *alamanii*, pe cursul superior al Rinului; *frizii*, pe teritorul Olandei actuale; *saxonii*, pe coastele Mării Nordului; *anglii*, în sudul, iar *iuţii*, în nordul Peninsulei Iutlanda; *longobarzii*, între cursurile inferioare ale Weserului şi Elbei; *suabii*, între Elba şi Oder.

În cadrul grupului germanic oriental se remarcau: *herulii*, *rugii*, *skirii*, amplasaţi pe cursul inferior al Oderului, *burgunzii* şi *vandalii*, pe cursul său mijlociu şi superior, *gepizii*, între Oder şi Vistula, şi *goţii* (*ostrogoţii* şi *vizigoţii*), care migraseră spre stepele nord-pontice. În sudul Peninsulei Scandinavice trăiau reprezentanţii ramurii nordice a seminţiilor germanice, *danii* şi *suedezii* (*svear*).

În faza incipientă a migraţiilor, vechii germani încă nu atinseseră stadiul unei civilizaţii de tip urban şi statal. Individul îşi putea duce existenţa doar în sânul comunităţilor. Expulzat din colectivitate, în virtutea încălcării grave a unor legi cutumiare, el devenea proscris (*wargus*) şi putea fi vânat ca orice animal de pradă.

Familia juca un rol esenţial în societatea germanică. Tatăl dispunea de *mund* (în latină *mundium*), adică de o autoritate nelimitată asupra soţiei şi copiilor. Nici o măsură nu se putea lua fără aprobarea autorităţii paterne. În caz de căsătorie, viitorul ginere trebuia să aibă consultări cu prezumtivul socru, pentru că, de la acesta,

urma să-şi cumpere mireasa. Plata, care se efectua în dimineaţa căsătoriei, se numea „darul de dimineaţă” (*Morgengabe*) şi consta în vite, arme, bijuterii sau alte obiecte de preţ. Niciodată nu se dăruia pământ. Mireasa, conform înţelegerii, primea de la tatăl ei o zestre acceptabilă. În conformitate cu aceeaşi cutumă, soţia era privată de dreptul de moştenire. Dacă rămânea văduvă, femeia putea opta între două alternative: să se căsătorească cu un frate al defunctului şi să rămână în familia soţului sau să-şi ceară înapoi zestrea şi să se întoarcă la părinţi.

Ierarhia socială a vechilor germani era oglindită în sistemul juridic. Dreptul vechi germanic era extrem de original. Forul de judecată, compus din persoane cu experienţă, vârstnice şi din altele, special abilitate, se numea *malus* (*mahal*). Jurisdicţia vechilor germani, reconstituibilă pe baza *Legii salice* şi a altor legislaţii barbare, nu cunoştea pedeapsa capitală sau privarea de libertate, nici torturile sau amputările. Unica sancţiune judiciară era amenda sau „preţul sângelui” (*Wergeld*).

Răspunderea în faţa legii nu era individuală, ci colectivă. Infractorii insolvabili, care nu dispuneau de resurse financiare suficiente pentru a achita compensaţia pecuniară (*Wergeld*) victimelor sau familiilor victimelor, se puteau adresa rudelor, pentru a-şi achita datoria. Procedura ritualică de transferare a obligaţiilor financiare asupra membrilor apropiaţi ai familiei e descrisă în *Lex salica* şi se numeşte *chrenecruda*.

Prin sistemul de amenzi (*Wergeld*), vechii germani au încercat să îngrădească răzbunările personale (*vendette*), obligând făptaşul să plătească victimei sau rudelor acesteia o sumă proporţională cu importanţa delictului şi cu poziţia socială a victimei. De exemplu, pentru uciderea unor aristocraţi (*leudes*, *antrustiones*) se plătea o compensaţie financiară cam de 10-12 ori mai ridicată decât în cazul asasinării unui membru de rând al tribului. În societatea germanică, cu cât legea pretindea o amendă

mai ridicată pentru molestarea sau suprimarea ta, erai mai bine protejat.

Triburile şi confederaţiile tribale germanice erau conduse de regi, aleşi iniţial temporar, pe durata expediţiilor războinice, apoi viager, de întreaga comunitate a războinicilor. Cu timpul, calitatea sau autoritatea respectivă se transmite ereditar şi devine monopolul anumitor familii prestigioase. Monarhii germanici permanenţi adună în anturajul lor numeroşi foşti sau actuali şefi militari, cărora le încredinţează diferite atribuţii. Aşa se conturează o *aristocraţie tribală*. Din componenţa societăţii germanice mai făceau parte *războinicii* (oameni liberi), *liţii* (semiliberi) şi *sclavii* (neliberi).

Vechii germani, în ciuda faptului că duceau o viaţă semisedentară, au devenit, treptat, excelenţi făurari. Armamentul lor greu i-a impresionat deseori pe soldaţii romani. Armele preferate erau *francisca*, un topor de mari dimensiuni, cu două tăişuri, utilizat şi la defrişări, care în caz excepţional putea fi lansat la distanţă, o sabie, *scramasaxe*, şi o spadă lungă, folosită cu efecte devastatoare de călăreţi.

Convingerile mitologice şi religioase ale vechilor germani s-au transmis prin aşa-numita poezie nordică a *skalzilor* (recitatori populari), din care s-au păstrat două culegeri, *Edda în proză*, consemnată în scris, prin secolul al XIII-lea, de islandezul Snorri Sturluson, şi *Edda în versuri*, care a fost multă vreme atribuită înţeleptului Saemund. În viziunea cosmogonică a acestor creaţii ancestrale colective, la început a existat doar „hăul cel mare”. „Părintele a toate” a sistematizat haosul originar, i-a creat pe zeii puri şi pe uriaşii din prima generaţie. Primul cuplu uman a fost cioplit de divinităţi din două trunchiuri de copac. Universul eddic era compus din trei tărâmuri cereşti, trei tărâmuri pământeşti şi trei tărâmuri subpământene. În perimetrul său funcţiona legea destinului, ţesut de cele trei *norne*. Cosmologia vechilor germani era articulată în jurul giganticului arbore cosmic

Yggdrasill. Reşedinţa zeilor, fortăreaţa *Asgardhr*, era situată în coroana copacului-univers.

Zeii îl ucid, până la urmă, pe uriaşul ziditor al lumii. După această crimă abominabilă, zeii, divizaţi în două tabere, *Aseni* (uranici) şi *Vani* (htonieni), declanşează un conflict sângeros. Până la urmă se încheie pace, întrucât divinităţile htoniene acceptă să se subordoneze celor uranice. Răul, adică imoralitatea, sperjurul, violenţa şi fatalitatea, pătrunde în lume, o dată cu confruntarea dintre zei.

Celebrul „amurg al zeilor" este opera uriaşilor din Ţara de Gheaţă şi a iazmelor rele, care părăsesc tărâmurile subpământene, de pe rădăcinile arborelui cosmic *Yggdrasill*, şi iau cu asalt *Asgardhr*-ul. În final, aproape toţi zeii sunt ucişi şi universul e mistuit de flăcări. Câteva divinităţi supravieţuiesc dezastrului cosmic, iar altele renasc într-o lume nouă. Se salvează şi un cuplu uman, „Viaţa" şi „Dorinţa de Viaţă". Ciclul mitologic se reia, după finalul macabru, escatologic.

Panteonul eddic e populat de *Odin-Wodan* – zeul suprem, care ştie aproape totul şi conduce oastea locuitorilor din *Asgardhr*, în ziua ultimei bătălii, *Thor-Donar* – zeul marţial, care stăpâneşte tunetele şi fulgerele, *Skade* – gigantica zeiţă a munţilor, căsătorită cu zeul maritim – *Njörd*, zeul purităţii luminoase – *Baldr-Baldur*, poznaşul *Loki*, zeiţa fertilităţii – *Frigg*, consoartă a zeului suprem, şi *Freya* – personificarea gliei străbune. Mitologia nordică mai e bântuită de uriaşi siniştri, pitici, spiriduşi buni şi răi, walkirii şi fecioare ale apelor.

Evanghelizarea, mai întâi a goţilor şi, ulterior, a altor seminţii germanice, s-a întemeiat pe preexistenţa unor enclave creştine în Crimeea şi Dobrogea. Iniţiativa i-a aparţinut misionarului Wulfila, propagatorul ereziei ariene. Bunicii săi, coloni romani instalaţi în Cappadocia, au fost răpiţi de goţi, cu ocazia unui raid întreprins de aceştia în Asia Mică (257-258). Wulfila, despre care se presupune, pornindu-se de la onomastică, că ar fi fost

metis, vorbea greaca, latina şi graiul goţilor. În calitate de cleric creştin, participă la Conciliul de la Antiohia (341), unde urmau să se reevalueze deciziile Conciliului de la Niceea (325), care condamnaseră arianismul.

Pe parcursul desfăşurării conciliului, Wulfila e remarcat de episcopul Eusebiu din Nicomedia. Acesta îl numeşte episcop „în ţara geţilor", cu misiunea de a-i păstori pe prizonierii romani din taberele goţilor. Adept al doctrinei ariene moderate, Wulfila se decide să-i convertească pe goţi. Tratat de conaţionalii săi drept agent roman, e obligat să fugă şi să ceară azil împăratului Constantin. În compania câtorva adepţi se va instala în Tracia, lângă Nicopole.

În anul 376 apare o nouă ocazie propice pentru manifestarea zelului său apostolic. Vizigoţii, presaţi de huni, se stabilesc la sud de Dunăre, în Moesia, cu permisiunea împăratului Valens, în urma intervenţiei episcopului Wulfila. Acesta îi va păstori pe goţi doar vreme de câţiva ani, întrucât moare, în 383.

Convertirea globală a goţilor se va realiza sub îndrumarea colaboratorului său, Selena, care i-a succedat în calitate de episcop al goţilor. Acţiunea de prozelitism a lui Wulfila a fost favorizată de traducerea *Bibliei* în limba goţilor (350). Pentru a reda sunetele proprii dialectelor gotice, el a adaptat alfabetul grecesc al vremii sale, care utiliza doar literele unciale. La goţi, arianismul va deveni credinţă naţională, în perfectă consonanţă cu limba şi mentalitatea lor. Într-un sfert de secol, prin contagiune, îmbrăţişează religia creştină, în această versiune eretică, ostrogoţii, gepizii, burgunzii, rugii, herulii, alamanii şi chiar alanii, popor de origine iraniană.

3. Celţii

Cele mai vechi referiri la celţi aparţin autorilor eleni Hecateu din Milet, Herodot şi Xenofon. Aceştia îi evocă mai ales în calitate de mercenari. Grecii secolului al V-lea î.Hr. utilizau termenul de *celţi* (κελτοι) şi ca denumire generică pentru toate seminţiile hiperboreene. Informaţii mult mai ample şi nuanţate cu privire la civilizaţia celtică din antichitate oferă operele autorilor greco-latini şi latini Polibiu, Poseidonios, Strabon, Caesar, Pliniu cel Bătrân, Titus Livius şi Pompeius Trogus. Spectaculoasa expansiune a celţilor din zonele Europei Centrale spre regiunile mediteraniene coincide cu epoca fierului La Tène. În secolele IV-III î. Hr. izvoarele consemnează raidurile *galilor* în Peninsula Italică şi cele ale *galaţilor* în Peninsula Balcanică. Primii ameninţă frecvent Roma, în timp ce ultimii pradă sanctuarul lui Apollo de la Delfi (279 î. Hr.), iar apoi trec în Asia Mică şi se stabilesc pe râul Halys. Polibiu nu statuează nici o diferenţă între *celţi* şi *galaţi*. În latină *galaţii* devin *gali*. Doar cei din Galia Transalpină sunt desemnaţi în continuare prin denumirea de *celţi* (celtae). Dacă iniţial angajează conflicte cu mecedonienii, o dată cu epoca elenistică, celţii devin mercenari în slujba grecilor şi a cartaginezilor.

Declinul neamurilor celtice se declanşează la sfârşitul secolului al III-lea î. Hr., pe fondul contraofensivei iniţiate de latini. În secolele II şi I î. Hr., romanii supun atât Galia Cisalpină cât şi Galia Transalpină. Trupele împăratului Claudiu, comandate de Aulus Plautius, guvernatorul Panoniei, ocupă regiunea meridională a Britaniei (43 d. Hr.), la un secol după Caesar, care organizase prima incursiune peste apele Canalului Mânecii (*Oceanus Britannicus*) în anul 55 î. Hr.. În timpul domniei lui Nero, guvernatorul Caius Suetonius Paulinus atacă insula Mona (azi Anglesey), unde se afla centrul rezistenţei druide. Cea mai mare parte a Britaniei, cu excepţia Caledoniei (Scoţia de azi), este cucerită şi pacificată în urma campaniilor întreprinse de guvernatorul Iulius Agricola, socrul istoricului Cornelius Tacitus, în anii 78-86 d.Hr..

Stăpânirea romană în Britania a durat aproape patru secole, răstimp în care, împăraţii Hadrian, Antoninus Pius, Septimius Severus şi Severus Alexander s-au confruntat atât cu revoltele autohtonilor celţi cât şi cu atacurile caledonienilor şi ale picţilor, populaţii cu o reputaţie proastă, din stratul preceltic, cantonate la nord de celebra fortificaţie cunoscută sub denumirea de „valul lui Hadrian”.

În secolul al IV-lea, după unele versiuni chiar mai devreme, scoţii sau goidelii din Irlanda, se insinuează în nordul Britaniei şi-i absorb treptat pe picţi şi caledonieni. Cu complicitatea acestora, întreprind raiduri devastatoare în provincia romană Britania, ajungând până la Londinium. Vor fi respinşi de campaniile împăraţilor Constantinus Chlorus şi Theodosiu cel Mare. Sub numele de scotti, atecotti sau hibernii, celţii din Irlanda organizează atacuri succesive, după anul 350 în Britania şi Galia sau se infiltrază, probabil în calitate de federaţi, în peninsulele occidentale (Cornwall, Wales-ul de Sud şi Nord). În cea de–a doua jumătate a secolului următor ei fondează regatul Dalriada, care cunoaşte o extindere spectaculoasă spre nord şi est în timpul regelui Aedan Mac Gabrain. Expansiunea stagnează după anul 603, datorită replicii războinice a northumbrienilor. Picţii, slăbiţi de atacurile normande, se supun, în anul 843, monarhului scot Kenneth Mac Alpin. Unificată iniţial sub denumirea de Alban, ţara va adopta ulterior numele cuceritorilor săi şi va deveni Scoţia.

Societate celtică prezintă trăsături identice în Irlanda, Scoţia, fosta Britanie romană şi Armorica. Seminţiile celtice, se pare, au fost doar vag animate de simţul coeziunii şi al organizării politice centralizate. Triburile (*tuath*) erau constituite din familii mici (*derbfine*) şi ginţi/clanuri (*fine*). Regii tribali (*ri*) erau recrutaţi din pătura nobiliară (*flaithi*), de obicei din familia predecesorului şi desemnaţi de şefii de clanuri, care, la rândul lor, fuseseră aleşi la sugestia marilor proprietari (*aires*). Regele convoca adunarea anuală a tribului

(*oenach*) şi exercita jurisdicţia prin intermediul unui judecător regal (*brithem rig*). Uneori se ajungea la o formă superioară de agregare politică. În fruntea unei federaţii de 30 de triburi era ales un rege provincial (*ruiri*). Abia în secolul al X-lea, pe fondul invaziilor normande, s-a instituit demnitatea regală supremă, prin alegerea unui rege al întregii Irlande (*ri ruirech*). Vendetta (*faida*) era evitată prin aplicarea unor amenzi. Ofensele şi delictele, ca şi la vechii germani, erau răscumpărate prin compensaţii achitate în femei- sclave sau vaci. Pentru uciderea unui rege tribal, infractorul urma să doneze rudelor victimei 7 sclave şi 21 de vaci. Se recurgea uneori la ordalii. Cei ce-şi susţineau nevinovăţia erau supuşi la proba apei fierte. Vinovaţii care nu-şi puteau plăti amenda erau condamnaţi la exil.

Filizii în Irlanda şi *barzii* în Ţara Galilor erau poeţi, care au transmis pe cale orală, genealogiile regale şi marile cicluri epice, precum *ciclul din Ulster*, *ciclul din Leister* şi *Mabinogion*-ul galez. Casta sacerdotală a celţilor era compusă din *druizi*. Aceştia, aparent inofensivi, întrucât practicau astronomia, astrologia şi profeţia, au fost pricipalii promotori ai răscoalelor antiromane. Unii interpreţi identifică în panteismul druidismului preocupări legate de nemurirea şi transmigraţia sufletului (metempsihoză) şi-l apropie de filosofia pitagoreică. Panteonul celtic poate fi reconstituit din surse narative greco-latine (Caesar – *De Bello Gallico*, Strabon – *Geografia*, Diodor din Sicilia – *Biblioteca istorică*, Dio Cassius – *Istoria romană* şi Lucanus – *Pharsalia*) şi din izvoare celtice târzii, precum epopeea irlandeză *Mabinogion* sau culegerile din secolul al XIV-lea, intitulate *Cartea albă din Rhydderch* şi *Cartea roşie din Hergest*. În *Pharsalia* e evocata triada de divinităţi uranice şi chtoniene *Teutates, Esus, Taranis.* Caesar îl identifică în scrierile sale pe *Teutates* cu Mercur, inventatorul artelor, stăpânul drumurilor şi al călătoriilor, pe *Taranis* cu Jupiter, stăpânul cerului, iar lui *Esus* îi atribuie calităţi specifice zeilor latini Mercur şi

Marte. În rest, panteonul celţilor e populat de peste 400 de divinităţi, din care 300 sunt pomenite o singură dată în izvoare. Printre zeii majori ai celţilor pot fi evocaţi *Lug,* protectorul războinicilor, *Dagda*, promotorul abundenţei şi al fertilităţii, *Ogmios*, asimilat lui Hercule, inventatorul scrierii sacre ogamice, *Cernunnos*, stăpânul lumii subpământene *Llyr*, divinitatea marină. Dintre zeităţile feminine mai importante sunt *Epona/Rhiannon*, protectoarea echidelor, *Rosmerta, Birgit, Arduina* şi triada cu atribuţii necunoscute *Morigana, Nemain, Macha*. Animalele sacre adorate de celţi erau cerbul, taurul, calul, porcul mistreţ şi ursul.

4. Declanşarea primei faze a „marilor migraţii”

Trei mari unde migratorii s-au propagat de-a lungul continetului european între secole IV-VII. Doar primul val a afectat în profunzime configuraţia sa social-politică, de la Marea Caspică la Oceanul Atlantic, şi chiar dincolo de strâmtoarea Gibraltar, purtând până în Africa o seminţie originară de pe malurile Balticii. Populaţiile care s-au raliat acestei prime unde migratorii erau în general de origine germanică sau turco-mongolă. Profitând de criza profundă pe care o traversa Imperiul Roman de Apus, ele se aşează într-o serie de provincii profund romanizate, unde fondează regate barbare efemere. Lipsiţi de un aparat administrativ propriu, noii regi barbari sunt constrânşi să adopte fostele instituţii romane. Îşi pun amprenta doar asupra justiţiei, prin introducerea *principiului personalităţii legilor*. În virtutea respectivului canon juridic, fiecare etnie din spectrul demografic al formaţiunilor statale postromane beneficia de dreptul de a se judeca după propriile-i legi tradiţionale. Omogenitatea jurisdicţiei romane e, prin urmare, abolită. Aceste regate barbare incipiente se menţin doar atât timp cît religia ariană a germanicilor îşi menţine vitalitatea.

4.1. Hunii în Europa

La sud de taigaua siberiană, de la Marea Caspică până în Manciuria, se întinde un imens ţinut de stepă, fracţionat doar de câteva obstacole naturale (deşerturile Gobi, Taklamakan şi lanţul munţilor Altai). Această monumentală „mare de ierburi" a fost străbătută, din cele mai vechi timpuri, de populaţii nomade indoeuropene sau turco-mongole, în căutare de păşuni mănoase şi surse de apă. Instabile, seminţiile menţionate pendulau, în virtutea unui itinerar sezonier, însoţind turmele de vite care le asigurau existenţa, dinspre platourile înalte, unde arşiţa verilor devenea suportabilă, spre şesurile nemărginite, unde gerul iernii putea fi înfruntat mai uşor, şi invers. Respectivii nomazi, dependenţi aproape în exclusivitate de creşterea animalelor, trăiau la nivelul civilizaţiei neolitice şi constituiau o ameninţare perpetuă pentru imperiile asiatice, care, încă din antichitate, îşii întemeiaseră prosperitatea pe culturile agricole extensive şi pe dinamismul activităţilor comerciale şi meşteşugăreşti din mediul urban. Decalajul cronologic dintre cele două tipuri de civilizaţie, cum remarca şi celebrul istoric René Grousset, a provocat tragediile istoriei asiatice.

Din multitudinea de populaţii nomade turco-mongole, seminţiile *Hiun-nu,* botezate dispreţuitor de către chinezi „oamenii rău mirositori", care migraseră din sudul Siberiei până în împrejurimile lacului Baikal, devin protagoniste pe scena istoriei extrem-orientale încă din secolele IV-III î.Hr.. Până la ora respectivă, grupate în hoarde rivale, triburile *Hiun-nu* organizaseră doar incursiuni sporadice asupra provinciilor periferice ale Imperiului Celest. Spre sfârşitul secolului al III-lea î.Hr., primul lor stat va fi fondat de Mao Dun (Mao Tun), care, pentru a monopoliza puterea, îşi lichidează pentru început propriul tată, iar ulterior întreaga familie şi toţi eventualii opozanţi. Noul lider politic al populaţiei *Hiun-nu* va subordona diversele forţe

ale nomazilor unei tactici comune. Totodată, va contura o armată complexă, formată din corpuri de cavalerie uşoară, care aveau în componenţă arcaşi redutabili şi din contingente de cavalerie grea, protejate de cuirase şi dotate cu lănci sau halebarde. Armata chineză, compusă din infanterişti sau din formaţiuni de care grele de luptă, se va dovedi, decenii în şir, ineficientă în faţa mobilităţii năvălitorilor din stepă.

Iniţiativa suveranului Ci-Huang-Ti de a construi, la frontiera nordică, o reţea amplă de fortificaţii, din care ulterior se va dezvolta faimosul Mare Zid, constituie o primă ripostă a Chinei imperiale la raidurile barbarilor turco-mongoli. Treptat s-a recurs şi la restructurarea masivă a armatei. Pentru început s-au importat cai de luptă, extrem de rezistenţi, din Fergana (Asia Centrală). Astfel s-au constituit premisele pentru consolidarea trupelor de cavalerie grea, echipate cu arbalete, spade scurte, lănci şi cămăşi de zale (preluate din ţinuta marţială a războinicilor iranieni). S-a perfecţionat sistemul de aprovizionare a trupelor, recurgându-se la utilizarea unor animale de povară extrem de eficiente în transportarea alimentelor şi a echipamentului de luptă, precum cămilele mongole, măgarii şi caii tibetani.

În vremea dinastiei Han, s-au resimţit primele efecte pozitive ale reorganizării pe plan militar şi birocratic. Campaniile împăratului Wu-Di (141-86 î.Hr.) împotriva adversarilor din stepă s-au soldat cu cinci victorii răsunătoare. Tânărul general chinez, Ho-Ciu-Ping, îi constrânge pe nomazii *Hiun-nu* să se replieze, într-o primă fază, către văile înalte ale râurilor Orhon şi Selenga, la nord de Podişul Gobi, în regiunea unde se vor configura nucleele marilor imperii turco-mongole din secolele viitoare. În secolul I d.Hr., un alt general remarcabil, Pan-Cioa, reinstaurează controlul imperial chinez asupra bazinului Tarâmului şi asupra Marelui Drum al Mătăsii, izolându-i pe nomazi de principala arteră comercială sino-iraniană din Asia Centrală. În secolul II d.Hr., Imperiul Celest impune o *Pax sinica* întregii Asii Orientale

şi-l determină pe conducătorul triburilor *Hiun-nu* să accepte dominaţia suveranului chinez.

Una dintre ipotezele istoriografice cele mai circulate susţine că un grup din ramura nordică a populaţiilor *Hiun-nu* a migrat spre vest, ajungând în final la graniţele orientale ale Europei, în timp ce ramura meridională a seminţiilor respective s-a infiltrat în China de Nord, profitând de prăbuşirea dinastiei Han (220 d.Hr.), pentru a jefui capitala, Lo-yang, în anul 311 şi a-l lichida chiar pe împăratul Huai-ti, din dinastia Jin (Tsin, Cin). O altă teorie consideră că hunii nu puteau fi descendenţii unor triburi *Hiun-nu*, care se deplasaseră vreme de două secole spre vest, deoarece limba lor era mai degrabă înrudită cu idiomurile turcice. O dovadă peremptorie în acest sens ar fi scrierea „runică" a hunilor, diferită de cea a germanicilor, utilizând un alfabet de inspiraţie aramaică. Se pare că grafia protobulgarilor, de neam turcic, a derivat din cea a hunilor.

Cu certitudine, în secolul al IV-lea, hunii erau cantonaţi în regiunea dintre lacurile Balhaş şi Aral. Suferiseră, probabil, influenţe din partea nomazilor de origine iraniană, precum alanii şi sarmaţii. Nu e exclus ca hunii să figureze sub denumirea de *kunoi,* în celebra *Geografie* a lui Ptolemeu, care-i evocă instalaţi între Don şi Volga, în vecinătatea roxolanilor. Probabil instaurarea unei perioade de secetă, în zona Turkestanului actual, i-a obligat pe aceşti nomazi originari din Asia Centrală să se precipite spre Volga (355) şi să-i atace pe alani (strămoşii oseţilor de azi), transformându-i într-o populaţie satelită, în anii 360-370. De la aceşti nomazi de sorginte iraniană au învăţat hunii tehnica improvizării unor fortificaţii cu ajutorul carelor. O legendă susţine că invadatorii asiatici au descoperit o trecătoare prin smârcurile mlaştinii Meotida, care izola regiunile nord-pontice de stepele orientale, urmărind o ciută.

Expansiunea ostrogoţilor (greutungi), amplasaţi între Nistru şi Don, spre Caucaz şi Volga, sub conducerea, se zice, a centenarului Ermanarich (Ermanerich), a stârnit

reacţia explozivă a hunilor şi a alanilor subalterni. Conduşi de Balamir (Balamber), călăreţii asiatici îi zdrobesc pe ostrogoţi în stepele Donului (375). Venerabilul rege Ermanarich se sinucide. Withimer (Vitimer), succesorul său, moare într-o confruntare ulterioară. Supravieţuitorii, fie se refugiază dincolo de Nistru, fie se alătură învingătorilor, sub comanda regelui lor, Hunimund, nepotul lui Ermanarich. După ce anihilează rezistenţa ostrogoţilor, hunii progresează fulgerător spre Dunăre, strivindu-i pe vizigoţii (tervingi) lui Athanaric (376), care simulaseră o acţiune de împotrivire şi înrobindu-i pe gepizi, care avuseseră proasta inspiraţie de a se aşeza în Pannonia. În numai trei ani, invadatorii asiatici au reuşit să anuleze un secol de expansiune germanică. Doar aproximativ 200 000 de vizigoţi, care evitaseră confruntarea cu înfricoşătorii lor adversari orientali, s-au refugiat în Imperiul Roman, traversând Dunărea pe la Silistra (376), după ce conducătorii lor, Frithigern şi Alavivus, negociaseră cu împăratul Valens (364-378) - adept al ereziei ariene - aşezarea lor în dioceza Tracia.

Din momentul în care ajung în contact cu Imperiul Roman, hunii trezesc interesul istoriografiei latine. Istoricii romani ai antichităţii târzii, precum Ammianus Marcellinus, în *Istoria* sau Iordanes, în *Despre originea şi faptele goţilor,* îi zugrăvesc pe barbarii de sorginte asiatică în culori sumbre, terifiante. Hunii sunt descrişi ca o etnie demonică, subumană, care consuma cu predilecţie carne crudă. Pe de altă parte, stârneau o legitimă uimire prin virtuozităţile lor de călăreţi şi arcaşi neîntrecuţi şi prin arsenalul lor exotic, primitiv dar eficient, compus din săgeţi cu vârf triunghiular, bici, lasso şi sabie cu tăiş dublu. O imagine mai veridică şi mai puţin înfricoşătoare a hunilor e creionată în *Istoria bizantină* a lui Priscus Panites, care, în calitate de sol al împăratului Teodosiu al II-lea (408-450), vizitase curtea regelui Attila, în anul 448 şi avusese ocazia de a-i contacta personal pe vecinii incomozi ai Imperiului Roman din teritoriile transdunărene.

După moartea lui Balamir (Balamber), la şefia hoardelor asiatice s-au perindat Karaton şi Uldin. Sub conducerea fraţilor Octar (Getar) şi Rua (Ruga), hunii, care luaseră în stăpânire Pannonia, aproximativ în jurul anului 380, secondaţi de seminţiile dependente, în mare parte germanice (longobarzii, skirii, rugii, herulii, carpii, gepizii, ostrogoţii şi alanii), întreprind atacuri devastatoare asupra Traciei şi a Asiei Mici (395), ajungând să ameninţe Antiohia. De altfel, provincia *Pannonia prima*, actuala câmpie ungară a Dunării, le va fi atribuită în mod oficial nomazilor de sorginte turco-mongolă de către împăratul Teodosiu I, în urma perfectării unui tratat de alianţă. Cei doi coregenţi au lichidat treptat aristocraţia tribală tradiţională, pentru a impune populaţiilor nomade, pe care le stăpâneau, o structură statală incipientă. În primii ani ai secolului al V-lea, hunii întreprind numeroase raiduri pustiitoare spre vest, până în zona Rinului. Probabil sub presiunea lor, ostrogoţii lui Radagais pătrund în nordul Italiei (405), iar vandalii, suevii şi alanii invadează Galia (406). În urma negocierilor încheiate cu împăraţii Teodosiu I (379-395) şi Honoriu (395-423) sau cu generalii Stilicon şi Aetius, hunii devin o masă militară de manevră, inclusiv în perimetrul Imperiului Roman. Călăreţii asiatici luptă alături de romani împotriva vizigoţilor din Aquitania (427-428). Îi atacă pe burgunzii din Renania, fondatori ai unui stat incipient în regiune şi fac aproximativ 20 000 de victime (435). Inclusiv regele burgund, Gundicharius, e ucis în luptă. Îngroziţi şi decimaţi, burgunzii se repliază spre sud, stabilindu-se în *Sapaudia* (Elveţia romandă). Tot barbarii din Pannonia sunt utilizaţi de generalul Aetius în procesul de neutralizare a răscoalei bagauzilor din Galia (437).

Relaţiile de coexistenţă dintre huni şi Imperiul Roman se deteriorează treptat după moartea lui Rua (Ruga), care survine în anul 434. Nepoţii acestuia, Bleda şi Attila, orchestrează în cotutelă destinele tuturor supuşilor, până în 445, când ultimul îl elimină pe fratele său, care îi era coregent. Fiii celui ucis se refugiază în Imperiul Roman de

Răsărit, dar sunt extrădaţi cu cinism noului stăpân solitar al ţinuturilor de la nord de Dunăre, care, evident, îi asasinează. După ce Attila ajunge un lider fără rivali, pentru statul confederativ-nomad al hunilor războiul de jaf devine un fel de industrie naţională. Imperiul Roman de Răsărit e atacat în repetate rânduri (445-448), deşi achita un tribut substanţial, de aproximativ 2 100 de livre de aur, încă din anul 435. Sunt cucerite şi distruse aşezări importante, precum Viminacium, Singidunum, Sirmium, Philippolis şi Marcianopolis. Avangarda corpurilor expediţionare hunice a ajuns, se pare, până la trecătoarea Termopile şi până sub zidurile Constantinopolului.

După anul 449, Attila începe să-şi direcţioneze acţiunile ostile spre regiunile occidentale ale continentului, deşi generalul Aetius, care era şi strategul suprem al Imperiului Roman de Apus, întreţinuse relaţii cordiale cu războinicii nomazi din Pannonia, ţinând cont de faptul că fusese, în două rânduri, găzduit de către aceştia, atât în calitatea de ostatic (406) cât şi în cea de refugiat, aflat în dizgraţie la curtea imperială romană (433-434). Reorientarea politicii externe promovate de suveranul hun se datorează, se pare, mai multor factori. Au jucat un rol, nu ştim cât de important, informaţiile cu privire la debilitatea militară şi epuizarea financiară care afectau imperiul lui Valentinian al III-lea, furnizate de Eudoxiu, şeful răscoalei bagaude, azilant la curtea lui Attila. Pe de altă parte, prodigiosul rege vandal, Gaiserich, îi incitase, în repetate rânduri, pe huni împotriva vizigoţilor, duşmanii săi occidentali. Nu trebuie neglijate nici eventualele intrigi bizantine, proliferate prin intermediul misiunilor diplomatice trimise la curtea suveranului hun.

Pretextul pentru invadarea Imperiului Roman de Apus l-a constituit refuzul cu care tratase împăratul Valentinian al III-lea intenţia lui Attila – care, de altfel, dispunea de un veritabil harem în propria-i reşedinţă – de a se căsători cu Honoria, sora sa. Anturaţi de aliaţii lor germanici, hunii traversează Rinul în vara anului 451. Oraşul Orléans

rezistă asediului cu tenacitate, după ce Metz-ul capitulase uşor, în luna iunie. Profitând de faptul că înaintarea hunilor fusese blocată, generalul Aetius, considerat de mulţi autori „ultimul roman", reuşeşte să mobilizeze o armată eterogenă, care cuprindea, pe lângă romani, vizigoţi, franci, burgunzi şi chiar alani. Cele două oştiri se confruntă, în apropiere de Troyes, la 20 iunie 451, în aşa-numita bătălie de la *Campus Mauriacus* sau, după alte opinii mai vechi, de la „*Câmpiile Catalaunice*". Învinse, trupele lui Attila părăsesc câmpul de luptă şi se retrag finalmente dincolo de Rin. Nici pierderile romanilor şi ale aliaţilor lor nu au fost neglijabile. De exemplu, Teodoric I, regele vizigoţilor, a fost ucis pe parcursul ostilităţilor.

Mitul invincibilităţii hunilor fusese spulberat de victoria lui Aetius de la *Campus Mauriacus*, dar potenţialul militar al acestora a fost doar superficial afectat. Drept urmare, în anul 452, Attila invadează nordul Italiei, în fruntea hoardelor sale. Sunt prădate, pe parcursul verii, oraşele Aquileea, Milan şi Pavia. Împăratul Valentinian al III-lea se refugiase de la Ravenna la Roma. La Mantua, o ambasadă încărcată cu daruri, condusă de papa Leon I, i-a ieşit în întâmpinare lui Attila, care intenţiona să se îndrepte spre Roma. După întrevederea cu Sfântul Părinte, suveranul barbar s-a retras, aproape inexplicabil, în Pannonia.

În anul următor, 453, Attila, supranumit de către romani „Biciul lui Dumnezeu", moare penibil, într-o noapte de orgie, prilejuită de căsătoria sa cu Ildiko (Hildiko), o aristocrată de sorginte germanică. Profitând de dispariţia suveranului atotputernic al hunilor, regele gepid, Ardarich şi cel ostrogot, Walamir, organizează o revoltă a seminţiilor germanice înrobite. Succesorii lui Attila, Ellac şi Ernac, sunt învinşi, în lupta de la Nedao (454) de insurgenţii germanici. Tentativele de regrupare, iniţiate de alţi fii ai regelui defunct, sunt de asemenea sortite eşecului. Imperiul lui Attila se destramă finalmente ca o banchiză, dar prestigiul său politic rămâne relativ viu în memoria colectivă.

Până în anul 468, hunii, aşezaţi între Dunăre şi Nipru, mai atacă Tracia. Alţi confraţi ai lor devin mercenari în slujba bizantinilor. Până în vremea lui Iustinian e semnalat un principat al hunilor în Mica Sciţie (Dobrogea). În acelaşi interval de timp sunt menţionate triburile hunilor cutriguri între Dunăre şi Don, iar cele ale hunilor utiguri mai la est. Aceste grupuri nomade relicte vor fi supuse de avari în secolele VI-VII. Încă în secolul al VII-lea e pomenit un regat hunic efemer, distrus de khazari. Pe de altă parte, Attila (Etzel) e imortalizat ca personaj în poemele epice medievale germane, *Waltharius* şi *Cântecul Nibelungilor*.

4.2. Întemeierea primelor regate barbare germanice. Regatul vizigot

Alungaţi de huni, care-i subjugaseră pe vecinii lor, alanii şi ostrogoţii, vizigoţii se refugiază la sud de Dunăre, cu permisiunea împăratului roman Valens, care era un simpatizant fervent al ereziei ariene (376). În anul următor, iritaţi de abuzurile funcţionarilor imperiali, care nu le respectau statutul de *federaţi* şi-i ameninţau cu înrobirea, ei se revoltă împotriva autorităţilor romane. În ziua de 9 august 378, răsculaţii învinge trupele împăratului Valens, lângă Adrianopol. Cezarul roman moare în luptă. Peste câţiva ani, Teodosiu cel Mare reuşeşte să reprime răscoala şi, în urma unei înţelegeri, îi cantonează pe vizigoţi, ca aliaţi, în Tracia (382).

În anul 395, regele vizigot Alaric rupe tratatul cu Imperiul Roman de Răsărit, care data din 392 şi se mută cu supuşii săi în Illyria, după ce pustieşte Grecia. De aici pătrunde în nordul Italiei (401) şi, fiind respins, se repliază, mai întâi în Dalmaţia, iar ulterior în Noricum. Cu ocazia unui nou raid, în octombrie 408, regele vizigot ajunge cu trupele sale până la porţile Romei. Pretinde asediaţilor un tribut enorm, din care percepe o parte. Satisfăcut de

avuţiile capturate, se retrage temporar în Toscana. Însă, când împăratul Honoriu, fiul lui Teodosiu cel Mare, refuză să achite integral tributul solicitat, Alaric asediază Roma, o cucereşte, probabil prin trădare, la 24 august 410 şi o jefuieşte timp de trei zile. Traumatismul moral pe care l-au suferit romanii, în urma acestui eveniment, a fost enorm. Păgânii considerau că zeiţa Fortuna abandonase Cetatea Eternă, întrucât aceasta renunţase la tradiţionalele zeităţi protectoare. Pe de altă parte, autorii creştini calificau succesul lui Alaric drept o etapă premonitorie a apocalipsei.

După decesul lui Alaric (410), în sudul Italiei (intenţiona să treacă în Sicilia şi de acolo în Africa), vizigoţii, care o capturaseră pe sora împăratului roman Honoriu, părăsesc peninsula, dar ocupă sudul Galiei (412). Athaulf (410-415), noul lor rege, îşi alege drept reşedinţă Toulouse şi se căsătoreşte cu Galla Placidia, sora suveranului roman (414). În 418, Roma se decide să încheie cu vizigoţii un nou *foedus* (alianţă), prin care li se recunoaşte acestora stăpânirea asupra teritoriilor deja controlate (Narbonne şi Aquitania), cu condiţia să respingă atacurile piraţilor saxoni sau frisoni, orientate spre coastele atlantice ale Galiei şi să suprime mişcarea *bagauzilor* din aceeaşi provincie.

În numele împăratului Honoriu, barbarii germanici, stabiliţi în Aquitania, invadează Spania, în 418, sub conducerea regelui Wallia (415-418) şi-i izolează, în final, pe suevi, pentru un secol şi jumătate, în Galicia şi Lusitania de Nord, iar pe alani şi vandali în Baetica (419-429). Teodoric I (418-451) încheie un tratat de alianţă (*foedus)* cu romanii şi moare în lupta cu hunii, de la *Campus Mauriacus* (451). Teodoric al II-lea (453-466) încurajează adoptarea moravurilor romane şi-şi extinde stăpânirea în Peninsula Iberică. În vremea regelui Euric (466-484) e alcătuită prima culegere germanică de legi, *Codex Euricianus* (475), iar sub Alaric al II-lea (484-507), se instituie, pentru supuşii de origine romană, un *Breviar* după *Codex Theodosianus*, intitulat *Lex Romana*

Visigothorum. După înfrângerea suferită din partea francilor, la Vouillé (507) şi moartea regelui lor, Alaric al II-lea, vizigoţii glisează la sud de Pirinei. Amalaric (526-531) pierde Narbonne şi se retrage la Barcelona. Regatul vizigot se transformă într-un stat prin excelenţă iberic. În anul 551, vizigoţii pierd Baetica, în faţa contraofensivei bizantine, iniţiată de basileul Imperiului Roman de Răsărit, Iustinian. De teama bizantinilor, regii Agila (549-554) şi Athanagild (554-567) mută capitala statului vizigot de la Sevilla la Mérida şi după 554 la Toledo. Leovegild (568-586) distruge statul suev (585), recucereşte Andaluzia şi-i învinge pe basci. În urma celui de-al III-lea Conciliu toledan, numeroşi episcopi arieni, precum şi regele Reccared se convertesc la catolicism. Urmaşul acestuia, Sisebut (612-621), îi alungă pe bizantini din Peninsula Iberică şi declanşează persecuţii împotriva evreilor care refuză să se creştineze. Cel de-al IV-lea Conciliu de la Toledo (633) introduce principiul monarhiei elective în regatul vizigot, dar biserica îşi menţine prerogativa de a-i afurisi pe uzurpatori. Wamba (672-680) e primul rege barbar care adoptă ritualul încoronării şi al oncţiunii (672). Spre nemulţumirea vârfurilor aristocraţiei militare (*gardingii*), el permite accesul păturilor rurale în armată. Ultimii regi vizigoţi sunt Witiza (701-709) şi Roderich (710-711). Aquila, fiul primului, nemulţumit fiindcă i se refuzase demnitatea de rege, în virtutea principiului eligibilităţii, îi cheamă în ajutor pe musulmani. Tarik, o căpetenie nord-africană a maurilor islamizaţi, după ce traversează Gibraltarul (Jebel-al-Tarik), îl învinge şi-l ucide pe monarhul vizigot, Roderich, la Gaudalete (711). În câţiva ani, invadatorii subjugă aproape întreaga Peninsulă Iberică, cucerind Cordoba, Toledo, Sevilla şi Zaragoza. Aceasta va rămâne sub stăpânire islamică vreme de mai multe secole. Aquila şi alţi aristocraţi vizigoţi feloni sunt recompensaţi de către cuceritori cu vaste domenii funciare. Insuccesul politic al regatului vizigot, la începutul secolului al VIII-lea, se datorează tendinţelor anarhice ale aristocraţiei militare,

nemulţumirii evreilor persecutaţi pe criterii religioase şi procesului întârziat de catolicizare şi asimilare a păturii dominante germanice.

4.3. Regatul african al vandalilor

La începutul secolului al V-lea, constrânse de presiunea pe care o exercitau hunii, mai multe populaţii barbare au început să se deplaseze spre vest, în paralel cu cursul superior al Dunării. Protagoniştii acestei migraţii inopinate au fost marcomanii şi quazii (etnii cunoscute sub denumirea colectivă de suevi), precum şi vandalii asdingi şi silingi, coalizaţi cu un clan de alani (populaţie de origine iraniană), dislocat din regiunea caucaziană. Ţinta acestor invadatori era provincia Galia, care li se părea vulnerabilă.

În ultima zi a anului 406, coaliţia barbară traversează Rinul îngheţat, în zona oraşului Mainz. Nici o armată romană nu era disponibilă, la ora respectivă, pentru a interveni în Galia. Cu mare întârziere, vor fi mobilizate, în final, garnizoanele din Britania. Întrucât nu întâmpinaseră nici un obstacol major, invadatorii au jefuit sistematic provincia, până în anul 409, când au traversat Pirineii. În anul 412, li se recunoaşte calitatea de *federaţi* (aliaţi) în Spania şi li se pun la dispoziţie patru provincii iberice. Vandalii silingi se aşează în Baetica, alanii în Lusitania şi Hispania Carthaginensis, iar suevii şi vandalii asdingi în Galicia. Vandalii erau originari din Iutlanda sau, eventual, din Suedia. Asdingii şi silingii sunt evocaţi de Pliniu, Ptolemeu şi Dio Cassius, care-i situează pe litoralul baltic, în secolul I d.Hr.. Vizigoţii, instrumentaţi de curtea imperială romană, năvălesc la sud de Pirinei, în anul 418, sub conducerea regelui Wallia, pentru a distruge aşezările alanilor şi ale vandalilor silingi.

Sub conducerea regelui Gaiseric (Genserich), vandalii asdingi părăsesc colţul nord-vestic al Peninsulei Iberice şi, după ce aspiră din Baetica rămăşiţele alanilor şi ale vandalilor silingi, traversează Coloanele lui Hercule, de la Tarifa la Tanger (429). Se pare că ei atacaseră

experimental, deja în anii precedenţi, Balearele (426) şi baza navală romană de la Cartagena (428). Nu se ştie cum au învăţat să navigheze.

Ajuns pe litoralul nordic al Africii, regele vandal străbate, cu cei 80 000 de însoţitori ai săi (războinici, femei, copii, bătrâni şi sclavi), întreaga Mauretanie, de la Tingis la Cirta. După ce ocupă Hippo Regius (430), barbarii germanici iau cu asalt capitala provinciei Africa, Cartagina, pe care, însă, nu vor reuşi să o cucerească decât în anul 439. În rada portului vor captura o impozantă flotă romană, cu ajutorul căreia, în anul următor, vor jefui Sicilia.

În anul 442, împăratul Valentinian al III-lea (424-455) se decide să tolereze regatul întemeiat de vandali în Africa de Nord. În zonă, acestora li se recunoscuse calitatea de *federaţi* încă din anul 435. Ei vor recurge la deposedări funciare masive. Foştii latifundiari vor fi expediaţi în Italia sau în Orient. Guvernarea vandalilor în Africa de Nord a fost sumară şi deseori intolerantă. Sistemul lor administrativ era rudimentar. Au fost instalaţi episcopi arieni în locul celor catolici, măsură care a nemulţumit profund populaţia autohtonă majoritară. Latina s-a păstrat însă ca limbă uzuală.

După ce aprofundează tainele navigaţiei, vandalii îşi extind dominaţia asupra Mediteranei Occidentale, încorporând în regatul lor Corsica, Sardinia (455), Balearele şi Sicilia (468). Sub conducerea regelui Gaiseric, ei cuceresc Roma (455), printr-un atac-surpriză, efectuat dinspre mare. Pretextul pentru raidul lor pirateresc l-a constituit degradarea climatului politic din Imperiul Roman de Apus. Patriciul Aetius, care îi respinsese pe hunii lui Attila din Galia (451-452), fusese asasinat din ordinul împăratului Valentinian al III-lea, în anul 454. În primăvara anului următor, partizanii talentatului general se răzbună, lichidându-l pe perfidul monarh. Puterea imperială eşuează în mâinile senatorului Petronius Maximus. Acesta nu-i sancţionează pe ucigaşii predecesorului său, dar se grăbeşte să o ia de nevastă pe

Eudoxia, văduva respectivului. În plus, o căsătoreşte pe Eudosia, una dintre fiicele acesteia, cu Palladius, propriul său fiu.

În acest context politic viciat de abuzuri, spre sfârşitul lunii mai, în anul 455, vandalii, acompaniaţi de maurii care îi rămaseseră fideli defunctului împărat Valentinian al III-lea, debarcă la gurile Tibrului, în ipostaza de răzbunători ai monarhului asasinat şi adversari ai uzurpatorului. O buna parte a populaţiei, panicată, părăseşte Cetatea Eterna. Întrucât îl identifică printre ei pe Petronius Maximus, fugarii se decid să-l lapideze, considerîndu-l principalul vinovat pentru catastrofa care se contura şi-i aruncă cadavrul în Tibru (31 mai 455).

Papa Leon cel Mare, care-şi dovedise aptitudinele diplomatice cu doi ani mai devreme, purtând tratative cu Attila, are o întâlnire *extra portas* cu Gaiseric, cu ocazia căreia îl imploră să nu incendieze Roma şi să nu-i ucidă locuitorii. Regele vandal a respectat pretenţia suveranului pontif. Fără a comite atrocităţi sau distrugeri de proporţii, a spoliat oraşul îndelung şi mult mai sistematic decât goţii lui Alaric. În cele 14 zile de jaf (2-16 iunie 455), vandalii au răpit tezaurele palatului imperial de pe Palatin, inclusiv pe cel al templului din Ierusalim, adus cu patru secole în urmă, la Roma, de către împăratul Titus, au confiscat toate statuile din metal nobil pe care le-au mai găsit prin temple, precum şi preţioasa veselă liturgică a bisericilor, au smuls acoperişul templului lui Jupiter, care fusese construit din bronz placat cu aur şi le-au luat în robie atât pe văduva lui Valentinian al III-lea cât şi pe fiicele acesteia, alături de o întreagă cohortă de senatori şi alte personalităţi de vază. Toate navele invadatorilor, încărcate de pradă, au ajuns cu bine în rada portului Cartagina, cu excepţia celei care transporta statuile pagâne ale templelor romane. La cererea împăratului roman oriental Marcian, Eudoxia şi fiica sa Placidia au fost eliberate din captivitate şi autorizate să plece la Constantinopol. În urma raidului vandal, Roma şi-a pierdut majoritatea bogăţiilor mobiliare pe care le acumulase în decursul glorioaselor secole de expansiune. În plus, populaţia

oraşului s-a redus la aproximativ 80 000. Şi totuşi, în pofida diverselor speculaţii eronate, termenul de *vandalism* a fost creat abia în anul 1794, de episcopul francez Gregoire de Blois.

În schimbul unui tribut anual, monarhul vandal a retrocedat, în anul 476, regelui germanic din Peninsula Italică, Odoacru, o parte din Sicilia. Se pare că, în anul 500, regele ostrogot Teodoric a cucerit efectiv vestul insulei. Următorii regi vandali, Hunerich (477-484) Gunthamund (484-496), Thrasamund (496-523) şi Hilderich (523-530), vor avea de înfruntat revoltele indigenilor din substratul preroman, maurii şi berberii.

În anul 533, împăratul bizantin Iustinian îl trimite pe generalul Belizarie într-o campanie împotriva vandalilor. Cu complicitatea ostrogoţilor, bizantinii navighează spre Africa, via Sicilia, şi-i atacă prin surprindere pe germanici. Regele Gelimer (530-534) era în Sardinia, cu o parte a armatei. Belizarie ia în stăpânire, fără efort, atât Cartagina (15 septembrie 534), cât şi întreaga provincie. Când revine şi cealaltă jumătate a armatei vandale, el o învinge, îl face prizonier pe rege şi-l expediază la Constantinopol, în compania tuturor tezaurelor capturate (evident şi cel al templului din Ierusalim). Guntharid, ultimul şef vandal, care conduce o mişcare de rezistenţă împotriva bizantinilor, e ucis în anul 546. Istoria vandalilor sfârşeşte în neant.

4.4. Suevii

De neam germanic, suevii îşi face intrarea în istorie, pe Rinul Mijlociu, în secolul I î.Hr.. Mai târziu, sub acelaşi nume sau sub cel de cvazi, sunt identificaţi în regiunea Moraviei actuale. Oricum, Suabia le poartă numele până în zilele noastre, iar cunoscutul istoric latin, Cornelius Tacitus, evocă Marea Baltică sub denumirea de *Suebicum mare,* în scrierile sale. În anul 406, în colaborare cu alanii şi vandalii, suevii forţează frontiera Rinului, probabil incomodaţi de huni, şi pătrund pe teritoriul Galiei. Peste câţiva ani, ajunşi în Peninsula Iberică, ei se sedentarizează în partea meridională a

Galiciei (411). După plecarea vandalilor asdingi, în anul 419, suevii se extind şi în partea septentrională a provinciei. Regele lor, Hermeric, întemeiază un stat incipient, cu centrul la Braga. Profitând de relativul vid de putere din Peninsula Iberică (vandalii şi alanii se îmbarcaseră pentru Africa, iar vizigoţii, datorită unei crize intestine, îşi pierduseră temporar elanul expansionist), suevii, care încheie şi câteva înţelegeri favorabile (*foedus)* cu autorităţile reprezentative ale autohtonilor hispano-romani, îşi extind autoritatea teritorială, cucerind Merida (439), Sevilla (441) şi o parte din provincia Carthaginensis. Regele Rechiarius (448-456), ajuns pe tron după moartea precursorului său păgân, Rechila (448), se converteşte la catolicism, considerând că prin gestul respectiv câştiga simpatia romanilor şi evita iminenta intervenţie a vizigoţilor. În ciuda respectivei acrobaţii confesionale, la iniţiativa împăratului Avitus (455-456), se organizează o campanie de represalii împotriva suevilor, care iritaseră prin aroganţa lor acaparatoare. Vizigoţii, care din anul 429 deveniseră federaţi ai Romei, învinq trupele regelui Rechiarius în faţa oraşului Astorga. Peste două săptămâni, sub comanda regelui lor, Teodoric I, ei ocupă şi jefuiesc Braga. Însuşi suveranul suev e ucis la Porto (456). În anul 464, regele suev Remismundus obţine recunoaşterea oficială din partea curţii vizigote de la Toulouse, iar în anul următor, episcopul Ajax îi converteşte în masă pe suevi la arianism. Vreme de un secol, regatul suev vegetează în nord-vestul Peninsulei Iberice, întreţinând relaţii de bună-vecinătate cu regatul toledan (adică hispanic) al vizigoţilor. Situaţia politică se retensionează după ce regele suev Teodemir aderă la catolicism (561). Peste un deceniu şi jumătate, considerându-l un adversar pe plan religios, regele vizigot Leovegild îl atacă pe omologul său suev, Miro. Conflictul se încheie abia în anul 585, când, după capturarea suveranului Adeca, statul suev e anexat de către coroana vizigotă. Ironie a sorţii, peste un an, la iniţiativa regelui Reccared, vizigoţii se convertesc la catolicism. Pentru

suevi această răsturnare de situaţie venea prea târziu. Pe parcursul secolului următor ei vor fi definitiv asimilaţi de către vizigoţi.

4.5. Alanii

Alungaţi din Iran, alanii se stabiliseră încă din secolul al IV-lea la nord de Marea Caspică şi lacul Aral. Deşi erau o populaţie de origine indoeuropeană, adoptaseră un stil de viaţă asemănător celui turco-mongol. Se ocupau în exclusivitate cu creşterea turmelor de vite şi, la nevoie, se deplasau rapid cu ajutorul carelor. Armamentul cavaleriei lor, preluat probabil de la sarmaţi, consta dintr-o cuirasă de zale, o cască de formă conică şi o lance lungă. Echipamentul călăreţilor alani anunţa o ţinută deja medievală. După ce sunt învinse de către huni, în deceniul 360-370, numeroase triburi de alani se supun cuceritorilor. Altele se refugiază din calea invadatorilor până în regiunea central-europeană, iar mai târziu înaintează până în Renania. La frontiera Imperiului Roman de Apus, un grup de alani, condus de regele Goar, acceptă să-l slujească pe generalul Aetius, contribuind, printre altele, la suprimarea răscoalei bagauzilor, în timp ce un altul, cârmuit de Respendial, traversează Rinul, în compania vandalilor şi a suevilor, în iarna anului 406, jefuieşte Galia, iar apoi năvăleşte în Spania (409). Alanii rămaşi în Galia vor lupta, alături de romani, împotriva hunilor, în lupta de la Campus Mauriacus (451). Cei din Peninsula Iberică se stabilesc în Lusitania şi în regiunea Cartagena. Fiind puţini la număr, alanii au gestionat cu dificultate teritoriile pe care le luaseră în stăpânire. În anul 418, sunt atacaţi violent de trupele vizigoţilor, aflate în slujba Romei. Supravieţuitorii acestui conflict sângeros se aliază cu vandalii asdingi şi-i însoţesc pe aceştia în aventura lor africană, după o succintă escală în provinciile iberice Galicia şi Andaluzia. Vreme de un secol, adică până la „*reconquista*” lui Iustinian (533), istoria alanilor se împleteşte cu destinul regatului întemeiat de vandali în Africa de Nord. Numele lor se regăseşte chiar

şi în titulatura monarhilor vandali: *rex vandalorum et alanorum*.

4.6. Burgunzii

Burgunzii (*burgundionii*), semnalaţi pe parcursul secolului I d.Hr. în regiunea baltică, sunt originari fie din ţinutul norvegian Borgund, fie din insula baltică Bornholm (*Borgundarholm*, în secolul al XIII-lea). Începând cu secolul al V-lea, ei forţează Rinul (406-407), susţin o serie de uzurpatori şi împăraţi, între anii 409-413 şi, în final, întemeiază în zona renană un stat, cu asentimentul împăratului Honoriu, care va supravieţui vreme de aproximativ treizeci de ani. Iritat de tendinţele burgunzilor de a se extinde spre vest, în Belgica (435), generalul roman Aetius le va ordona hunilor, cu care se aliase, să-i atace pe germanici, în anul 436. Regele Gundicharius (Gunthiarius) a fost ucis în urma raidului respectiv, casa regală a fost distrusă, iar burgunzii, afectaţi grav de înfrângerea suferită, s-au retras temporar într-o regiune din Galia Orientală. În 443, după ce încheie un tratat de alianţă (*foedus*) cu romanii, ei se aşează în *Sapaudia* (Elveţia romandă) şi în vecinătatea Genevei. În postura de federaţi model, burgunzii vor contribui la victoria de la *Campus Mauriacus*, împotriva hunilor (451) şi vor participa la campania orchestrată de împăratul roman Avitus contra suevilor din Spania (456). La întoarcerea din expediţia iberică, considerând că meritau o răsplată, ei şi-au amplificat teritoriul în detrimentul unor provincii romane din vecinătate. Către 495, regatul lor se întindea din sudul ţinutului Champagne până la Alpii maritimi. Noul regatul burgund, întemeiat în zona Ronului de către Hilperic I, avea o structură bicefală. Reşedinţa suveranului era la Lyon, iar cea a moştenitorului tronului la Geneva. Sistemul juridic burgund era întemeiat pe *Legea Gombette*. Dintre toate legile barbare, aceasta este cea mai favorabilă autohtonilor romani. Legislaţia burgundă autoriza căsătoriile mixte şi trata în mod identic cele două etnii,

barbară şi romană. Regele francilor, Clovis (Chlodovec), îl atacă şi-l învinge, la Dijon, pe nepotul lui Hilperic, Gundovald (Gondebaud), în anul 500, exploatând conflictul acestuia cu fratele său, Godegisel. În ciuda acestui episod, la Vouillé, burgunzii vor lupta în calitatea de aliaţi ai francilor împotriva vizigoţilor. Fiul lui Gundovald, Sigismund, după ce suferă o agresiune din partea goţilor, întrucât se raliase la catolicism, este lichidat de regele franc Clodomir, care profitase de vulnerabilitatea casei regale burgunde. Fratele lui Sigismund, Godomir, preia coroana, îi respinge pe franci (524) şi reuşeşte să se menţină pe tron până în anii 533-534, când, după un nou conflict cu francii, dispare în circumstanţe nebuloase. Statul burgund va fi ulterior absorbit de regatul franc merovingian.

4.7. Regatul ostrogoţilor din Italia

Regele Odoacru al Italiei, care-l detronase pe ultimul împărat al Romei, Romulus Augustulus, în anul 476, s-a dovedit un conducător viguros. A anexat Dalmaţia după moartea lui Iulius Nepos (486), împăratul roman alungat de pe tron în anul 475, şi a respins un atac al rugilor, care forţaseră frontiera danubiană. Victoriile lui Odoacru erau apreciate favorabil de locuitorii Italiei, dar erau prost receptate la Constantinopol. Imperiul Roman de Răsărit avea tot interesul să submineze un stat germanic puternic, amplasat la frontierele sale. Factorul destabilizator la care a recurs a fost Theodoric (493-526), regele ostrogoţilor.

Ostrogoţii erau o populaţie barbară germanică, învinsă de huni în stepele nord-pontice (370) şi târâtă până în Panonia. Abia în 454, după lupta de la Nedao, în care hunii sunt înfrânţi de o coaliţie tribală germanică, condusă de gepizi, ei reuşesc să se emancipeze de sub dominaţia nomazilor asiatici. În vremea împăratului Zenon (474-491), sub comanda noului lor rege, Theodoric, pradă Peninsula Balcanică, asediază Constantinopolul şi îi învinge

pe vecinii din nord, gepizii (482-488). Basileul constantinopolitan s-a decis să-i utilizeze pe aceşti aliaţi incomozi şi imprevizibili, cantonaţi în Peninsula Balcanică, în scopul alungării uzurpatorului Odoacru din Italia. Monarhul ostrogot s-a dovedit un instrument eficient şi propice al intereselor politice bizantine.

Susţinut de Imperiul Roman de Răsărit, Theodoric şi-a început campania în anul 489 şi a devenit teoretic stăpânitorul Italiei, după victoria de la Verona (30 septembrie 489). După moartea înzestratului său strateg, generalul Tufa şi fiind concomitent abandonat de o parte a armatei, Odoacru se repliază în reşedinţa sa din Ravenna. Drept urmare, Theodoric reuşeşte să-l înfrângă definitiv pe rivalul său doar în anul 493, iar prin convenţia încheiată cu împăratul Anastasius I (491-518), în anul 497, e recunoscut rege al ostrogoţilor, precum şi împuternicit, *patricius* al Constantinopolului în Peninsula Italică. În realitate, el a guvernat teritoriile preluate de sub stăpânirea lui Odoacru ca un suveran autocefal.

Theodoric a conservat instituţiile romane, cu precădere aparatul fiscal, administrativ şi serviciile publice. A perpetuat colaborarea cu Senatul, aristocraţia romană şi corpul de funcţionari. A încurajat coexistenţa germanicilor arieni cu romanii catolici, până în anul 524, când l-a arestat pe papa Ioan I (523-526). Puterea militară era deţinută în exclusivitate de goţi. Senatorii Boethius, Symmachus şi Cassiodor s-au bucurat de consideraţie, o îndelungată perioadă de timp, mai exact până când s-au lăsat atraşi într-un complot antigermanic, orchestrat de curtea constantinopolitană. A înfrumuseţat Ravenna, unde, de altfel, s-a ridicat şi mausoleul său. În administrarea provinciilor Theodoric a instituit un parteneriat între guvernatorii romani şi comiţii ostrogoţi. Pe plan extern, Theodoric consolidează solidaritatea cu regatele barbare din vecinătate, stabilind relaţii dinastice cu francii, burgunzii, vizigoţii şi vandalii. Pe franci îi izolează, după 507, de Marea Mediterană. Theodoric îi face cadou regelui burgund un ceas cu apă, iar celui franc, Clovis, un cântăreţ

la chiteră şi un medic bizantin. El figurează în cântecele de vitejie germane din Evul Mediu, în ipostaza eroului Dietrich.

După moartea lui Theodoric (526) devine regentă fiica sa, Amalasuntha. Ea urma să exercite temporar prerogativele regale, în numele fiului ei minor Athalaric (526-534), dar, întrucât se oferise să colaboreze cu bizantinii împotriva vandalilor, în 533, e detronată şi exilată într-o insulă a lacului Bolsena. După moartea moştenitorului ei (534), e ales rege Theodahad (534-536), o rudă a lui Theodoric dintr-o ramură colaterală.

Peninsula Italică e invadată de trupele generalului Belizarie, sosite din Africa, în anul 535, la rugăminţile Amalasunthei, care fusese detronată şi exilată. Drept represalii, ostrogoţii o ucid pe prizoniera de sânge regal (535).

Theodahad, dovedindu-se un strateg total ineficient în confruntările cu bizantinii, e înlocuit cu un comandant energic, pe nume Vitigis (536-540). În ciuda bravurii sale şi a tentativei de a-l izola pe Belizarie între zidurile Romei, noul rege nu poate anihila invazia. În anul 540 se vede nevoit să capituleze, la Ravenna.

Se părea că bizantinii reuşiseră să-şi impună supremaţia în Italia. Drept urmare, Belizarie e strămutat în Orientul Apropiat, pe Eufrat, pentru a respinge atacurile perşilor. Ostrogoţii, insuficient pacificaţi, se răscoală împotriva corpului de ocupaţie bizantin, sub conducerea lui Hildibad (540-541). În urma asasinării acestuia, în anul 541, e ales rege al ostrogoţilor nepotul său, Totila (541-552), care se va dovedi un general inspirat şi competent. După o campanie îndelungată, purtată cu forţe restrânse, aproximativ 5 000 de războinici, el reuşeşte, până în anul 546, să readucă sub controlul ostrogoţilor aproape întreaga Peninsulă Italică şi să pătrundă triumfător în Roma. Belizarie, revenit pe frontul occidental, recuperează Roma, dar, ulterior, e înlocuit cu eunucul Narses (549). Totila, printr-un elan războinic remarcabil, recâştigă Roma (550), Corsica, Sardinia,

Dalmaţia şi Ravenna, dar în final e învins şi ucis de bizantini, în lupta de la *Tadinae/Gualdo Tadino* (552). Conduşi de un nou rege, întreprinzătorul Teja, ostrogoţii angajează cu vicleanul general Narses o confruntare finală, în Campania, la poalele muntelui Vezuviu, în toamna anului 552. Suferind o înfrângere catastrofală (regele lor moare în luptă), goţii se retrag în Apenini, unde vor capitula în anul 555.

5. Al doilea val al invaziilor

Al doilea val al invaziilor, din prima fază a „marilor migraţii", corespunde, în bună măsură, unui proces de infiltrare lentă a unor seminţii barbare, preponderent germanice, în diverse provincii sau foste provincii ale Imperiului Roman de Apus. Fenomenul s-a derulat în plan cronologic aproximativ între anii 440-534. Protagonistele acestei invazii, prin excelenţă teutonică şi lipsită de suspans, sunt populaţii aparent obscure, dar mai omogene, profund legate de baza lor etnică, situată dincolo de *limes*, precum francii, alamanii, anglii, saxonii şi iuţii. Incursiunile acestor neamuri germanice sunt mai puţin spectaculoase şi nu trezesc anxietăţi terifiante ca şi avalanşele etnice devastatoare din a doua jumătate a secolului al IV-lea şi prima jumătate a secolului al V-lea. Aceşti invadatori mai puţin violenţi preferă să se sedentarizeze în regiuni mai superficial romanizate, unde, dintr-o minoritate dominantă iniţială, după ce aderă la catolicism, în urma unui proces de asimilare nu foarte îndelungat, pot deveni o majoritate stăpânitoare. Regatele pe care le întemeiază se dovedesc durabile, întrucât sunt articulate pe un aparat statal coerent, personalizat, adaptat metamorfozelor politice, sociale şi economice survenite în perioada de după dezagregarea Imperiului Roman de Apus.

5.1. Alamanii

Alamanii sunt probabil rezultatul regrupării unor triburi germanice iniţial dispersate. Chiar semnificaţia cuvântului arhaic germanic *alamanni*, care se traduce prin toţi oamenii, trădează o origine etnică vădit compozită. Cavaleria alamană, înarmată cu săbii lungi, e menţionată sporadic în secolul al III-lea şi din ce în ce mai frecvent în secolul următor. În anul 406 alamanii pătrund în Alsacia. Peste un secol, în urma unui atac al francilor, se refugiază în fosta Raetia (506). După ce o vreme acceptă protectoratul regatului ostrogot, în urma declanşării campaniei lui Belisarie, alamanii intră sub controlul regilor franci ai Austrasiei. Abia spre sfârşitul secolului al VI-lea se convertesc la creştinism. Spre finele veacului al VII-lea ducii alamani îşi recâştigă independenţa. Perioada de emancipare se încheie odată cu campaniile majordomului merovingian, Charles Martel, împotriva alamanilor (709-712). Învinşi, aceştia vor accepta tutela statului franc. În secolul IX, teritoriul locuit de alamani devine un comitat încorporat în imperiul carolingian.

5.2. Heptarhia anglo-saxonă

După mutarea unor garnizoane în Galia (406-407) şi retragerea, pe parcursul anilor următori, a întregului personal militar şi administrativ imperial din Britania, populaţia celtică, mai mult sau mai puţin romanizată, a fostei provincii romane s-a regrupat într-o serie de mărunte formaţiuni statale rivale. Acestea vor păstra un vag contact cu fosta metropolă, dar se vor dovedi fără replică în faţa incursiunilor efectuate de triburile celtice ale picţilor, scoţilor, caledonienilor şi, în ultimă instanţă, de cele germanice ale anglo-saxonilor şi ale iuţilor.

Singurele informaţii referitoare la această epocă obscură sunt furnizate de *Viaţa Sfântului Germanus din Auxerre*, de Procopiu din Caesareea, în *Războiul cu goţii,* de cronicarul Gildas (516-570), în *Despre cucerirea şi distrugerea Britaniei,* de autorul ecleziastic Beda Venerabilul (673-735), în *Istoria ecleziastică a englezilor* şi de un compilator târziu, Nennius (în jur de 800), în

Historia Brittonum. Doar în opera ultimului autor e pomenit celebrul erou autohton, Arthur Tintagel (*dux bellorum*) şi faimoasa sa reşedinţă, Avalon, care au alimentat fascinantul ciclu de legende al Cavalerilor Mesei Rotunde. Când fac referire la secolul al V-lea, izvoarele, de altfel nesigure, evocă numele a doi lideri locali: celtul Vortigern (onomastica e suspectă) şi „romanul" Ambrosius Aurelianus, descendent al unei familii consulare creştine. Primul a apelat, se pare, la ajutorul unor mercenari saxoni, conduşi, afirmă tradiţia cronicărească, de doi fraţi, Hengist şi Horsa. Aceştia, după ce îi alungă pe invadatorii celtici din nord, refuză să se întoarcă pe continent şi după victoria de la Aylesford ocupă întreaga regiune Kent, întemeind, treptat, un regat. Sfântul Germanus, sosit în Britania pentru a combate *pelagianismul*, în anul 429, nu mai întâlneşte, cu excepţia unui tribun, la Verulanum, nici un alt funcţionar roman. Oraşele, conduse de decurioni şi episcopi proprii, constituiau alianţe cu caracter federativ. La revenirea sa în Britania (440-444), Germanus percepe societatea locală ca aflându-se într-o fază avansată de descompunere. Autoritatea o deţin şefii tribali şi *tiranii.*

Între anii 449 şi 519, valuri succesive de migratori, angli, saxoni şi iuţi, veniţi din Peninsula Iutlanda sau de la gurile Weserului, întemeiază pe coastele orientale şi sudice ale Britaniei o suită de formaţiuni statale, precum: Kent, Sussex, Wessex şi East England. Aceleaşi surse discutabile menţionează o victorie a băştinaşilor celţi şi romani împotriva intruşilor anglo-saxoni, la *Mons Badonicus*, în jurul anului 490 sau, poate, 520. Menestrelii celţi au atribuit succesul imaginarului rege Arthur, care devine astfel protagonistul unei întregi literaturi medievale, de inspiraţie legendară. E drept, după confruntarea amintită, atacurile anglo-saxone au încetat, vreme de trei decenii.

Al doilea episod al cuceririi şi germanizării Britaniei (552-600) se încheie cu constituirea regatelor anglo-saxone Mercia, Essex şi Northumbria.

Celţii, repliaţi în Ţara Galilor (Wales), Cornwall, Devon şi Scoţia, vor întreţine o stare conflictuală cu cele şapte state anglo-saxone, iar apoi cu Regatul Englez, vreme de secole. Un important segment al populaţiei celtice a emigrat, începând cu a doua jumătate a secolului al V-lea, fie spre Irlanda (legenda Sf. Patrick e un argument în acest sens), fie spre continent, stabilindu-se în Peninsula Armoricană, care, în consecinţă, va fi botezată Bretania în epoca medievală.

5.3. Statul franc merovingian

În secolul al IV-lea *francii*, divizaţi în două ramuri, *salieni* şi *ripuari*, vegetau în Toxandria, regiune care, din perspectivă geografică, se confundă, aproximativ, cu Brabantul de astăzi. În a doua jumătate a veacului următor, francii *ripuari* ocupau Masivul Renan, de la Mainz la Bonn, în timp ce francii *salieni*, situaţi mai la nord, rămâneau fideli alianţei cu Roma. Comandantul militar roman Aegidius îi alungă pe vizigoţi din Orléans, iar succesorul său, comitele Paulus, îi izgoneşte pe saxoni, cooperând cu forţele militare ale regelui franc salian Childeric, fiul lui Meroveu.

Clovis (Chlodovec), urmaşul lui Childeric, este întemeietorul dinastiei merovingiene. După ce ajunge rege al francilor (481), el promovează o politică premeditată de extensiune şi unificare statală. În primul rând îşi elimină toţi rivalii şi opozanţii din interiorul comunităţii france. Îşi stabileşte reşedinţa la Tournai. Apoi, pe parcursul anului 486, încorporează în regatul său statul lui Syagrius, stăpânul unei entităţi politice postromane din Galia, cu reşedinţa la Soissons.

În 493, Clovis se căsătoreşte cu principesa burgundă catolică Clotilda. Sub influenţa soţiei, dar şi din oportunism politic, Clovis se botează la Reims, cu concursul Sfântului Remy, împreună cu 2 000 de războinici. În urma acestui proces de convertire, francii devin singura seminţie de orientare catolică, în mijlocul

unei multitudini de neamuri germanice, care se creştinaseră în varianta eretică, ariană. În 496 şi apoi, din nou, în 505, Clovis îi învinge pe alamani şi-i constrânge să se supună. Marea realizare politică a proaspătului convertit nu a fost însă expediţia organizată, în anul 500, împotriva regelui burgund Gondebaud, care a constituit, practic, mai mult o răfuială de familie, ci cea din 507, împotriva regelui vizigot Alaric al II-lea, soldată cu victoria istorică a francilor de la Vouillé. Monarhul vizigot s-a numărat printre victimele bătăliei. Intervenţia paşnică, dar autoritară, a regelui ostrogot Theodoric în arbitrarea şi dezamorsarea conflictului le-a facilitat vizigoţilor păstrarea Septimaniei, adică a regiunii dintre Pirinei şi Ron. Întrucât ostrogoţii, învingători ai burgunzilor, anexează Provenţa (Provence), cele două regate gotice rămân învecinate pe mai departe, ameninţând să devină o importantă putere ariană în zona Mediteranei Occidentale, mai ales după ce vizigoţii i-au oferit coroana lui Theodoric.

În 511, după moartea lui Clovis, Regatul Franc, care înglobase şi regiunile sud-vestice ale fostei Galii, până la Pirinei, după victoria de la Vouillé, a fost împărţit între fiii săi, Thierry, Clodomir, Childebert şi Chlothar. Ultimul, mort în 561, a lăsat alţi patru urmaşi, Charibert, Gontran, Sigebert şi Chilperich, care vor fragmenta, la rândul lor, formaţiunea statală pe care o moşteniseră.

Expansiunea va continua, în condiţiile unor rivalităţi intestine, şi după dispariţia lui Clovis. Septimania, Provenţa, Burgundia, Thuringia şi, mai târziu, Bavaria sunt anexate sau constrânse să accepte o relaţie de subordonare. Cuceririle se încheie după 560. Urmează o perioadă de războaie civile. Unitatea regatului este restabilită (613) de către Chlothar al II-lea, căruia i-a succedat cel mai faimos monarh merovingian, Dagobert (629-639). Renumele acestuia se explică prin faptul că i-au urmat la tron o serie de regi lipsiţi de personalitate şi instinct politic. Posteritatea sau, poate, chiar contemporaneitatea i-a botezat „regii trândavi”.

În statul franc merovingian, regatul (*regnum*-ul) e asimilat cu patrimoniul funciar. Este transmisibil ereditar, dar cu excluderea femeilor. Descendenţii masculini sau colaterali împărţeau regatul în mod echitabil, în concordanţă cu înţelegerile de natură politică şi strategică survenite între ei. În timpul vieţii, regele putea să-şi dezmoştenească descendenţii masculini, tăindu-le părul lung şi expediindu-i la mănăstire. Monarhul avea dreptul de a negocia şi chiar de a înstrăina părţi din *regnum*-ul său. Partajele succesorale erau definitive şi absolute.

Administraţia centrală a statului merovingian gravita în jurul palatului regal (*palatium*, *aula regis*). Corpul administrativ central era compus din mai mulţi funcţionari superiori (*palatini*, *aulici*), care aveau atribuţii oarecum similare cu nişte miniştri dintr-un stat modern. Coordonatorul acestui grup de *palatini* era majordomul (*maior domus*), supremul administrator al palatului şi al regatului. Numit şi revocat de şeful statului, el n-a fost, în general, conducătorul unei înalte aristocraţii anarhice şi opozante, ci tocmai adversarul acesteia. Spre sfârşitul secolului al VII-lea, demnitatea respectivă se fixează într-o singură familie nobilă şi se transmite pe cale ereditară.

Sub ordinele majordomului îşi îndeplineau atribuţiile următorii *palatini*: *senescalcus* (un fel de stolnic), *comes stabuli* (administratorul grajdurilor regale), *cammerarius* (şeful aprovizionării), *abbas palatii* (paznicul relicvelor), *referendarius* (cancelar), *pincernarius* (pivnicer), *thesaurarius* (trezorier), *comes palatii* (un fel de vornic). Printr-un ordin regal se mai convoca, uneori, o adunare consultativă, numită *concilium* sau *placitum*. În secolul al VII-lea se conturează un consiliu lărgit (*conventus generalis*), din care făceau parte toţi agenţii regali din provincii şi înalţii demnitari ecleziastici.

În organizarea sistemului administrativ local, francii au apelat la modelul roman, preexistent. În fruntea fostelor circumscripţii romane (*civitas*, *territorium*, *pagus*), regii merovingieni au desemnat un *judex publicus*

(rang roman târziu) sau un *comes* (*grafio*). Aceştia cumulau toate atribuţiile administrative şi erau revocabili. În schimbul prestaţiei lor, puteau exploata pământurile fiscului şi-şi puteau însuşi o treime din valoarea amenzilor. Subordonaţii comitelui se numeau *ministri* sau *juniores*. Când circumscripţiile erau prea întinse, se organizau subdiviziuni, gestionate de *vicari* sau *vicecomiţi*. Mai exista o categorie de funcţionari mărunţi, care-i cuprindea pe *tribuni* şi *centenari*. Uneori, mai multe circumscripţii teritoriale erau subordonate unui *duce* (*dux*), superior în rang faţă de comiţi. Acesta dispunea de propria sa echipă de *ministri*. Exista şi un organ de control compus din *missi regales* (trimişii regali), care aveau atribuţiile unor inspectori.

În Regatul Merovingian s-au menţinut toate impozitele romane, precum şi procedeele fiscale pe care le comportau acestea. Impozitele directe erau de două genuri: *capitatio terrena* (impozit funciar) şi *capitatio humana* (impozit personal). Perceperea obligaţiilor fiscale se făcea pe baza unor recensăminte prealabile (*libri censuales* sau *polyptici*). În a doua jumătate a secolului al VI-lea, întrucât regii merovingieni n-au revizuit situaţia statistică din acele *libri censuales*, moştenite de la romani, s-au declanşat numeroase revolte antifiscale. Impozitele directe erau percepute de comite, prin intermediul aşa-numiţilor *exactores*.

Impozitele indirecte erau mult mai diverse: vămi (*telonea*), taxe pentru întreţinerea drumurilor şi a podurilor (*rotaticus*, *pulveraticus*, *pontaticus*), obligaţia de a-l găzdui pe suveran, însoţit de suita sa (*hospitalitas*) şi rechiziţii în favoarea armatei (*procuratio*). Primele două categorii de impozite erau arendate unor *telonearii*. Alte surse de câştig ale monarhilor merovingieni erau: domeniile (*villas*) regale (curtea naveta între aceste reşedinţe), veniturile din justiţie (amenzi) şi din exploatările miniere, prăzile de război (o vreme încă trase la sorţi) şi, poate, baterea monedei.

În vremea dinastiei merovingiene nu exista o armată permanentă. Nobilii războinici din anturajul suveranului (*antrustiones*) constituiau doar o gardă personală restrânsă. În cazul unui conflict militar de proporţii, la ordinul regelui, orice supus valid era dator să presteze serviciul militar, pe cheltuială proprie. Comiţii comandau trupele recrutate din propria lor circumscripţie administrativă, iar ducii erau comandanţi de armată. Întrucât aceste trupe de diletanţi aveau o eficienţă militară îndoielnică, mulţi regi merovingieni au recurs şi la mercenari străini. Abia o dată cu iminenţa invaziilor sarazine (musulmane), majordomii se vor strădui să recruteze o veritabilă armată de profesie.

Cu sedentarizarea francilor şi întemeierea statului franc, care se va dovedi cel mai viabil dintre regatele barbare germanice, se încheie cel de-al doilea val de migraţii (*Völkerwanderungen*) sau invazii (*invasions*).

6. Cel de-al treilea val de migratori (sec. VI-VII)

Cel de-al treilea val migrator cuprinde populaţii extrem de diverse sub raport etnic: germanici, turanici, slavi şi semiţi. Cu excepţia longobarzilor şi a arabilor, aceste seminţii vor întemeia formaţiuni statale în Europa Orientală şi-n Peninsula Balcanică. În general, statele întemeiate de populaţiile germanice şi turanice vor avea o viabilitate limitată în timp, pe când principatele şi regatele slavilor sau califatele, sultanatele şi emiratele arabe se vor dovedi durabile.

6.1. Longobarzii în Peninsula Italică

Instalarea regatelor gotice şi france, în Europa Occidentală, părea să fi instaurat un interval de echilibru în epoca – numită de majoritatea istoricilor

medievişti – Antichitatea Târzie. Această configuraţie politică aparent stabilă va fi tensionată şi în final dezagregată de campaniile împăratului bizantin Iustinian, iniţiate în vederea restabilirii unităţii originare a Imperiului Roman. Intervenţia militară a cezarului constantinopolitan împotriva ostrogoţilor din Italia a favorizat instaurarea unui vid de putere în regiune şi a trezit interesul pentru o eventuală expansiune spre sud-vest, printre populaţiile germanice din zonele central-europene.

Deja în anul 568, longobarzii îşi fac apariţia în Câmpia Padului. Unitatea politică a Peninsulei Italice, restabilită de Iustinian (555), durase ceva mai mult de un deceniu. Longobarzii, originari probabil din Scandinavia, au migrat spre sud, aşezându-se temporar, într-o primă etapă, pe coasta meridională a Balticii. În anul 5 î. Hr. sunt învinşi de Tiberiu pe Elba, iar în anul 167 d. Hr. se aşează în vecinătatea Panoniei romane. Izvoarele tac, o vreme, în privinţa lor. În anul 489, ei reapar ca invadatori în ţinuturile locuite de rugi (sudul Austriei), care rămăseseră neprotejate după succesul lui Odoacru în Peninsula Italică.

La sfârşitul secolului al V-lea, longobarzii sunt semnalaţi în Panonia, convertiţi la creştinismul arian şi practicând o viaţă seminomadă. Regele lor, Wacho (510-540), îşi sporeşte prestigiul, căsătorindu-şi fiicele cu regii merovingieni şi întreţinând relaţii amicale cu Bizanţul. Acest stat panonic al longobarzilor prosperă, fiind situat pe importanta arteră comercială care lega Aquileea de Marea Baltică. În schimbul unor recompense substanţiale, promise de Iustinian, Andoin, succesorul lui Wacho, cooperează la succesul decisiv pe care-l obţin bizantinii în Italia împotriva ostrogoţilor (552).

Alboin (? – 572), fiul lui Andoin, declanşează o vastă migraţie a longobarzilor spre sud-vest (568), după ce, în anul precedent, se aliase cu avarii, o populaţie de stepă nou-venită, pentru a-i zdrobi pe gepizi, rivalii şi vecinii săi germanici orientali. Trupele sale forţează *limes*-ul de la Friuli şi invadează Câmpia Padului, cucerind rapid

Aquileea, Treviso, Vicenza, Verona, Brescia, precum şi oraşele fortificate Milano, Padova, Mantova şi Cremona. Singură Pavia rezistă vreme de trei ani (569-572) în faţa invadatorilor.

În ciuda faptului că Alboin e asasinat (572) şi Cleph, un rege ales pentru a-l înlocui, e ucis la rândul său (574), longobarzii străpung Apeninii, consolidându-şi controlul nu numai în partea septentrională, ci, inclusiv, în unele regiuni meridionale din Peninsula Italică, unde întemeiază ducatele de Spoleto şi Benevento. Pe fondul climatului de instabilitate care e instaurat de tendinţele centrifuge ale ducilor germanici, pe parcursul următorului deceniu de interregn, bizantinii reuşesc să-şi fortifice poziţiile, instalând la Ravenna un atotputernic exarh (reprezentantul puterii imperiale bizantine) şi organizând, în perimetrul fostelor provincii, ducatele de Pentapolis, Tuscia, Roma şi Neapole.

Regalitatea longobardă e reinstaurată în anul 584. Beneficiarul e Authari, fiul lui Cleph. Dar abia Agilulf (590-616), succesorul lui Authari, se angajează pe calea ireversibilă a reconcilierii cu populaţia indigenă, greu încercată în anii de anarhie, căsătorindu-se cu Teodolinda, o bavareză catolică şi atrăgându-i, în jurul palatului său din Monza, pe supravieţuitorii tradiţionalelor pături conducătoare ale Italiei.

În faţa ineficacităţii exarhului bizantin, papa Grigore cel Mare (590-604) îşi asumă responsabilitatea protejării Cetăţii Eterne. Negociind direct cu regele Agilulf, îi îndepărtează în trei rânduri pe longobarzi din împrejurimile Romei. Concomitent, se străduieşte să-i convertească pe invadatori, fără a obţine rezultate semnificative. În anul 604, îl botează pe Adaloald, moştenitorul tronului, dar masa compactă a cuceritorilor rămâne în continuare ataşată arianismului. De altfel, pe parcursul secolelor VII-VIII, longobarzii îşi continuă expansiunea în detrimentul zonelor de stăpânire bizantină, ocupând Padova (602), Genova (643) şi Tarentul (675). În

751, ei reuşesc să cucerească Ravenna, capitala exarhatului.

Până la dezagregarea sa, în a doua jumătate a secolului al VIII-lea, regatul longobard a fost destul de vag articulat. Provincia romană a fost înlocuită cu ducatul. Spre deosebire de ostrogoţi, care-l menţinuseră, longobarzii au distrus aparatul administrativ roman. În consecinţă, regii şi ducii îşi acumulau veniturile cu ajutorul intendenţilor, numiţi *gastaldi*, de pe vastele domenii rurale, confiscate, probabil, de la proprietarii autohtoni. Vămile şi taxele percepute la traversarea podurilor furnizau doar profituri minime.

În pofida faptului că se romanizează în câteva generaţii, populaţia longobardă îşi păstrează organizarea tradiţională în *farae*, grupuri familiale independente, constituite din ţărani-soldaţi. Monarhia e electivă. Regele, care controlează efectiv doar regiunea numită ulterior Lombardia, e ales de duci, dar puterea sa contrastează vizibil cu autoritatea liderilor semnificativi ai acelor *farae*. Începând cu anul 626, reşedinţa puterii regale e fixată la Pavia.

În restul Peninsulei Italice, ducii longobarzi, a căror funcţie era ereditară, adoptă o politică independentă radicală. Suitele regilor şi ale ducilor sunt constituite din aşa-numiţii *gasindi*, protejaţi de un *wergeld* superior şi recompensaţi cu posesiuni funciare apreciabile. *Arimanii* sunt obligaţi să presteze serviciu militar, în schimbul pământurilor cu care fuseseră înzestraţi şi beneficiază de toate drepturile civile. Ei constituie casta războinicilor. *Aldii* sunt supuşii aristocraţiei militare. Se bucură de o libertate individuală limitată şi au un statut similar cu cel al colonilor romani. Sclavii sunt utilizaţi la cultivarea pământului, la creşterea animalelor şi în producţia artizanală.

În replică la politica iconoclastă promovată de împăraţii bizantini din dinastia Isauriană, papa Ştefan al II-lea (752-757), după ce sesizează intenţia regilor longobarzi, Liutprand şi Aistulf, de a cuceri întreaga Italie,

inclusiv teritoriile din Exarhatul de Ravenna şi Pentapoli, asupra cărora pontificatul roman îşi afirma autoritatea spirituală, cere doar formal spijin curţii constantinopolitane, pentru ca, apoi, să-şi caute un nou protector, în persoana regelui francilor, Pepin. Alianţa cu monarhul carolingian se încheie la Ponthion (754). Ştefan al II-lea, primul papă care trece Alpii, pentru a se adresa barbarilor, îl unge din nou pe Pepin, împreună cu fiii săi, Carol (viitorul Carol cel Mare) şi Carloman şi le acordă titlul de „patriciu al romanilor". În respectiva calitate, regele franc devenea, în locul împăratului bizantin, protectorul pontificatului roman.

Oarecum compensatoriu, Pepin întreprinde două campanii victorioase împotriva longobarzilor (754/756). Teritoriile recucerite de la germanici nu le va restitui bizantinilor, ci le va dărui urmaşilor Sfântului Petru. Astfel a fost constituit Statul Pontifical, cu largul concurs al regilor carolingieni. Întrucât regele longobard, Desideriu, încercase, printr-o serie de manevre, să smulgă anumite teritorii din patrimoniul papalităţii, regele franc, Carol cel Mare intervine în Italia, la cererea suveranului pontif Adrian I (772-795). Francii obţin o victorie decisivă la Pavia (774). Desideriu, care, temporar, fusese cumnatul suveranului franc, e detronat şi internat într-o mănăstire. Carol cel Mare îşi însuşeşte, triumfător, coroana de fier a regilor longobarzi. Doar ducatele longobarde din Italia meridională vor supravieţui tendinţelor de expansiune ale francilor.

6.2. Avarii. O populaţie de stepă în Europa Centrală

Avarii sunt o populaţie migratoare originară din vasta stepă asiatică. Fac parte, probabil, din marea familie a neamurilor turcice. Pe la mijlocul veacului al VI-lea sunt semnalaţi la nord de Marea Caspică. Sub conducerea kaganului Baian, avarii ajung la Dunăre. Împăratul

Iustinian nu le permite traversarea frontierei şi, în consecinţă, îşi continuă deplasarea spre vest. Istoria avarilor e evocată în lucrările unor autori laici sau ecleziastici bizantini, dar şi occidentali, precum: Menandru, Teofilact Simocata, Constantin Porfirogenetul, Ioan din Efes, Theodor Synkellos, Grigore din Tours, Paulus Diaconus şi Eginhard (Einhard).

În anii 561-562 avarii agresează frontierele statului franc merovingian, dar sunt respinşi, pe Elba, de regele Chlothar I. În 566 repetă atacul, iar de această dată, monarhul franc, Sigibert I, răscumpără pacea, oferind kaganului Baian o sumă semnificativă. După acest prim succes, în alianţă cu longobarzii, avarii distrug statul gepizilor, care ocupa o parte din Pannonia şi părţile nord-vestice ale Transilvaniei (567). Principalii beneficiari ai succesului vor fi nomazii asiatici, întrucât aliaţii lor germanici au preferat, în anul următor, să se îndrepte spre Peninsula Italică. Aproximativ în anul 570, avarii îşi consolidează poziţiile în Pannonia şi devin un vecin imprevizibil şi incomod, cu precădere pentru Imperiul Constantinopolitan. Bizantinii le achită tribut încă din anul 581. Onorarea respectivei obligaţii pecuniare nu-i scuteşte însă de eventuale razii inopinate. În anul 582, kaganul Baian cucereşte şi pustieşte oraşele bizantine Sirmium şi Singidunum, cu ocazia unui raid întreprins la sud de Dunăre, în fruntea războinicilor săi. La sfârşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea avarii pradă Emona (Liubliana), precum şi ţinuturile Istria şi Friuli. Împăratul bizantin Maurikios (592-602), utilizând talentele strategice ale generalului său Priskos, organizează o suită de atacuri victorioase asupra hoardelor avare, inclusiv la nord de Dunăre. Succesele respective vor fi anulate de răscoala trupelor de pe *limesul* dunărean, condusă de Phokas. În anul 626, coalizaţi cu perşii şahului Cosroes al II-lea şi slavii din Balcani, avarii asediază, fără prea mult succes, Constantinopolul, profitând de absenţa basileului Heraklios.

Ei vor fi eliminaţi din regiunea sud-dunăreană de succesele bulgarilor, dar vor constitui însă în continuare un pericol pentru nordul Italiei şi Europa Centrală. Bavarezii şi populaţia slavă sunt principalele lor victime. După ce francii cuceresc Bavaria (743), avarii vor fi nevoiţi să se confrunte cu un adversar mult mai dificil decât foştii lor vecini. În consecinţă, intuind primejdia, vor propune pace suveranului franc Carol cel Mare (782). Acesta, iritat de atacurilor avarilor asupra Bavariei şi a regiunii Friuli, va riposta prin două campanii nimicitoare, în anii 791 şi 795-796. Pepin, fiul lui Carol, distruge *ringul* (reşedinţa) monarhiei bicefale avare, compusă din *kagan* şi *jugurrus*. Avarii, care practicaseră cu obstinaţie animismul şi şamanismul, influenţate, se pare, de budism şi zoroastrism, acceptă să se creştineze, în anul 805. Ulterior, principii lor acceptă să devină vasali ai francilor (811). După ce au lăsat o amintire funestă populaţiilor din proximitatea lor, avarii dispar din istorie în mod aproape misterios. Din anul 822 nu mai sunt menţionaţi de documente.

6.3. Bulgarii

Pe parcursul secolelor V-VII, bulgarii au avut destinul unei seminţii obscure de stepă. Erau înrudiţi cu utigurii şi cutrigurii. Aparţineau grupului etno-lingvistic turanic. În secolul al VI-lea, aşa-numiţii bulgari negri s-au aşezat în stepele Kubanului. Un alt segment al triburilor bulgare s-a îndreptat spre râul Kama, unde a întemeiat statul Bulgariei Mari, care va fi lichidat de invazia mongolă din secolul al XIII-lea. Ceilalţi bulgari sunt târâţi spre regiunea dunăreană de migraţia avarilor. În secolul al VII-lea, cu complicitatea bizantinilor şi în alianţă cu slavii, hanul Kubrat reuşeşte să se emancipeze de sub stăpânirea avară. Se pare că s-a şi creştinat ulterior. În 676, sub presiunea khazarilor, hanul Asparuh (640-701) îşi trece supuşii la sud de Dunăre. Întrucât nu reuşeşte să-i respingă, împăratul bizantin, Constantin al IV-lea

Pogonatul (668-685), se obligă la plata unui tribut şi recunoaşte stăpânirea bulgară asupra provinciilor Scythia Minor şi Moesia Inferior (681). Iniţial, capitala statului protobulgar a fost stabilită la Odessos (Varna). După o vreme a fost mutată la Pliska. Autoritatea suveranilor bulgari se susţinea pe o ierarhie aulică exotică (*bagatur, tarkan, kaokan*) şi pe o nobilime militară viguroasă (*boilades*). Întrucât îşi recucereşte tronul cu sprijinul hanului Tervel (701-718), împăratul bizantin, Iustinian al II-lea (685-695) şi (705-711), îi acordă acestuia titlul de ţar (705). Tot cu ajutorul trupelor bulgare, succesorul său, Leon al III-lea, îi va alunga pe arabi de sub zidurile Constantinopolului (717-718). În a doua jumătate a secolului VIII, relaţiile bulgaro-bizantine se deteriorează. Pe parcursul anilor 755-773 se derulează un conflict sângeros, de pe urma căruia statul bulgar va ieşi mult slăbit. Ostilităţile bulgaro-bizantine se reiau în vremea hanului Krum (808-814), care cucereşte mai întâi Serdica (Sofia), în 809, pentru ca, în a doua fază a campaniei, să-l învingă şi să-l ucidă pe basileul Nikeforos I (802-811), în lupta de la Versinikia (811). Următorul han, Omurtag (814-831) va încheia o pace, pe timp 30 de ani, cu Bizanţul, dar îşi va extinde stăpânirea de la Burgas până la râul Mariţa. Succesorul său, Pressian (831-852) înglobează în orbita statului său părţi masive din Transilvania şi Moldova, întreaga vale a Vardarului şi toate teritoriile balcanice, până la munţii Rodopi. Poate influenţat de procesul de slavizare pe care-l traversa statul său sau din raţiuni politice, fiul lui Pressian, Boris (852-889), se creştinează în anul 864, avându-l drept naş pe împăratul bizantin, Mihail al III-lea (842-867). Sub Simeon (893-927), ţaratul bulgar atinge apogeul. Teritoriul său cuprindea aproape întreaga Peninsulă Balcanică. Cu excepţia croaţilor, toate populaţiile slave deveniseră vasale faţă de suveranul bulgar. În anul 913, Simeon se încoronează ca împărat asociat al lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-959). La Preslav e întemeiată prima patriarhie bulgară (926). Acest măreţ

ţarat bulgar va fi distrus de împăraţii bizantini Nikeforos al II-lea Phokas (963-969) şi Ioan I Tzimiskes (969-976). În 963, se reface ţaratul bulgar occidental, care devine o reincarnare a rezistenţei naţionale. Suveranul său, ţarul Samuel (976-1014), care s-ar putea să fi fost de origine armeană, reia, în 977, ostilităţile cu bizantinii. Imperiul pe care l-a făurit, mărginit de Dunăre şi de Marea Adriatică, se va prăbuşi, în anul 1018, distrus de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025), la scurt timp, după victoria zdrobitoare a bizantinilor din defileul Kimbalongos (1014).

6.4. Slavii

Masivele deplasări de populaţii din secolele IV-V au pus în mişcare şi triburile protoslave, care, până atunci, trăiseră între bazinele superioare ale Vistulei şi Niprului, în aşa-numitele mlaştini ale Pripetului, constituind o pătură rurală, aservită altor populaţii migratoare sau semisedentare, precum sciţii, sarmaţii şi goţii. Avalanşa etnică, declanşată de migraţia spre vest a hunilor şi a avarilor, i-a dislocat probabil şi pe slavi din spaţiul lor primordial. În timp ce triburile slave orientale s-au deplasat spre nord-est, populând vastul spaţiu euro-răsăritean, până la Volga şi lacul Ilmen, alţi confraţi de-ai lor au traversat Vistula, Oderul şi Elba, ocupând teritoriile abandonate de seminţiile germanice. Aşa-numiţii slavi occidentali s-au aşezat în Moravia, Boemia şi în bazinul Alpilor Orientali. Sub conducerea avarilor, dar şi mai devreme, în epoca lui Iustinian, ei se insinuează la sud de Dunăre, profitând de permeabilitatea frontierelor şi, până la mijlocul veacului al VII-lea, pun stăpânire pe o mare parte din spaţiul balcanic. Croaţii şi sârbii au fost, se pare, chemaţi tocmai din Galiţia, de către basileul Heraklios, ca să se instaleze în provincia Illiria Inferior. Albanezii iliri şi macedo-românii latini, care constituiau substratul etnic al Peninsulei Balcanice, sunt constrânşi să se refugieze în munţi sau în regiunile

periferice, inospitaliere. Anumite aspecte semnificative din epopeea migraţiei slavilor sunt oglindite în scrierile autorilor antici târzii sau medievali, precum Iordanes, Procopiu din Caesareea sau Pseudo-Fredegarius.

a) Statul Moraviei Mari

În organizarea statală, slavii vor fi influenţaţi de imperiile vecine: bizantin, carolingian şi bulgar. După eşecul asediului întreprins asupra Constantinopolului de o coaliţie avaro-slavă, în Boemia şi Moravia, triburile slave se revoltă împotriva hegemoniei avare, sub conducerea negustorului franc Samo, şi întemeiază primul stat slav din istorie. În alianţă cu Dervan, principele sorbilor, acest principat slav incipient va descuraja inclusiv tendinţele expansioniste ale francilor, învingându-i în bătălia de la Wogatisburg (631). După moartea lui Samo, statul pe care-l fondase se fragmentează.

Abia după ce Carol cel Mare a reuşit să suprime „imperiul" avar, s-au constituit în regiune condiţii propice pentru întemeierea statului Moraviei Mari. Mojmir I-ul (830-846), primul principe morav atestat istoric, îşi consolidează poziţia, în calitate de vasal al francilor, după ce-l alungă din Nitra pe un rival al său, numit Pribina. El înglobează în formaţiunea sa statală şi Slovacia. La iniţiativa monarhului franc Ludovic Germanicul, Mojmir e detronat (846). Succesorul său, Rastislav I-ul (846-870) se sustrage o perioadă de timp autorităţii france şi-şi extinde stăpânirea până la Vistula. Pentru a contracara influenţa misionarilor bavarezi, el se adresează basileului bizantin Mihail al III-lea, solicitându-i asistenţă religioasă în vederea creştinării supuşilor săi. Din Bizanţ sunt trimişi în Moravia Mare călugării Chiril şi Methodiu (863). Cei doi „apostoli ai slavilor" se dedică misiunii de convertire a moravilor şi, în acest scop, traduc textele liturgice în limba slavă. Sub auspiciile respective, ei dezvoltă alfabetul glagolitic şi pun astfel bazele primei limbi literare şi liturgice slave. Methodiu devine chiar arhiepiscop de Sirmium (867), cu asentimentul papei Adrian al II-lea.

După moartea sa (885), liturghia slavă e abolită în Moravia. În anul 869, trădat de nepotul său, Svatopluk, Rastislav e capturat de Ludovic Germanicul şi orbit. Trădătorul preia puterea în principatul morav. În 874, la Forchheim, e şi el determinat să recunoască suzeranitatea monarhului franc. După moartea lui Svatopluk (894) statul Moraviei Mari intră în declin. Va fi distrus definitiv de către maghiari, după lupta de la Pressburg (907).

b) Regatul Piaştilor

Probabil, încă din veacul al IV-lea î.Hr., veneţii slavi ocupau anumite teritorii ale Poloniei actuale. Erau cunoscuţi drept traficanţi de chihlimbar („aurul nordului") pe traseul comercial care ducea la Aquileea. Centrele tribale mai importante (*grody)*, conduse de cnezi, erau Wroclaw, Cracovia, Sandomir şi Poznan. În relatările unor autori medievali, precum „geograful bavarez", arabul Ibrahim ibn Iakub, anglo-saxonul Wulfstan sau cronicarii Widukind de Corvey şi Gallus Anonymus sunt pomenite, între Oder şi Vistula, vreme de peste trei secole, aceleaşi uniuni tribale: silezienii, polanii, mazovienii, pomeranii şi vislanii. Mieszko I (960-992), fiul lui Semomysl, supranumit în unele izvoare „regele septentrionului", se proclamă descendent al eroului legendar Piast. În condiţiile victoriei obţinute de suzeranul său, împăratul german Otto cel Mare, la Lechfeld (955), împotriva maghiarilor, el reuşeşte să consolideze un ducat al polianilor, cu reşedinţa la Gniezno. În urma căsătoriei sale cu Dubrava, fiica ducelui Boemiei, Boleslav I, în anul 966, Mieszko I se creştinează. Drept urmare, în 968, la Poznan ia fiinţă prima episcopie poloneză. Cu sprijinul suzeranului său german, în urma unui conflict cu Boemia, Mieszko I înglobează în ducatul său atât Silezia cât şi teritoriile din bazinul superior al Vistulei. Fiul şi urmaşul său, Boleslav cel Viteaz /Chrobry/ (992-1025) va continua politica strălucită a părintelui său. Întreţine relaţii excelente cu împăratul german Otto al III-lea, care, în anul 1000, efectuează chiar un pelerinaj la Gniezno, pentru a se

închina la mormântul Sfântului Adalbert, fostul episcop de Praga, ucis de pruşii păgâni. În urma acestor contacte, Polonia obţine propria-i organizare bisericească. Gniezno e ridicat la rangul de arhiepiscopie, iar Cracovia şi Wroclaw devin sedii episcopale, alături de Poznan. Se pare că în aceeaşi conjunctură, ducele polonez a obţinut de la suzeranul său şi titlul de rege. După moartea lui Otto al III-lea (1002), Boleslav cel Viteaz ajunge în conflict cu urmaşul acestuia, Henric al II-lea. După ce obţine tronul Boemiei şi al Moraviei, principele polonez refuză să presteze jurământul de fidelitate pe care-l datora suveranului Germaniei. Respectiva neînţelegere va declanşa un conflict de durată. Războaiele germano-polone se desfăşoară între anii 1004-1005, 1007-1013 şi 1015-1018. În urma păcii încheiate în 1018, Boleslav îşi însuşeşte provincia Lusacia. În acelaşi an, se amestecă în conflictele de succesiune din cnezatul rus. Temporar, ocupă cu trupele sale Kievul. După decesul împăratului german Henric al II-lea (1024), Boleslav cel Viteaz se reîncoronează în calitate de rege, dar moare la scurtă vreme după acest eveniment apoteotic (1025).

c) Rusia Kieveană

Slavii orientali sunt amintiţi, sub denumirea de *anţi*, de către Iordanes şi Procopiu din Caesareea, în regiunea dintre Nistru şi Nipru. Fiind învinşi de către avari, în zona Basarabiei de astăzi, în anul 602, ei se vor retrage spre nord. În *De administrando imperio* a lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul şi în *Cronica de la Kiev* a lui Pseudo-Nestor sunt enumerate mai multe triburi slave orientale: crivicii, dragovicii, drevlianii, polianii, ulicii, tiverţii, dulabii, buianii, lutşanii, radimâşii, severienii, viaticii şi volânienii. Teritoriul lor era străbătut de principalele rute comerciale utilizate de către negustorii orientali şi cu precădere de varegi. Sub aceste auspicii s-a constituit primul stat al slavilor orientali, cunoscut sub denumirea de Rusia Kieveană.

În legătura cu geneza acestei formaţiuni statale sunt vehiculate două teorii antitetice. Adepţii primei teze, zisă *normanistă*, aduc în discuţie următoarele argumente:

- statul kievean a fost întemeiat de varegi în vremea marii expansiuni vikinge
- cuvântul *Rus* e derivat din finlandezul *ruotsi*, termen prin care erau desemnaţi suedezii
- întemeietorii statului kievean, Rurik (Roerek), Oleg (Helgi), Igor (Ingvar) poartă nume scandinave
- tratatele cu Bizanţul din anii 911 şi 944 sunt negociate de războinici scandinavi
- cascadele Niprului au denumiri scandinave
- o serie de termeni administrativi din limba rusă sunt de origine scandinavă

Adversarii lor, susţinători ai tezei *antinormaniste*, promovează o altă gamă de considerente:

- *Rus* provine de la denumirea râului *Ros*, din vecinătatea Kievului
- premisele pentru constituirea unui stat slav oriental existau încă din veacul al VI-lea
- episodul „chemării varegilor” şi ocuparea Kievului de către Oleg sunt evenimente de importanţă secundară în geneza statului slav oriental
- *Cronica* lui Pseudo-Nestor nu trebuie interpretată *ad litteram*
- varegii nu au reprezentat decât o minoritate militară cantonată la periferia oraşelor slave
- în limba rusă s-au păstrat puţine cuvinte scandinave
- războinicii şi comercianţii scandinavi au fost rapid asimilaţi de masa preponderentă a slavilor

Aşa-numitul episod al „chemării varegilor” are următorul scenariu. Varegii *(varjak)*, care supuseseră populaţia locală la tribut, au fost alungaţi din regiunea lacului Ladoga în anul 862. Triburile autohtone slavo-finice îi recheamă ulterior. Fondatorii statului kievean, numiţi *Rus* în *Cronica* lui Pseudo-Nestor, revin sub comanda a trei fraţi, Rurik, Sineus şi Truvor. Aceştia întemeiază trei formaţiuni statale la Ladoga Veche,

Beloozero şi Izborsk. După moartea fraţilor săi, Rurik, moştenindu-le posesiunile, îşi va muta reşedinţa la Novgorod, lângă lacul Ilmen. Între timp, alţi doi războinici din ceata rurikizilor, Askold şi Dir, cuceresc Kievul şi fondează un al doilea centru vareg de putere, pe Nipru. Oleg (870/879-912), succesorul lui Rurik, unifică cele două posesiuni, nordică şi sudică şi după ce ocupă oraşul Smolensk, încheie procesul de constituire al Rusiei Kievene. Din anul 881, reşedinţa sa va deveni Kievul. În anii următori, Oleg reuşeşte să aducă sub autoritatea sa o serie de seminţii slave care se aflaseră în sfera de influenţă a statului khazar. După un atac îndreptat asupra Bizanţului (907), împăratul Leon al VI-lea se decide să încheie un tratat comercial cu marele cneaz kievean şi să acorde negustorilor ruşi anumite privilegii limitate pe piaţa constantinopolitană. Acordul va fi reînnoit, în anii 945-946, după ce ruşii, sub conducerea cneazului Igor (912-945), succesorul lui Oleg, se străduiseră în zadar să cucerească Constantinopolul (941). În timpul minoratului fiului ei (945-957), văduva lui Igor, Olga, se botează la Constantinopol, luând numele de Elena şi cheamă misionari bizantini în ţară. Preluarea prerogativelor cneziale de către fiul ei, Sviatoslav (957-972), va fi însă însoţită de o masivă recrudescenţă a păgânismului. Tânărul cneaz a încercat să-şi amplifice sfera de dominaţie prin numeroase incursiuni războinice, pe parcursul cărora a reuşit să distrugă atât statul khazarilor, cât şi cel al bulgarilor de pe Volga (965-966). Apoi, în alianţă cu bizantinii, a ocupat ţaratul bulgar agonizant al lui Petar (968-969). Tentativa sa de a ataca Imperiul Bizantin se va solda cu un eşec dezastruos, care-l va determina să părăsească Bulgaria (971). În primăvara anului următor, Sviatoslav va pieri într-o ciocnire întâmplătoare cu pecenegii, pe malurile Niprului. Fiul său, Vladimir (980-1015), după ce se debarasează definitiv de rivalii săi la demnitatea cnezială (980), se decide să adere la creştinism. Ceremonia de botez are loc la Kherson (Crimeea), în anul 988 sau 989 şi e urmată de o convertire

colectivă, la Kiev, în apele Niprului. Pe de altă parte, Vladimir obţine, cu dificultate, doar în urma unui şantaj teritorial, acceptul de a se căsători cu Ana Porfirogeneta, din partea basileului Vasile al II-lea. Ruşii vor prelua din Bizanţ, o dată cu creştinarea, liturghia slavă, alfabetul glagolitic şi dreptul bizantin. Şi totuşi, încă în vremea lui Iaroslav cel Înţelept (1019-1054), fuziunea dintre varegi şi slavi rămăsese nefinalizată. De fapt, însuşi cneazul era căsătorit cu o scandinavă, fiica regelui Suediei. Drept urmare, mulţi dintre cnejii de la curtea kieveană erau poligloţi. Pe de altă parte, în vremea lui Iaroslav, se vor elabora primele opere istoriografice şi juridice ale culturii ruseşti, *Cronica rusă* şi *Pravila rusă.*

6.5. Sarazinii

Expansiunea islamică medievală cunoaşte două etape distincte. Prima, derulată pe parcursul secolului al VII-lea, are drept rezultat configurarea vastului imperiu al Omeiazilor, care se întindea de la Tanger la Herat şi de la Marea Caspică la Aden. A doua etapă începe în secolul VIII, când regiunile Sind, Transoxiana, Horezm şi Peninsula Iberică, ultima cucerită fulgerător de liderul maur nord-african, Tarik ibn Ziyad, în anii 711-714, sunt înglobate în statul islamic. Chiar după ofensiva eşuată la Poitiers (732), musulmanii se menţin în Narbonne, până într-o fază avansată a domniei lui Pepin cel Scurt (759). Aceşti cuceritori tereştri, sedentarizaţi în bazinul occidental al Mediteranei, vor dobândi, treptat, şi experienţă nautică. Orizontul şi vocaţia maritimă au determinat organizarea unor societăţi de navigatori-piraţi, în Spania musulmană şi Africa de Nord (Ifriqiya), care, vreme de secole, sub denumirea de sarazini, au terorizat coastele Mediteranei occidentale.

Astfel, piraţii musulmani din Tunisia încep cucerirea Siciliei (827). Porturile importante ale insulei sunt asediate şi luate în stăpânire progresiv: Palermo (831), Messina (843), Siracuza (878), Taormina (902). Alţi

confraţi ai lor ocupă definitiv arhipelagul Balearelor (902). De frica sarazinilor, populaţia din Corsica şi Sardinia părăseşte litoralul şi se retrage în interiorul muntos al insulelor. Porturile din sudul Italiei, Ponza, Ischia, Taranto, Bari şi Beneventum sunt jefuite şi chiar cucerite, în anii 812-846. Utilizând unele dintre aceste oraşe drept capete de pod, sarazinii nu se vor sfii să efectueze şi un raid asupra Romei (846). În replică, regele carolingian, Ludovic al II-lea, organizează o intervenţie militară în Italia meridională. Intruşii islamici vor fi evacuaţi din Beneventum (847), Bari (871) şi Taranto (880) doar cu concursul trupelor bizantine. Campania e prădată sistematic, până în anul 885, cînd, la iniţiativa basileului Nikeforos Focas, sudul Italiei redevine o posesiune a Bizanţului.

Atacurile sarazinilor se derulează cu aceeaşi insistenţă şi-n prima jumătate a secolului următor. După ce întemeiază baze islamice la Liri şi Fraxinetum piraţii musulmani hispanici sau nord-africani devin stăpânii Mării Tireniene şi periclitează frecvent Genova, Marsilia, Arles şi Calabria. Sunt spoliaţi, în trecătorile Alpilor, chiar şi pelerinii care se îndreptau spre Roma. Deşi sunt alungaţi din Fraxinetum, spre sfârşitul secolului al X-lea, sarazinii vor continua să afecteze mănăstirile din sudul Franţei prin raidurile din anii 1003-1197. Contraofensiva maritimă creştină se lasă aşteptată în perimetrul Mediteranei occidentale până în secolul al XI-lea, când, succesiv, sunt recucerite Sardinia (1022), Corsica (1091) şi Sicilia (1058-1090). Cu sprijinul episcopului de Modena, e jefuită şi cucerită temporar aşezarea musulmană Mahdia (1087), de pe litoralul Africii de Nord.

7. Consecinţele „marilor migraţii”

Pe fondul masivelor deplasări de populaţie, în perimetrul continentului euroasiatic, s-au produs ciocniri între civilizaţii aflate pe trepte diferite ale evoluţiei istorice, mixtări şi hibridizări ale unor etnii

diversificate din punct de vedere rasial sau s-a derulat un capitol etnogenetic din istoria unor noi popoare.

La populaţiile migratoare şi seminomade s-a prelungit, în contextul respectiv, procesul de dezagregare a vechii fizionomii sociale şi de reagregare a unor structuri insolite. Fenomenul s-a reluat abia după ce seminţiile migratoare şi-au întemeiat propriile state, pe ruinele imperiilor defuncte. În provinciile care aparţinuseră fostelor imperii, barbarii, în curs de sedentarizare, declanşează un proces, uneori radical, de stratificare şi discriminare socială, între invadatori (minoritatea dominantă) şi autohtoni (majoritatea dominată).

Aşa-numitele „regate barbare" devin, în urma marilor migraţii, entităţi statale inedite pe harta politică a Europei protomedievale. Istoricii le-au scindat în două categorii distincte: formaţiuni statale barbare de primă şi de a doua generaţie. Regatele ostrogot, vizigot şi vandal sunt incluse în prima categorie, considerându-se că etniile care le-au întemeiat s-au aşezat în zone unde supravieţuirile fostului Imperiu Roman erau încă palpabile şi pregnante. Regii barbari n-au făcut altceva decât, după partajul fondului funciar, să fructifice capacităţile de funcţionare ale organismelor administrative şi fiscale preexistente. S-a păstrat însă o formă de distincţie, de natură juridică, militară şi religioasă (migratorii erau creştini eretici arieni sau păgâni) între alogeni, care constituiau elementul marţial şi indigeni, care reprezentau populaţia civilă. Acest echilibru instabil s-a menţinut până la contraofensiva imperiilor, de exemplu, în Europa, până când, în urma campaniilor iniţiate de Imperiul Roman de Răsărit, fosta aristocraţie romană a început să conspire împotriva dominatorilor barbari şi să pactizeze cu trupele lui Iustinian.

Regatele anglo-saxone, franc şi longobard, considerate ca făcând parte din a doua generaţie, fiind constituite în regiuni mai slab romanizate sau în provincii în care fostele structuri fuseseră radical lichidate, au fost constrânse să apeleze la resursele solidarităţii barbare. Întrucât, în timp,

s-a ajuns la un declin, la o uzură a solidarităţii etnice, în aceste state ale migratorilor, regii, pentru a-şi consolida puterea, au recurs la două soluţii. În primul rând, s-au creştinat, au făcut donaţii funciare masive instituţiilor bisericeşti şi şi-au asigurat sprijinul ierarhiei ecleziastice în favoarea consolidării instituţiei monarhice. Pe de altă parte, au condiţionat acordarea unor beneficii funciare civililor de prestarea unor servicii militare şi politice în favoarea puterii centrale (relaţiile feudalo-vasalice).

RESURECŢIA IMPERIILOR CU VOCAŢIE UNIVERSALĂ

În secolele VI-VII, atât în Orient, cât şi în Occident, barbarii se adaptează, respectând şi chiar preluând parţial civilizaţia tradiţională a imperiilor. Totodată, ei se văd obligaţi să-şi protejeze cuceririle împotriva unor noi valuri de năvălitori. Secolul al VII-lea şi primele decenii ale secolului al VIII-lea au fost calificate, de unii istorici, drept o epocă obscură (*dark ages*). În realitate, pe parcursul acestei perioade vechile imperii se reorganizează, iar noile imperii se stabilizează. Asistăm la expansiunea marilor religii – catolică, budistă, musulmană – şi la geneza unor civilizaţii pe care le putem considera medievale. Evenimentele sunt opera unor personalităţi marcante, precum Tai Tsong, din dinastia chineză Tang, hindusul Harsha, persanul Cosroes al II-lea sau Mahomed, întemeietorul islamului.

1. Apogeul Imperiului Sasanid

Şahul Cosroes I (531-579) se emancipează de sub tutela hephthaliţilor (hunii albi) şi refuză să mai plătească tribut, profitând de victoria pe care o obţinuse împotriva acestora, în alianţă cu triburile turcice occidentale din Transoxiana (557 şi 565). Ulterior, el va căuta să anihileze efectele generate de mişcarea social-religioasă, cu trăsături egalitariste, condusă de Mazdak, la sfârşitul secolului al V-lea.

În primul rând, se simţea nevoia reconstituirii unei aristocraţii. În jurul reşedinţei şi a palatului imperial din Ctesiphon, numite Aspanbar, se organizează o veritabilă

ierarhie a curtenilor, care-i includea pe fiii şahului, marii aristocraţi (comesenii şi înţelepţii), bufonii, artiştii şi cântăreţii de la curte. Printre înalţii funcţionari se numărau: administratorul curţii, maestrul de ceremonii, intendentul palatului, pivnicerul, degustătorul, trezorierul, şoimarul, cămăraşul, bucătarii şi supraveghetorii grajdurilor. De un prestigiu deosebit încep să se bucure astrologii, prezicătorii şi magicienii (vrăjitorii). Cosroes al II-lea ajunge să adăpostească la curte, în secolul al VII-lea, pe lângă medici, poeţi de curte şi eunuci însărcinaţi cu supravegherea haremului, peste 360 de persoane care profesau asemenea ocupaţii ezoterice sau oculte. În *Istoria bizantină* a lui Teofilact din Simocata, una dintre principalele surse cu privire la viaţa de curte din Ctesiphon, e evocat şi celebrul harem al suveranului persan, care găzduia în jur de 12 000 de femei.

Aceeaşi sursă narativă menţionează modul în care erau instruiţi fiii şahului, până la vârsta de 15 ani. Învăţau scrisul, cititul, socotitul şi erau iniţiaţi în dogmele religioase ale cărţii sacre *Avesta*. Practicau călăria, vânătoarea şi se destindeau jucând polo călare sau şah.

La întrunirile *diwan*-ului se abordau o serie de probleme vitale, asupra cărora se pronunţau experţii în problemele militare, de justiţie, finanţe, poştă, sigiliu, monedă sau promovare. Din punct de vedere administrativ, noul Imperiu Sasanid, reconstituit de Cosroes I, era divizat în opt provincii conduse de guvernatori (*spahbad*): Khorasan, Sistan, Kirnan, în est, Persia şi Susiana, în sud, Irakul, în vest, zona locuită de mezi şi Azerbaidjanul, în nord.

Capitala, Ctesiphon, amplasată pe ambele maluri ale Tigrului, era o uriaşă aglomeraţie urbană, constituită prin contopirea a şapte oraşe, unele preexistând încă din antichitate, care s-au metamorfozat în cartiere. Astfel, Seleucia, întemeiată de Seleucos Nicator, reprezenta principalul centru comercial, dirijat de evrei.

Cosroes I a ordonat schimbări şi în sistemul de organizare a armatei. Supuşii liberi din punct de vedere

juridic, dar lipsiţi de avere, erau echipaţi, în timp de război, din resursele financiare ale statului. Principalul corp de luptători al armatei persane era constituit din cavalerişti, înarmaţi cu arcuri şi lănci. Garda de corp a suveranului era recrutată exclusiv din rândurile aristocraţiei.

Sub domnia lui Cosroes al II-lea (590-628), găsesc refugiu în Imperiul Persan o serie de eretici creştini, cu precădere nestorieni. Localitatea de frontieră Nisibis devine o adevărată fortăreaţă a ereziei. Aici se întemeiază o şcoală teologică nestoriană, îndrumată de Pavel Persanul şi Henana din Adiabene. La sugestia uneia dintre nevestele sale (probabil o creştină eretică), Cosroes al II-lea convoacă un conciliu ecumenic (614), menit să-i reconcilieze pe creştinii monofiziţi şi nestorieni cu cei ortodocşi. Prin reuşita unei asemenea antante religioase, suveranul sasanid spera să obţină un ascendent moral şi religios asupra Bizanţului.

De altfel, în primele decenii ale secolului al VII-lea se consumă cel mai vast conflict militar între persani şi bizantini. Primii urmăreau să obţină ieşire la Marea Mediterană, ca şi strămoşii lor Ahemenizi. Ceilalţi visau să suprime controlul exercitat de dinastia sasanidă asupra traseelor comerciale orientate spre Extremul Orient.

În perioada conflictuală preliminară, persanii îi agresează pe abisinieni, prinzând de veste că respectivii, în colaborare cu bizantinii, încercau să impună o nouă rută comercială spre India, menită să eludeze Golful Persic. Pe de altă parte, bizantinii mobilizează seminţiile turcice din Transoxiana împotriva statului sasanid.

Ostilităţile reciproce se declanşează abia în anul 602. Trupele persane invadează provinciile orientale bizantine, cucerind Edessa, Antiohia, Damascul şi Ierusalimul. O serie de relicve, printre care şi cea a Sfintei Cruci, sunt confiscate şi transportate la Ctesiphon. În faza următoare, Cosroes al II-lea supune Egiptul, pătrunde în Asia Mică şi, în alianţă cu avarii, care invadaseră Peninsula Balcanică, începe asediul Constantinopolului. Aristocraţia bizantină

face apel la Heraklios, exarhul Africii, pentru a suprima regimul ineficient şi de teroare impus de împăratul Phokas. Sosirea acestuia va salva capitala, dar Siria şi Egiptul rămân 18, respectiv 11 ani, sub hegemonie persană. După o perioadă de tatonări şi pregătiri, Heraklios (610-641) îşi începe campania de recucerire a teritoriilor pierdute, în fruntea unei armate uriaşe, cum nu se mai văzuse din vremea împăratului roman Theodosiu cel Mare. Trupele bizantine cuceresc Asia Mică, Armenia şi pătrund în Persia. Armata sasanidă suferă o înfrângere zdrobitoare la Ninive (627). În urma acestui eşec, Cosroes al II-lea e asasinat de o conjuraţie. Fiul său, Kavâdh, se grăbeşte să încheie pace, restituind bizantinilor toate teritoriile ocupate în deceniul de după anul 602. Heraklios e primit în triumf la Constantinopol, după ce recuperase relicva Sfintei Cruci de la Ierusalim.

Contraofensiva reuşită, care a permis recuperarea teritoriilor pierdute, a demonstrat fragilitatea dominaţiei bizantine asupra provinciilor orientale, precum şi vulnerabilitatea Imperiului Sasanid. Confruntarea dintre Heraklios şi Cosroes al II-lea a epuizat resursele celor două superputeri din regiunea Orientului Apropiat şi Mijlociu, transformându-le într-o pradă uşoară pentru cuceritorii arabi, fanatizaţi de învăţăturile, cu tentă uneori vădit xenofobă (*djihad*), ale Profetului.

2. Renaşterea Imperiului Hindus, în vremea lui Harsha

Aşa cum însemnările pelerinului budist Fa Hien, care a părăsit China în jurul anului 400 d.Hr. şi a petrecut şase ani în India, constituie o sursă de informaţii cu privire la o anumită epocă din timpul dinastiei Gupta, principalele izvoare referitoare la Imperiul Hindus al lui Harsha sunt: romanul *Harsha Charitā*, scris de Bāna, şi relatarea pelerinului chinez Hiuen Tsang, care a trăit 15 ani în mediul hindus, începând cu anul 629.

Harsha (608-647) a fost iniţial un principe mărunt în Thanesvar şi se trăgea dintr-o familie nobiliară, aliată a fostei dinastii Gupta. După o campanie militară îndelungată, de aproximativ şase ani, el reuşeşte să unifice sub autoritatea sa regiunile nordice ale Indiei, care, după înfrângerea suferită de hephtaliţi din partea triburilor turcice, aliate cu suveranul persan Cosroes I (565), îşi recâştigă libertatea şi vitalitatea economică. Spre sud, campaniile sale sunt temporar oprite în podişul Dekkan, de suveranul mahrat Pulakesin al II-lea. După moartea acestuia, Harsha şi-a continuat expansiunea înspre zonele meridionale ale Indiei. În imperiul său, mai extins decât cel al dinastiei Gupta, a reuşit să încorporeze inclusiv regiunile occidentale, Sindh şi Pundjab, anterior stăpânite de invadatorii hephtaliţi.

Sub domnia lui Harsha, în urma presiunilor exercitate de brahmani, budismul mahayanist, înrudit cu hinduismul, înregistrează importante progrese. Pentru a încuraja instituirea unei atmosfere de toleranţă, suveranul hindus a sprijinit atât dezvoltarea unui centru religios şivait, la Benares, cât şi transformarea aşezării Nalanda într-un oraş sacru budist. Literatul Bāna, autor, cum am văzut, al unui roman cu caracter encomiastic, avându-l drept personaj pe Harsha, scrie şi o altă lucrare, intitulată *Kadambari*. Se pare că suveranul hindus a dovedit, pe

lângă calităţi strategice, şi disponibilităţi culturale. I se atribuie, de exemplu, drama *Colierul de perle*.

În epoca lui Harsha numeroşi misionari hinduşi s-au îndreptat spre China, Asia de Sud-Est şi Insulinda. Sub auspiciile insinuării vişnuismului hindus, începe să prindă contur civilizaţia khmeră din Cambogia, în secolul al VII-lea. În Siam sanscrita devine limbă oficială, cam în aceeaşi perioadă. După dispariţia suveranului hindus Harsha, imperiul său se destramă. Cele mai importante formaţiuni statale succesorale din nordul Indiei vor fi principatele Caşmir şi Sindh, ambele situate pe valea Indusului.

3. Reunificarea Imperiului Chinez sub dinastiile Suei şi Tang

Dinastia Suei acaparează puterea, în China de Nord, pe parcursul anului 581. Peste câţiva ani, Yang-Kien, fondatorul familiei domnitoare, invadează China de Sud, ocupă capitala Nanjing şi reunifică, după aproape trei secole, imperiul. Urmaşul său, Yang-ti (605-617), iniţiază construirea unui canal grandios, care urma să lege cele două mari fluvii Yang-zi şi Huang-ho, contribuind la promovarea comerţului între regiunile sudice şi cele nordice ale statului chinez. Deceniile de stăpânire ale dinaştilor Suei au constituit o strălucită uvertură pentru epoca imperială Tang.

Li-che-min, un tânăr ofiţer, în vârstă de 16 ani, îl îndepărtează de pe tron pe ultimul reprezentant al familiei domnitoare Suei. La putere accede chiar tatăl său (618). Peste aproximativ un deceniu, Li-che-min devine el însuşi împărat şi îşi ia numele de Tai tsong (626-649). Prin eforturi militare speciale el se străduieşte, să recâştige controlul pierdut asupra profitabilului „drum al mătăsii”. Beneficiind de o conjunctură politică favorabilă, obligă triburile turcice orientale să se replieze în Mongolia, iar pe

cele occidentale le subjugă, prin forţa armelor (642). Pe această cale, restabileşte contactele cu celebrele centre comerciale din Sogdiana şi Bactriana. Cu precădere din Sogdiana, în vremea dinastiei Tang, se importau armuri, sticlărie, obiecte sculptate din lemn, precum şi vin.

Dinaştii Tang au iniţiat un proces de restructurare a armatei. Aceasta devine profesionistă. Se urmărea atragerea păturilor rurale în rândurile militarilor de profesie. În acest scop, împăraţii îi împroprietăreau pe ţărani cu loturi de pământ, care nu depăşeau 4 hectare. Soldaţii din regiunile de frontieră îşi reînnoiau periodic contractele. În timp, aceste reforme eficiente au fost sistate. În secolul al VIII-lea dispar şi miliţiile, utilizate pentru menţinerea ordinii pe plan local.

În schimb, atât aristocraţia, cât şi familia domnitoare Tang, cultivă un stil rafinat de viaţă. Împăratul Hiuan-tsong (712-756) se înconjoară de cei mai talentaţi poeţi chinezi ai veacului, Li Tai Pe, Tu Fu (Du Fu), Van Vei (Wang-Wei). Numeroşi dansatori şi muzicieni originari din Bactriana şi Sogdiana animă viaţa, altfel monotonă, de la curte, prin spectacolele lor. În arta peisajului excelează pictorul Yen Li Pen.

Pe plan religios, budismul se sinizează în contact cu taoismul. Numeroşi pelerini budişti chinezi continuă să frecventeze India şi în secolul al VII-lea. Printre ei se numără Hiuan tsang, unul dintre cei mai renumiţi savanţi ai vremii. Acesta, după o şedere de 14 ani în India, colectează în jur de 600 de manuscrise sanscrite şi-şi publică impresiile, sub titlul *Amintiri despre ţările de la soare-apune*. Tot în epoca Tang, se insinuează în China o serie de curente religioase, persecutate de islamul în expansiune: zoroastrismul, creştinismul nestorian şi maniheismul.

Anarhia din secolele V-VI e înlocuită, în Imperiul Chinez, printr-un proces de centralizare. Sunt înfiinţate mai multe servicii publice, precum departamentul de stat, cancelaria, care coordona şi problemele legate de educaţie, marele secretariat, care răspundea şi de

biblioteca palatului, colegiul analiştilor şi un comisariat care verifica urnele denunţătorilor. Înalţii funcţionari de stat, recrutaţi prin concurs, constituiau o provocare pentru aristocraţia tradiţională, deseori parazitară. Concursul consta în probe de scriere, oratorie, literatură, matematică şi astronomie. Unii dintre aceşti funcţionari imperiali erau utilizaţi în provincii, în calitate de sfetnici ai guvernatorilor, prefecţilor şi subprefecţilor, iar alţii aveau misiunea de a întreprinde anchete administrative periodice.

Din anul 620, Imperiul Chinez îşi exercită protectoratul asupra Tibetului, iar peste două decenii o prinţesă Tang se căsătoreşte cu regele din Lhassa, stabilind o legătură dinastică. În anul 668 e ocupată Coreea. Dinastia coreeană Silla, instaurată cu această ocazie, va rămâne obedientă faţă de suveranii chinezi până în secolul al X-lea. De altfel, şi aristocraţia coreeană va copia manierele chineze în cel mai scurt timp. În anul 679, dinastia Tang constrânge la plata tributului statul vecin meridional, Champa, şi-şi inaugurează protectoratul asupra Annamului. Cam în acelaşi interval de timp, numeroşi misionari chinezi au reuşit să convertească la budism populaţia anumitor regiuni din Insulinda. Nu putem exclude varianta că, la iniţiativa acestora, s-a proiectat construirea celebrului templu simbolic budist de la Barabudur, din insula Java.

4. Constituirea imperiului medieval japonez în Extremul Orient

Într-o sursă chineză, *Istoria celor trei regate*, în capitolul dedicat dinastiei Wei, se vorbeşte despre barbarii dinspre Est şi despre japonezi (Wo-jen), care, în veacul al III-lea d.Hr., trăiau organizaţi în aproximativ 30 de state minuscule, conduse de căpetenii. În secolul următor, aceşti barbari, dispreţuiţi de chinezi, vor deprinde tehnica prelucrării fierului, se vor dedica în exclusivitate creşterii hergheliilor de cai, devenind, aproape spontan, o etnie de călăreţi războinici. Vor întreprinde o serie de raiduri în Coreea, unde vor întemeia un stat nipon, Mimana (369), care va supravieţui pe continent până în anul 562.

Originea japonezilor continuă să fie controversată. Religia şintoistă, înrudită cu cultele şamanice siberiene, mai ales prin cultul fervent al strămoşilor, invocarea soarelui şi adorarea anumitor fenomene naturale, pare să pledeze în favoarea imigrării protojaponezilor dinspre regiunile nordice, de taiga, ale continentului asiatic. În schimb structura lingvistică prezintă certe asemănări cu o serie de graiuri polineziene. E posibil ca japonezii să fie rezultatul unei sinteze etnolingvistice.

Probabil în primele decenii ale secolului al VI-lea sau poate mai devreme, numeroasele clanuri (*uji*) şi corporaţii (*be*) se unifică sub o autoritate singulară, în câmpia Yamato. În vremea suveranului Kimmei pătrund în Japonia scrierea chineză şi religia budistă. În a doua jumătate a secolului al VI-lea se declanşează un conflict violent, de durată, între clanul Soga, convertit la budism, şi clanurile tradiţionaliste Monobe şi Nakatomi. Familia Soga iese triumfătoare din această confruntare, în anul 587. După asasinarea suveranului Sushun (592), urcă pe tronul Japoniei împărăteasa Suiko (592-628), care va impune budismul drept a doua religie oficială a ţării. În japoneză, *tenno* e sinonim cu împărat, dar înseamnă la origine *celest*. Victoriosul clan Soga, care controla casa imperială, se revoltă în anul 622 împotriva autorităţii suverane, profitând de moartea regentului Shotoku. Tentativa de uzurpare a tronului e neutralizată de o grupare nobiliară, care revine în Japonia din Coreea şi China.

În a doua jumătate a secolului al VII-lea, împăratul Kotoku (645-654) încearcă, cu sprijinul ministrului Kamatari, să abolească regimul clanurilor şi să introducă un sistem de dominaţie absolutist. În acest scop, vor fi introduse reformele Taika şi va fi promulgat „edictul marii schimbări/transformări" (645-649). În conformitate cu prevederile respective, curtea şi teritoriile din vecinătatea reşedinţei imperiale constituiau aşa-numita zonă *Kinai*. În rest, ţara era împărţită în ţinuturi (*kuni*), prefecturi (*gun*) şi sate (*sato*). Un sat cuprindea 50 de familii.

Societatea medievală japoneză incipientă cunoştea o stratificare riguroasă. În vârful piramidei sociale trona aristocraţia (*kizoku*), care domina peste o vastă masă de producători agricoli. „Oamenii de bine" (*ryomin*) erau liberi din punct de vedere juridic. În schimb, „oamenii de jos" (*semmin*) proveneau din foştii sclavi (*yatsuko*). Aceşti *semmin* erau de cinci categorii: paznici ai mormintelor imperiale, lucrători în orezăriile publice, sclavii statului, sclavi eliberaţi şi sclavi privaţi.

Prin „Codul Omi", din vremea împăratului Tenchi (668-671), se inaugurează legislaţia niponă şi se trece la realizarea primului important recensământ al populaţiei. În epoca Nakuho (670-710), împăratul Temmu (673-686) şi împărăteasa Jito (680-697) continuă procesul de centralizare şi promulgă noi coduri. În anul 708 se bat pe teritoriul Japoniei primele monede.

Mutând curtea imperială la Nara (710), împăratul Gemmei (707-715) inaugurează o nouă epocă în istoria ţării. În această perioadă, care se prelungeşte până la sfârşitul secolului al VIII-lea, împăratul Shomu (724-749) întemeiază numeroase temple budiste de stat. Obiectele dăruite statuilor lui Buddha, din aceste temple, sunt păstrate într-un depozit de lemn, numit Shosoin. Astfel se întemeiază primul muzeu.

În perioada Nara se produce un remarcabil progres cultural, prin întemeierea unei instituţii de învăţământ performante, în care se învăţau istoria, literatura, dreptul şi matematica. Doar medicina, japonezii preferau să o

studieze în China. Adaptându-se ideogramele chineze la tipicul limbii japoneze, se trece la elaborarea primului alfabet silabic (50 de semne) şi la alcătuirea primelor cronici în limba autohtonilor: *Kojiki* (711-712) şi *Nikongi* (720).

În anul 794, reşedinţa imperială e din nou transferată, de la Nara la Heian (Kyoto). În această nouă perioadă, reprezentanţii clanului Fujiwara ocupă posturile-cheie în aparatul administrativ, furnizând soţii suveranilor japonezi. Ei ajung să deţină în exclusivitate funcţia de *kampuku*, un fel de administrator al palatului imperial. Tot în această epocă apare pentru prima dată menţionat în istoria Japoniei rangul de *shogun* (797), care desemna pe generalul însărcinat cu respingerea triburilor barbare ale *ainilor*, locuitorii originari ai arhipelagului japonez.

Profitând de criza pe care o traversează dinastia chineză Tang, Japonia se emancipează pe plan cultural de sub tutela chineză. În limba japoneză se scriu poeme delicate, în formă fixă, *Manyoshu*. În proză se afirmă doamna Murasaki Shikibu, prin romanul *Genji Monogatari*. Tot acum se răspândeşte moda jurnalului intim. În acest gen excelează doamna Sei Shonagon, care, în jurul anului 1000, scrie *Însemnări de căpătâi*. Respectivul gen literar va fi adoptat de cultura europeană abia în veacul al XVII-lea.

CIVILIZAŢIA ARABĂ ÎN EVUL MEDIU

1. Mahomed şi geneza islamului

a) Arabia preislamică

Naşterea statului arab nu a fost un fenomen de generaţie spontanee. Înainte de apariţia islamului, vasta Peninsulă Arabică îngloba regiuni preponderent deşertice sau semideşertice şi o populaţie doar vag omogenă, complet dezarticulată din punct de vedere politic, social şi religios. În teritoriile meridionale (Yemen, Hadramaut), datorită solului mai fertil, avantajat de precipitaţiile musonice, locuitorii s-au adaptat de timpuriu unui stil de viaţă sedentar. În Arabia septentrională şi centrală, expusă capriciilor unei pluviozităţi mai puţin abundente, datorită ostilităţii mediului, populaţia s-a sedentarizat doar în rarele oaze fertile, practicând în rest o existenţă nomadă sau seminomadă. Seminţiile arabe sedentare şi cele nomade erau organizate în triburi independente, conduse de un *şeic* sau un *said*. Se distingeau totuşi două ample grupări tradiţionale rivale: yemeniţii în sud şi nazaritienii în nord.

În Yemen şi în Hedjaz, regiuni situate în zonele sud-vestice şi vestice ale peninsulei, se practicau agricultura, creşterea animalelor şi comerţul caravanier. În porţiunile centrale sau orientale, dominate de deşerturi, beduinii duceau o viaţă de păstori nomazi, crescători de cămile, oi şi capre. Viaţa cotidiană a acestor rătăcitori ai pustiului era marcată de conflicte şi rivalităţi permanente,

alimentate de vendette şi frecvente razii alimentare. De aceea, întâmplătoarele tentative de federalizare au avut un succes doar local şi o durată efemeră. În proximitatea Eufratului, de exemplu, s-a constituit regatul lakhmizilor (328-622), vasal faţă de Persia sasanidă, iar la frontiera cu Siria, regatul ghassanizilor, tributar faţă de Imperiul Bizantin. De discordiile dintre cele două state rivale a profitat tribul Kinda, care, începând cu secolul V, a creat o confederaţie. În ciuda scurtei sale istorii, această formaţiune statală a marcat primul pas pe calea viitoarei centralizări politice.

Pentru arabii din Hedjaz, ostili ideii de monarhie, principalul centru de raliere a devenit Mecca – oraşul negustorilor, cămătarilor şi al caravanelor –, în jurul căreia gravitau şi alte aşezări angrenate în traficul comercial dintre Oceanul Indian şi Marea Mediterană, precum Yathrib, Taif şi Haybar. Prestigiul acestei plăci turnante a comerţului dintre Arabia de Sud şi Palestina bizantină se datora sanctuarului de forma unui cub, *Kaaba*, ridicat deasupra unui aerolit insolit, faimoasa „piatră neagră”. În respectivul lăcaş de cult îşi aveau sediul o serie de zeităţi importante, venerate în aproape întreaga peninsulă, precum al-Ozza (Luceafărul de dimineaţă), al-Lāt (zeiţa cerului), Manat (zeiţa fericirii) şi Allah (Dumnezeu), divinitatea protectoare a templului. Sub aceste auspicii, Mecca a devenit, treptat, cel mai important centru de pelerinaj pentru teritoriile arabe, timp de câteva luni pe an, care erau considerate sacre. Pelerinajul şi târgul, care se ţinea în vecinătate, la Ukâz, furnizau venituri substanţiale meccanilor şi cu precădere tribului Qurayş (Khoraish), însărcinat cu protejarea sanctuarului.

b) Mahomed, profetul islamului

În anul 570 se naşte la Mecca, în clanul qurayşit Banû Hâchim, Mahomed, fiul lui Abdallah, viitorul profet al islamului. Întrucât tatăl său decedase, pe când mama sa,

Amina, era lehuză, micul orfan va fi recunoscut şi luat sub protecţie de bunicul patern, Abd-al-Muttalib. De la vârsta de opt ani, pierzându-şi mama şi bunicul, Mahomed va fi crescut de unchiul patern, Abû Tâlib, devenit şef al clanului Banû Hâchim. De tânăr, viitorul profet va fi antrenat în comerţul caravanier. După ce câştigă o incontestabilă experienţă negustorească în compania unchiului său, Mahomed intră în slujba unei văduve bogate, Khadîdja. Aceasta, mulţumită de prestaţia sa mercantilă, îi propune să-şi unească destinele. În ciuda diferenţei de vârstă (Khadîdja avea 40 de ani, iar Mahomed doar 25), menajul pare să fi fost unul fericit. Mai bine de un deceniu şi jumătate, viitorul fondator al islamului va duce o existenţă lipsită de griji materiale, alături de consoarta sa.

Abia la vârsta de 40 de ani, având obiceiul de a colinda, de unul singur, împrejurimile oraşului Mecca, Mahomed are prima revelaţie, într-o grotă de pe muntele Hira. Tradiţia pretinde că, în luna *ramadan*, i s-a înfăţişat îngerul Gabriel, care i-a ordonat să „recite” o suită de mesaje ale divinităţii. Aceste revelaţii, sub formă de versete, aveau să alcătuiască, ulterior, *Coranul* (al-Qur’ān, „recitare”). Textul cărţii sacre a islamului apare astfel „ca o dictare supranaturală înregistrată de Profetul inspirat” (L. Massignon).

Mahomed s-a străduit să propovăduiască noua credinţă monoteistă printre concetăţenii săi, anunţând iminenţa Judecăţii de Apoi şi proclamând că scopul vieţii terestre este supunerea (*islam*) faţă de Allah, prin rugăciuni şi milostenie. Prozelitismul în favoarea islamului a fost receptat cu serioase rezerve la Mecca, întrucât distrugerea idolilor şi adorarea unei divinităţi singulare ar fi afectat tradiţionalele pelerinaje, extrem de profitabile pe plan comercial. În primii ani aderă la noua religie soţia Profetului, Khadîdja, un văr al acesteia, Waraqa ibn Naufal, câţiva membri ai familiei, precum Ali, Zayd şi sclavul negru Bilâl. Atragerea printre adepţii islamului a unor personalităţi marcante (Abu Bakr, Omar) constituie

excepţii notabile. Sub presiunea persecuţiilor permanente, exercitate de pătura negustorilor avuţi din Mecca, în anul 615, aproximativ 100 de aderenţi ai islamului se refugiază în Abisinia.

Pentru comunitatea islamică situaţia se agravează în anul 619, o dată cu moartea Khadîdjei şi a unchiului Abû Tâlib. În fruntea clanului Banû Hâchim ajunge un alt unchi, Abû Lahab, opozant înverşunat al Profetului. În replică, Mahomed contactează triburile arabe din vecinătate şi pe locuitorii din Yathrib, unde trăia inclusiv o numeroasă comunitate iudaică, deci monoteistă. În urma „pactului de la al-Aqaba", proaspeţii aliaţi se obligă să renunţe la idolatrie. Pe 24 septembrie 622, Mahomed părăseşte Mecca, în compania discipolilor săi, şi se stabileşte la Yathrib, care-şi schimbă numele în Medina. Acest episod e cunoscut în istoria islamului sub denumirea de *Hegira* (exilul, expatrierea).

La Medina, Mahomed devine un veritabil lider teocratic. Înlocuieşte vechile structuri tribale cu comunitatea credincioşilor (*umma*), alcătuită din două grupări: *muhadjirunii* („expatriaţii" din Mecca) şi *anşarii* („susţinătorii" locali). Canonizează ritualurile şi principiile religiei islamice. Astfel, credinciosul musulman trebuie să îndeplinească cinci obligaţii fundamentale: *să creadă în Allah* şi să-i dedice cinci rugăciuni zilnice, să achite comunităţii islamice o contribuţie voluntară, *zekeat*, destinată ajutorării adepţilor săraci, *pelerinajul* la Mecca, efectuat măcar o dată în viaţă, ţinerea postului în luna *ramadan* şi participarea la războiul sfânt, *djihad*. Rugăciunea în comun este recomandată şi prescrisă pe ziua de vineri. Atunci credincioşii se adună în moschee, cu faţa spre *mihrāb*, nişa decorată indicând direcţia (*qibla*) către Mecca. Iniţial, sperând să-i convertească pe evreii din Medina la islam, Profetul i-a consiliat pe credincioşi să-şi orienteze rugăciunea către Ierusalim. *Imamul* (şeful religios), care se aşază în faţa adunării credincioşilor, nu este decât îndrumător al rugăciunii colective. Elementul esenţial al reuniunii de vineri este predica (*Khutba*),

pronunţată de la amvon (*minbar*). Chemările cotidiene la rugăciune se fac de către muezin din înaltul minaretului, lipit de sala de rugăciune a moscheii.

Întrucât oaza Medina era aglomerată, mijloacele de subzistenţă ale comunităţii islamice s-au restrâns îngrijorător. În scurt timp, sub constrângerea presiunilor de ordin material, Mahomed şi-a trimis adepţii să intercepteze caravanele comercianţilor din Mecca. În consecinţă, partizanii Profetului angajează două confruntări cu adversarii lor, în anul 624, la Madan şi Badr, pe care le încheie victorioşi. Succesele militare ale musulmanilor, precum şi pagubele materiale suferite, i-au determinat pe locuitorii din Mecca să riposteze, în anul următor. În anturajul credincioşilor săi, Mahomed şi-a întâmpinat duşmanii, se presupune, în număr de 3 000, la Uhud (Ohod), în apropierea Medinei. Musulmanii suferă o înfrângere catastrofală. Profetul e rănit, iar unchiul său, Hamza, ucis. Nu e limpede dacă, la scurtă vreme după bătălie sau cu altă ocazie, trupele meccane atacă Medina. Profetul salvează însă situaţia, sfătuindu-şi adepţii să-şi protejeze reşedinţa cu un şanţ („războiul şanţului”). Descurajaţi de obstacolul neprevăzut pe care l-au întâmpinat, inamicii islamului au renunţat la asediu.

În anul 628, Mahomed îşi propune să întreprindă un pelerinaj la Mecca, în compania credincioşilor săi. Pe drum, la Hudaybiyya (Hudeibijeh), e întâmpinat de o delegaţie din oraşul său natal, cu care încheie un armistiţiu, pe o perioadă de zece ani. Conform înţelegerii, musulmanii urmau să-şi amâne pelerinajul cu un an. În anul 630, încălcând tratatul, Mahomed se îndreaptă spre Mecca, însoţit de adepţii islamului. Oponenţii săi din tribul Qurayş (Khoraish) capitulează fără luptă. Profetul pătrunde în oraşul sfânt şi ţine o predică adresată musulmanilor, după care ordonă distrugerea idolilor care flancau „piatra neagră”, Kaaba. După acest incontestabil succes, care, ulterior, a favorizat extinderea şi mai alertă a islamului, Mahomed s-a întors la reşedinţa sa din Medina. De fapt, aici va şi muri, doborât de boală, în anul 632.

2. Primii califi şi începuturile expansiunii islamice

Conform tradiţiei, urmaşii lui Mahomed erau eligibili, însă doar din cercul restrâns al familiei Profetului. Ei se vor numi califi şi vor cumula atât funcţia de lider religios (*imam*), cât şi cea de lider politic. Astfel, Mahomed rămânea unicul Profet (*resūl*). Primii califi au fost Abu-Bakr (632-634), Omar (634-644), Othman (644-656) şi Ali (656-661). Omar şi Othman au fost asasinaţi, declanşând, în consecinţă, două serioase crize de succesiune în comunitatea islamică. Ajuns calif după uciderea lui Othman, Ali este contestat de rivalul său, Moawiyya, vărul lui Othman şi guvernatorul Siriei, în ciuda faptului că era atât vărul, cât şi ginerele lui Mahomed. Au urmat cinci ani de interregn. Cei doi pretendenţi s-au înfruntat în bătălia decisivă de la Siffin (658). Ulterior, înşelat de Moawiyya, Ali a renunţat la pretenţiile sale. Slăbiciunea sa îi va determina pe *kharidjiţi* („răsculaţi") să-l abandoneze. De altfel, peste câţiva ani, în 661, la Al-Kufa, Ali va fi asasinat de un membru al respectivului grup islamic disident. Moawiyya, singurul pretendent rămas în viaţă, va muta reşedinţa califilor musulmani la Damasc, în Siria. Cu el accede la putere, în fruntea imperiului islamic, dinastia *Omeiazilor*. Susţinătorii noii familii dominante se vor numi *sunniţi*, iar rivalii lor, care-l considerau pe Moawiyya un uzurpator şi pe fiii lui Ali califi legitimi, vor deveni *şiiţi* (fundamentalişti).

În epoca primilor califi, expansiunea islamului a fost extrem de spectaculoasă. Până la moartea sa (634), Abu Bakr reuşise să câştige aproape toate teritoriile din Peninsula Arabică în favoarea islamului, reprimând cu fermitate inerentele rebeliuni. Succesorul său, Omar, va atrage luptători musulmani din întreaga Arabie în „războiul sfânt" (*djihad*) împotriva necredincioşilor

(bizantinii şi Sasanizii). Succesele vor fi stupefiante. Trupele musulmane cuceresc Siria şi Palestina, de la bizantini, după victoria de la Yarmuk (636). În urma succesului militar de la Nehawend (642), invadează Mesopotamia şi Persia. În acelaşi an, generalul Amr supune Egiptul şi Cirenaica. Iranul va fi înglobat în statul arab pe parcursul anului 651, în vremea califului Othman.

3. Califatul Omeiad

Cei mai semnificativi califi omeiazi au fost Moawiyya (661-680), Abd al-Malik (685-705) şi Walid I (705-715). Încorporând tradiţiile civilizaţiilor existente în regiune, dinastia omeiadă a dotat imperiul islamic cu o structură administrativă funcţională şi a impus în zonele cucerite araba ca limbă oficială. Pe de altă parte, a integrat populaţiile cucerite, cu rang de clienţi (*mawali*), în comunitatea arabo-islamică.

Sub Omeiazi, imperiul arab atinge limita maximă a expansiunii. Spre apus, adepţii islamului cuceresc Tripolitania, provincia bizantină Africa şi Mauretania. În Tunisia, exasperaţi de rezistenţa îndelungată a Cartaginei, care va fi cucerită abia în 698, arabii vor construi oraşul Kairouan (670). Întreaga Africă de Nord va fi supusă, până la Atlantic, pe parcursul unui deceniu (697-707). Regatul Vizigot, din Peninsula Iberică, va fi cucerit până la 712 de către Musa ben Nosayr, guvernatorul berberilor, ajutat de subalternul său, Tariq ben Ziyad. Tentativa Omeiazilor de a încorpora Regatul Merovingian s-a încheiat însă cu un eşec lamentabil. Francii, conduşi de majordomul Charles Martel, au respins forţele musulmane la Poitiers (732) şi le-au obligat să se replieze, la sud de Pirinei.

Spre răsărit, după ce îngenunchează Persia sasanidă, trupele musulmane cuceresc Afganistanul (663),

Transoxiana (674), regiunea Sindh (711) şi se revarsă asupra Turkestanului chinez. Imperiul Omeiad ajunge, astfel, să se întindă de la frontierele Chinei până la Oceanul Atlantic. Spre nord, Omeiazii progresează în Transcaucazia, cucerind treptat Armenia şi Iberia (653), Lazica (696), Abhazia (711) şi Shirwan, o provincie de pe litoralul Mării Caspice (737). Tot în urma unui raid al arabilor e jefuit Itil, oraş caravanier, situat pe Volga, care era, totodată, reşedinţa hanilor khazari. După această incursiune islamică, khazarii nu se vor mai aventura la sud de Caucaz.

Pe plan intern, califul Yazid I (680-683), succesorul lui Moawiyya, e nevoit să reprime o rebeliune şiită, condusă de Husein, fiul lui Ali, în anul 680. Liderul răsculaţilor moare ca un martir, în lupta de la Kerbela. În urma evenimentului respectiv, situaţia tensionată care se instalase, deja mai devreme, între şiiţi şi sunniţi se accentuează. Dinastia omeiadă va sucomba în urma unei răscoale declanşate în Khorasan (747) de urmaşii lui al-Abbas, unchiul Profetului. În final, pretendentul Abu-al-Abbas e proclamat calif de opoziţia şiită, în marea moschee din Kufa (750). Familia ultimului suveran omeiad e nimicită de forţele noii dinastii. Un singur reprezentant al familiei, Abd ar-Rahman, reuşeşte să se refugieze în Peninsula Iberică, unde întemeiază un emirat independent (756).

4. Califatul Abbasid

Printre califii abbasizi, pe lângă întemeietorul dinastiei, Abu-al-Abbas (750-754), se remarcă al-Mansur (754-775), Harun ar-Raşid (786-809) şi al-Mamun (813-833). Contând, în principal, pe sprijinul populaţiei iraniene şiite, Abbasizii vor muta capitala imperiului de la Damasc la Bagdad, în Irak. Totodată, ei vor aborda fără discriminări pe *mawali* (populaţiile cucerite şi arabizate) şi nu-i vor trata preferenţial pe musulmanii

originari. În privinţa succesiunii, Abbasizii inovează, în sensul că îl desemnează, dintre fiii lor, pe moştenitorul prezumtiv al califatului, ei fiind încă în viaţă. Pe de altă parte, fără a renunţa total la acţiuni expansioniste, încurajează comerţul şi viaţa citadină. La Bagdad şi Samarkand încep să funcţioneze manufacturi pentru fabricarea mătăsii, a covoarelor şi a stofelor brodate, precum şi mori de hârtie. Produsele acestor iniţiative economice erau traficate spre Extremul Orient şi spre Extremul Occident.

Declinul Califatului Abbasid a fost provocat de creşterea rolului mercenarilor turci, de agitaţiile kharidjiţilor, de revoltele succesive din Hedjaz şi de tulburările endemice provocate de păturile pauperizate ale populaţiei. Pe de altă parte, unitatea imperiului e profund zdruncinată de tendinţele centrifuge ale unor provincii limitrofe, în fruntea cărora se instaurează dinastii locale. Emiratul andaluz, fondat de ultimul Omeiad, în 756, devine califat, în vremea lui Abd ar-Rahman al III-lea (912-961). În centrul Maghrebului (Algeria de astăzi) se instaurează dinastia Rustemizilor (761-907). În Maroc puterea e monopolizată de familia Idrisizilor (788-828), iar în Ifriqiya (actuala Tunisie) de Aghlabizi (800-909). Egiptul e acaparat de familia Tulunidă (879-905), urmată de cea Fatimidă (905-1171).

5. Expansiunea maritimă şi comercială a arabilor

În pofida faptului că, la origini, au fost nomazi ai deşertului, arabii învaţă extrem de rapid să navigheze, din motive strategice sau comerciale, la scurt timp după ce îşi impun stăpânirea asupra populaţiilor din fostele provincii bizantine sau din Persia sasanidă.

a) Arabii pe Mediterana

După cucerirea Egiptului, arabii sunt învăţaţi să navigheze de minoritatea coptă (creştini eretici monofiziţi), care fusese sistematic persecutată pentru convingerile ei religioase, în timpul dominaţiei bizantine. Copţii sunt constructorii şi mateloţii flotelor musulmane din Mediterana. În bazinul mediteranian oriental, primele atacuri maritime ale corăbierilor islamici sunt îndreptate spre insula Cipru, în timp ce în Maria Roşie e vizat în mod prioritar portul Adulis. În urma dezvoltării porturilor şi a şantierelor navale pe litoralul egiptean, arabii obţin o încurajatoare victorie navală împotriva bizantinilor, la Dhat-al-Shawari, în dreptul coastelor Lyciei (655). Graţie flotei construite de Moawiyya în Siria, forţele islamice pot iniţia un prim asediu maritim asupra Constantinopolului (673-677). Bizantinii reuşesc să spargă blocada doar datorită armei lor secrete, faimosul „foc grecesc”, un amestec de lichide inflamabile, proiectat cu o pompă asupra navelor agresoare, care, în consecinţă, erau incendiate. În anii 717-718, arabii îşi reiterează atacurile asupra capitalei bizantine, atât pe uscat, cât şi pe mare, dar sunt din nou respinşi. Spre sfârşitul secolului al VIII-lea şi începutul secolului al IX-lea, musulmanii din Spania ocupă Ibiza (798) şi Creta (826), în timp ce Aghlabizii din Africa de Nord invadează Sicilia (827). Creştinii vor recupera Creta în 961, iar Sicilia va fi recucerită de normanzi în secolul al XI-lea.

b) Arabii în Oceanul Indian

În Oceanul Indian, respectiv în Marea Roşie, cuceritorii musulmani învaţă să navigheze de la yemeniţi, omaniţi, bahrayniţi şi persani. Ultimii sunt evocaţi sub denumirea *Po-sse*, de izvoarele chineze, în calitate de corăbieri şi comercianţi, în prima jumătate a secolului al VIII-lea. În *Istoria dinastiei Tang* (758), aceiaşi navigatori străini sunt pomeniţi la Canton şi-n alte regiuni de coastă ale Chinei. Terminologia nautică arabă este aproape în exclusivitate

de sorginte persană. Acest aspect pledează în favoarea ipotezei că supuşii lui Allah au învăţat arta navigaţiei de la locuitorii de pe coastele Golfului Persic.

Relatarea de călătorie a negustorului Sulayman, din veacul al IX-lea, intitulată *Cartea minunilor Indiei*, care e acompaniată de comentariile unui oarecare Abu-Zayd, constituie o dovadă peremptorie cu privire la îndrăzneţele itinerare maritime ale negustorilor arabi, în Oceanul Indian şi Marea Chinei. Autorul relatării susţine că se pornea la drum din zona Golfului Persic, mai precis din porturile Basorah (Basra) şi Siraf. Se naviga pe lângă ţărm, până la gurile Indusului, iar apoi de-a lungul coastelor Indiei, spre sud. Se putea călători şi direct până la Kulam Mali (coasta Malabar), iar de aici spre Serendib (Ceylon). În insula ceaiului şi a pietrelor preţioase se aşteptau vânturile musonice favorabile. Acestea purtau navele rapid, peste apele Golfului Bengal, până la intrarea în strâmtoarea Malacca, cu o succintă escală, pentru aprovizionare, în insulele Nicobare. Din Insulinda (Indonezia) se naviga până la Canton, de-a lungul coastelor indochineze. O asemenea călătorie pe mare dura, dus-întors, aproximativ un an şi jumătate.

Sulayman menţionează că, în epoca relatării sale, negustorii arabi dispuneau în Canton, marele port medieval din China, de numeroase depozite pentru mărfuri, locuinţe fastuoase şi chiar de o moschee. Aceste temerare călătorii maritime ale arabilor se vor încheia la finele veacului al IX-lea, în urma răscoalei xenofobe din China, condusă de Huang-Ciao. Rebelii cuceresc Cantonul în anul 878 şi-l transformă în ruine. Minoritatea musulmană e sistematic masacrată. În urma acestui episod tragic, navigatorii arabi au preferat să-şi întâlnească partenerii de afaceri chinezi în Insulinda sau insula Ceylon.

Litoralul Africii Orientale e explorat şi colonizat de navigatorii şi comercianţii arabi, pe parcursul secolelor

VIII-X. La început, accesul spre coastele estice ale „continentului negru" a fost blocat de piraţii indieni din insula Socotra. După anihilarea acestora, călătorii arabi, de obicei şiiţi sau kharidjiţi, dornici să-şi vândă mărfurile artizanale şi să achiziţioneze sclavi, aur din Zimbabwe, diverse esenţe de lemn preţios sau alte produse exotice, fondează o suită de porturi pe coastele estice ale Africii, precum Mogadishu, Malindi, Mombasa, Zanzibar, Kilwa, Sofala sau Mozambic. Vor frecventa ocazional Quanbalu, adică insula Madagascar, colonizată de două valuri succesive de migraţie (secolele III-IV şi X), întreprinse de navigatori malaezi, proveniţi din Insulinda.

În ciuda unor tentative antice premergătoare, arabii vor respinge cu obstinaţie ideea construirii unui canal navigabil, care să lege Marea Mediterană de Marea Roşie, temându-se că eventuale nave creştine ar putea periclita Mecca, utilizând respectiva cale de acces. Şi într-adevăr, în vremea cruciadelor, cavalerul francez Renaud de Châtillon a efectuat un raid prin Marea Roşie, pornind din portul Eilath (1183) şi ajungând până în vecinătatea oraşului sfânt al islamului. Iniţiativa sa a stârnit panică în lumea musulmană. Ca o ironie a sorţii, la 1498, mica escadră a portughezului Vasco da Gama, care ocolise extremitatea sudică a Africii, dar nu reuşea să traverseze Oceanul Indian, întrucât corăbierii lusitani nu cunoşteau curenţii respectivei regiuni maritime, a fost, în final, călăuzită din portul Malindi spre Calicut, pe coastele Indiei, de Ahmad Ibn Majid, cel mai vestit pilot arab din a doua jumătate a secolului al XV-lea. În anii următori, navigaţia musulmană din Marea Arabiei va fi complet paralizată de flotele portugheze, care instituie un monopol total asupra comerţului cu mirodenii din zonă.

TENTATIVA DE RESTAURARE IMPERIALĂ A LUI CAROL CEL MARE

Dinastia carolingiană descinde din majordomii Austrasiei. Unul dintre aceştia, Pepin al II-lea de Herstal (680-714), devine duce al francilor (*Dux Francorum*), întrucât reuşeşte să monopolizeze funcţia de superior al *palatinilor* în Austrasia, Neustria şi Burgundia. Prestigiul succesorului său, Carol Martel (715-741), se amplifică în urma spectaculoasei victorii pe care o obţine împotriva invadatorilor sarazini, la Poitiers (732). Fiul acestuia, majordomul Pepin (741-751), reuşeşte să îndepărteze familia domnitoare merovingiană de la putere, înlocuind-o cu dinastia carolingiană.

1. Regruparea Carolingienilor

Puterea Carolingienilor s-a bazat pe deţinerea unor vaste resurse financiare, pe o numeroasă clientelă înarmată şi pe o alianţă fermă cu papalitatea. Astfel, majordomul Pepin, având consimţământul pontificatului roman, a convocat o adunare a înaltei aristocraţii şi a prelaţilor din Regatul Franc la Soissons (751), care l-a detronat pe ultimul rege merovingian, Childerich al III-lea. Acesta a fost trimis la mănăstire. În locul său, aceeaşi reuniune l-a proclamat rege pe fostul majordom, Pepin cel Scurt (751-768).

Marea realizare a domniei acestuia a fost consolidarea alianţei cu papalitatea. Ştefan al II-lea, succesorul papei Zaharia, care susţinuse instaurarea prin uzurpare a

dinastiei carolingiene, îl imploră, în anul 753, pe Pepin cel Scurt să intervină împotriva longobarzilor, care ameninţau Roma în permanenţă. Regele francilor întreprinde două expediţii împotriva regelui Aistulf al longobarzilor, în anii 754 şi 756. Cu ocazia celei de a doua incursiuni, creează *patrimonium Petri*, adică statul papal, întărit prin aşa-numita *donatio Constantini* (donaţia lui Constantin), un act menit să legitimeze gestul politic al monarhului franc, care ulterior, în vremea Renaşterii, va fi demascat drept un fals arhivistic. Teritoriul statului pontifical cuprindea centrul Peninsulei Italice, de la Roma la Ravenna.

După încheierea campaniilor din Italia, Pepin cel Scurt cucereşte provinciile Narbonne (759) şi Aquitania (768) şi-l obligă să presteze jurământ de vasalitate pe ducele Bavariei, Tassilo al III-lea. Se pare că a încercat să stabilească diverse contacte diplomatice cu curţile suveranilor bizantini şi abbasizi, în anii 763-765.

După moartea primului rege carolingian, Pepin cel Scurt (768), moştenitorii săi îşi împart regatul. Carol preia regiunile nordice şi vestice, stabilindu-şi reşedinţa la Noyon. Carloman stăpâneşte atât zonele centrale, cât şi cele meridionale şi se instalează la Soissons. După moartea lui Carloman (771), fratele său, Carol, devine unicul rege al francilor.

2. Politica externă a lui Carol cel Mare

Carol, supranumit de posteritate cel Mare (768-814), a continuat politica filopapală a tatălui său. În virtutea faptului că fusese înzestrat cu titlul de *patricius*, o dată cu părintele său, Pepin cel Scurt, încă din anul 754, suveranul franc era, automat, principalul protector al pontificatului roman. Întrucât statul papal fusese agresat de regele longobard Desideriu (772), la cererea papei Hadrian (772-795), Carol intervine în Italia, începând cu anul 773. După ce-i învinge pe duşmanii

pontificatului roman, îl trimite la mănăstire pe regele Desideriu, care fusese dispus să încheie pace, şi-şi însuşeşte coroana de fier a longobarzilor. În 776, francii neutralizează o tentativă de revoltă a ducelui longobard Hrodgaud.

Cel mai îndelungat conflict militar desfăşurat pe parcursul domniei lui Carol cel Mare a fost cel angajat cu saxonii. Pentru a supune şi a creştina această populaţie germanică recalcitrantă, într-o primă fază, regele franc întreprinde trei campanii (772, 775, 776), încheiate cu întemeierea *mărcii* (provincie de frontieră) westfalice. În anul 777, saxonii reacţionează, răsculându-se sub comanda ducelui lor, Widukind. Carol răspunde prin intervenţii militare, iar în anul 780, drept represalii, transformă teritoriile locuite de saxoni în comitate. Rezistenţa faţă de ocupaţia carolingiană continuă şi-n anii următori. Abia în 785 Widukind încheie pace cu francii şi acceptă să se creştineze. Răscoalele saxonilor continuă însă până în 803. Exasperat, Carol cel Mare recurge chiar şi la deportări ale saxonilor, pe valea Rinului, sperând că reuşeşte, pe această cale, să pacifice regiunea.

În anul 778, armata carolingiană traversează Pirineii, fiind chemată în ajutor de *waliul* (guvernatorul) musulman al Barcelonei, Suleyman, care se afla în conflict cu suzeranul său, emirul omeiad din Cordoba. Francii asediază, fără prea mult succes, Zaragoza, iar la întoarcere, comandantul ariergărzii, cavalerul Roland, piere într-o ambuscadă organizată de muntenii basci, în defileul Roncevaux. Din acest episod dramatic e inspirat celebrul „cântec de vitejie” (*chanson de geste*) medieval, intitulat *Cântecul lui Roland*. Carol cel Mare va reuşi să pacifice regiunea de la sud de Pirinei, până la Ebru, doar în anii 810-812, după ce, în prealabil, cucerise Barcelona (801). În respectivul sector al Peninsulei Iberice e întemeiată *marca* Spaniei. Unul dintre primii *marchiones* (prinţi de graniţă) e Wilhelm de Toulouse.

În ciuda faptului că nu dispunea de o flotă remarcabilă, Carol cel Mare reuşeşte să-şi extindă dominaţia asupra

unor insule din Mediterana Occidentală, precum Balearele (798-799), Corsica şi Sardinia (806). Spre est, fiul monarhului franc întreprinde două expediţii victorioase (791 şi 795/796) împotriva avarilor din Panonia, neam turcic, care, vreme de două secole, terorizase Europa Centrală şi Orientală. În vecinătatea regiunilor care fuseseră stăpânite de aceste triburi de origine asiatică, e întemeiată *marca* de răsărit, din care, mai târziu, va prinde contur Austria. Cam în aceeaşi perioadă, francii atacă populaţia slavă din Boemia (803/804) şi triburile sorbilor (806).

Atacurile întreprinse de normanzi asupra coastelor Aquitaniei (799) şi ale Friziei (810) au afectat grav statul carolingian. Cu ocazia raidurilor amintite sunt distruse porturile de la Marea Nordului: Quentovic, Duurstede, Utrecht. Sperând să anihileze aceste atacuri devastatoare, Carol cel Mare se angajează într-un conflict cu regele danez Gotfried (808-810), fără a obţine rezultate notabile. Destul de stranii au fost însă relaţiile sale cu vasalul tatălui său, ducele Bavariei, Tassilo al III-lea. E drept, acesta denunţase tratatul încheiat cu Pepin în 763. În schimb, în anul 778, participase cu forţe militare la campania iberică, iar în 787 reînnoise jurământul de vasalitate. Cu toate acestea, Carol cel Mare îl îndepărtează de la putere şi-l izolează într-o mănăstire.

La sfârşitul secolului VIII, profitând de alianţa permanentă cu autoritatea pontificală şi considerând că statul său atingea dimensiuni similare cu cele avute de Imperiul Roman de Apus, regele francilor face demersuri, pe lângă papa Leon al III-lea, pentru a fi uns împărat. Pretenţia sa e acceptată de Sfântul Scaun. În ultimele zile ale anului 800, la Roma, Carol cel Mare e încoronat împărat, ca şi foştii împăraţi romani. După trei secole, episcopul Romei încorona un barbar drept suveran al unui imperiu roman occidental. Basileul bizantin îl va recunoaşte drept coleg pe împăratul carolingian doar în anul 813, şi atunci, după îndelungate tatonări diplomatice.

3. Structura internă a statului carolingian

Puterea regală carolingiană se întemeia pe trei principii: autoritatea pontificală, ritualul încoronării şi alegerea de către adunarea tuturor francilor. Elecţiunea era un prilej pentru noul rege de a recepta, prin *commendatio* (închinare), supunerea aristocraţiei france. Încoronarea implica o amplificare a rolului episcopilor care sacralizau ceremonialul respectiv. Efectul care i se atribuia ritualului era capacitatea de a domni. Încoronarea se substituia principiului merovingian al eredităţii şi al patrimonialităţii. Principiul patrimonialităţii continuă să funcţioneze şi sub Carolingieni. Regatul se împărţea între toţi descendenţii masculini. Apare însă şi o procedură suplimentară (*designatio*, *coronatio*), care consta într-un ordin al monarhului, către toţi nobilii, de a se „commenda" (închina) principelui pe care li-l recomanda şi către episcopi de a-l încorona. Pepin cel Scurt este primul care apelează, în cazul fiilor săi, la stratagema desemnării şi a încoronării prealabile.

În vremea lui Carol cel Mare, reşedinţa regală (*palatium*) era la Aachen (Aix-la-Chapelle). Existau şi alte reşedinţe la Herstal, Thionville şi Colonia (Köln). În administraţia centrală carolingiană sunt păstraţi aproape toţi funcţionarii superiori (*palatinii*) din epoca merovingiană, cu excepţia *majordomului*. Fostele atribuţii ale acestuia le împart *comes palatii* şi *senescalcus*. *Arhicapelanul* îl înlocuieşte pe *abbas palatii* şi are rolul unui director al cultelor. În locul *referandarului*, dispărut, apare un *cancellarius* (cancelar). *Concilium regis*, constituit din consilieri permanenţi, funcţionează în două variante: *consiliul privat*, format din trei persoane, şi *consiliul ordinar*, la care luau parte toţi palatinii, dar şi alţi înalţi funcţionari. Întreaga echipă birocratică era obligatoriu selecţionată dintre *vassi* (vasalii regelui).

Sub Carolingieni, fostele circumscripţii teritoriale merovingiene iau denumirea de *comitatus*. Comiţii privinciilor de frontieră poartă titlul de *marchio*. Se consolidează cu precădere circumscripţia ducală, *ducatus*. Comiţii au în subordine o gamă largă de *vicecomiţi*, *centenari* sau *decenari*. *Missi dominici* constituie corpul de control carolingian. Anual li se repartizează acestora o *missatica*, pe care o inspectează, în echipe de câte doi.

Impozitele directe carolingiene constau în *impozitul personal*, de care, în teorie, nu era scutit nimeni, dar în realitate nu-l achitau decât şerbii, şi *impozitul funciar*, care nu mai dădea randament, datorită numeroaselor dispense şi imunităţi (scutiri). Pentru a suplini veniturile nesatisfăcătoare din sectorul fiscalităţii directe, regii carolingieni pretind enorme rechiziţii pentru nevoile armatei, *dona publica* (daruri benevole), obligatorii pentru întreaga populaţie, perceperi abuzive ale unor dijme generale şi contribuţii de război de la populaţiile învinse. Totodată, ei se străduiesc să exploateze judicios domeniile fiscului.

În vremea Carolingienilor, de prestarea serviciului militar nu erau scutiţi decât clericii şi şerbii. Orice supus liber trebuia să-şi îndeplinească obligaţiile militare, echipându-se pe cont propriu. Dacă se sustrăgea, risca o amendă de 60 de solizi. Dacă nu o achita, decădea în starea de sclav. Soldaţii erau comandaţi de comiţi sau de marii vasali imunişti. După invaziile sarazine, trupele de cavalerie capătă o importanţă deosebită. Găsind uneori chiar şi soluţii de compromis (precum cele prevăzute în *capitulariul* din 807), Carol cel Mare a reuşit să mobilizeze în permanenţă forţele militare necesare pentru ofensivele sale şi pentru paza frontierelor. În schimb, tot în epoca sa, numeroşi oameni liberi, exasperaţi de frecventele mobilizări, au optat voluntar pentru şerbie, deci pentru pierderea libertăţii.

4. Renaşterea carolingiană

Dorind să promoveze şi o cultură comparabilă cu cea a defunctului Imperiu Roman de Apus, Carol cel Mare a căutat să atragă la curtea sa o serie de personalităţi umaniste majore ale vremii. Cu realizarea acestui „program cultural”, cunoscut şi sub denumirea de „Renaşterea carolingiană”, a fost însărcinat eruditul Alcuin din York, originar din Anglia. Acesta va juca rolul unui veritabil „ministru al culturii”. La iniţiativa lui Alcuin, se întemeiază o serie de şcoli episcopale şi se consolidează altele, mai vechi. Cele mai cunoscute instituţii de învăţământ carolingiene, în care se studiau cele şapte arte liberale, adică *trivium* (gramatica, retorica, dialectica) şi *quadrivium* (aritmetica, geometria, astronomia şi muzica), funcţionau la Tours, Fulda, Reichenau, St. Gallen, Utrecht, Orléans, Corbie şi Luxeuil. În aceste şcoli sunt descifrate şi multiplicate, prin copiere manuală, operele unor autori clasici latini. Dintre poeţi se bucură de consideraţie Ovidiu, Lucan, Horaţiu, Staţiu. Istoricii mai frecvent abordaţi sunt Sallustiu, Suetoniu, Titus Livius şi parţial Tacitus. Dintre filosofi şi dramaturgi sunt receptaţi Seneca şi Terenţiu.

În jurul curţii (*palatium*) imperiale din Aachen s-a constituit, treptat, o aşa-numită „Academie Palatină”, de fapt un cerc de cărturari eruditi, atraşi de Carol cel Mare prin diverse promisiuni. Printre membrii respectivei grupări intelectuale se numără, pe lângă Alcuin de York, gramaticianul Petru din Pisa, autor de versuri satirice, istoricul Paulus Diaconus, animat de o profundă pasiune pentru antichitate, autor al unei istorii a longobarzilor, Einhard (Eginhard), care scrie *Viaţa lui Carol cel Mare*, Theodulf, istoric preocupat de antichitatea vizigotă, şi Angilbertus, „Homerul” epocii carolingiene.

Respectiva resurecţie culturală continuă şi sub succesorii lui Carol cel Mare (Ludovic cel Pios şi Carol cel Pleşuv), prin prestaţiile unor personalităţi de excepţie, precum gânditorul irlandez John Scotus Eriugena, istoricul Nithard sau polihistorul Hrabanus Maurus

SCHIŢĂ PENTRU O FIZIONOMIE A SOCIETĂŢII MEDIEVALE

Societatea medievală încorporează o ierarhie relativ strictă de categorii sociale: nobilii, clericii, oamenii de rând (nenobili) şi şerbii.

1. Nobilii

Un text italian de la începutul secolului al XI-lea afirmă că „a fi nobil înseamnă a nu găsi printre strămoşi pe nimeni care să fi fost supus servituţilor". Acest statut de membru privilegiat al societăţii se transmitea ereditar, nobilimea fiind – cu excepţia perioadei de geneză a societăţii feudale – o castă orgolioasă în care accesul era blocat de o suită de obstacole.

a) Recrutarea nobilimii

a) *prin naştere:* 1. când ambii părinţi sunt nobili; 2. când tatăl e nobil şi mama nenobilă, copilul împărtăşeşte condiţia tatălui, deci e considerat nobil; 3. Dacă mama e nobilă şi tatăl nu, copilul e considerat nenobil, întrucât împărtăşeşte condiţia tatălui său. Totuşi, în anumite regiuni, uneori, e luată în considerare nobleţea maternală. Această aristocraţie cu pretenţii originare configurează în societatea medievală nobilimea de sânge.

b) *prin căsătorie:* 1. nenobila căsătorită cu un nobil devine automat nobilă; 2. serva căsătorită cu un nobil, numai dacă îi aparţine acestuia accede la rangul nobiliar;

3. Serva care aparţine unui alt nobil îşi păstrează statutul şi după căsătorie, iar copiii ei rămân şerbi.

c) *intrarea în categoria cavalerilor:* iniţial, datorită stării generale de insecuritate, erau recrutaţi în armata feudală toţi bărbaţii capabili să poarte arme. În Imperiul Romano-German erau chemaţi sub arme şi nenobilii, inclusiv şerbii. Aceşti nenobili aveau prin urmare şansa teoretică de a obţine investitura de cavaler. Din veacul al XIII-lea, instaurându-se un climat de *reacţiune aristocratică,* numai fiii nobililor mai pot accede la rangul de cavaler. Rareori regele sau marii duci conferă nobilitatea unor oameni de rând, pentru fapte de arme excepţionale, acordându-le investitura de cavaler. Cei înnobilaţi prin graţia princiară şi deseori propulsaţi în importante funcţii administrative constituiau nobilimea de merit.

d) *prin achiziţionarea unui fief:* stratagema respectivă e valabilă până la sfârşitul secolului al XIII-lea, când pătura nobiliară devine o castă impenetrabilă. Abia în secolele XVI-XVII monarhii încep să acorde scrisori de înnobilare înalţilor funcţionari ai statului, pentru prestaţii deosebite, transformându-i într-o aşa-numită nobilime de robă.

b) Privilegiile nobilimii

a) *militare:* 1.nobilii pot purta arme în permanenţă; 2. pot recurge la războaie private (ceea ce generează celebra *anarhie feudală*) până aproximativ în veacul al XVI-lea; 3. începând cu secolul al XIII-lea doar nobilii pot beneficia de investitura de cavaler. Pintenii auriţi devin semnul distinctiv al cavalerilor.

b) *judiciare:* 1. nobilii sunt judecaţi doar de egalii lor şi sunt conduşi la proces de doi pairi (egali); 2. dacă sunt condamnaţi la pedeapsa capitală, beneficiază de privilegiul de a fi decapitaţi, spre deosebire de nenobili, care sunt spânzuraţi.

c) *fiscale:* nobilii sunt scutiţi de impozite, vămi şi taxe pe circulaţia mărfurilor.

d) *în domeniul dreptului privat:* dacă fac parte din pătura nobiliară, băieţii sunt consideraţi majori la 20-21 de ani, iar fetele la 15-20 de ani; băieţii nenobili sunt declaraţi majori la 15 ani, iar fetele la 12 ani; în timp ce nobilii dispun de sigiliu propriu, nenobilii sunt obligaţi să se adreseze unui notar; dacă un nobil ia credit, poate răscumpăra gajul în termen de 40 de zile, în timp ce nenobilul care se împrumută beneficiază de un termen de răscumpărare restrâns la 7 zile. Pe de altă parte, nobilii ar fi avut obligaţia să evite activităţile lucrative, să adopte o conduită morală ireproşabilă şi să renunţe la statutul de aristocrat în cazul când comiteau acte dezonorante.

c) Organizarea seniorială. Regimul domenial

Dacă proprietatea funciară se numeşte *alodiu,* cea mai mare parte a pământurilor este desemnată în Evul Mediu cu denumirea de *tenuri*, adică terenuri agricole ale căror atribute ale proprietăţii sunt dezmembrate şi divizate între două persoane: cel ce concedează şi beneficiar. Cel ce oferă în mod condiţionat pământul spre exploatare rămâne proprietarul funciar efectiv al terenului (*dominium eminens*), iar cel ce îl primeşte spre utilizare se alege cu uzufructul. Unele domenii agricole, denumite de obicei *tenuri nobiliare* sau *fief*-uri sunt dăruite în calitate de beneficiu (*beneficium*) de către *seniorul* numit *suzeran* altuia care îi este *vasal*, din raţiuni militare sau politice. Alte pământuri sunt concesionate doar în scopul exploatării funciare. Aşa-numitele *tenuri censive* sunt terenuri agricole concedate de seniori unor *censitari* (arendaşi/ oameni liberi), în timp ce *tenurile servile* sunt loturile încredinţate şerbilor. În schimbul respectivelor concesiuni, proprietarii pretindeau *cens*, adică o redevenţă fixă sau *champart* (*campi pars*), o redevenţă proporţională cu recolta.

În vremea suveranilor carolingieni vasalul promitea serviciile sale unui senior care îi conceda, în calitate de suzeran, un beneficiu funciar în contrapartidă. Ulterior, doar obţinerea unui fief îl determină pe vasal să depună

omagiu (ritual de fidelitate) şi să-l slujească pe senior cu onestitate. Până în secolul al XII-lea, fieful semnifica exclusiv posesiunea asupra pământului.

Procesul de concesionare presupunea un ceremonial compus din două faze. Prima, numită *hom/m/agium / hominagium*, cuprindea *immixtio manuum* (amestecarea mâinilor) – aspirantul la vasalitate, în genunchi, cu capul descoperit, neînarmat şi fără pinteni se declara omul seniorului –, *osculum* (sărutul mutual) – cei doi protagonişti ai ritualului se îmbrăţişau şi se sărutau reciproc, gest care semnifica amestecarea răsuflărilor – şi *credinţa* – jurământul pe Evanghelie sau pe relicve care pecetluia şi sacraliza relaţia de fidelitate. A doua, *investitura,* întruchipa transferarea simbolică a fiefului. Seniorul îi oferea proaspătului vasal un obiect fără valoare intrinsecă deosebită (baston, creangă, inel, pumnal, spadă, bulgăre de pământ), care personifica posesiunea funciară. Uneori, în final, dacă domeniul era restrâns ca întindere, cei doi efectuau chiar şi o eventuală vizită pe teren.

Suzeranul şi vasalul îşi datorau fidelitate, loialitate şi asistenţă reciprocă. Seniorul urma să-şi protejeze vasalul în toate circumstanţele, iar acesta era obligat să presteze *consilium et auxilium*. *Auxilium* presupunea acordarea de ajutor militar şi financiar, iar *consilium* participarea, cu atenţiile pecuniare de rigoare, la nunţile, botezurile, investiturile de cavaler din familia suzeranului şi asistarea acestuia la judecăţi. Vasalii nu puteau fi judecaţi decât de egalii lor. Nerespectarea aşa-numitului contract, tratat sau pact de vasalitate era penalizată printr-o suită de sancţiuni. În cazul când seniorul încălca prevederile înţelegerii, vasalul putea adresa o plângere suzeranului situat pe o treaptă superioară în ierarhia nobiliară faţă de propriul său suzeran. De cele mai multe ori se apela la verdictul regal. Dacă vasalul îşi trăda suzeranul, faptă reprobabilă numită *felonie*, acesta îşi putea recupera fieful prin procedura botezată *commise/commissio*, adică reluare definitivă. Când survenea decesul suzeranului,

moştenitorul transfera fieful în stăpânirea vasalului, cu condiţia ca respectivul să presteze un nou omagiu. La moartea vasalului, de obicei, suzeranul reconcesiona moştenitorului fieful în aceleaşi condiţii. Totuşi, până în secolul al XII-lea, reglementarea nu era foarte fermă. Dacă dorea, suzeranul putea dona fieful şi unui alt vasal.

Începând cu secolul al XII-lea, relaţia suzeran-vasal se modifică simţitor. Sub auspiciile unor preocupări pecuniare accentuate, principiile cavalereşti ale loialităţii şi încrederii cedează locul reglementărilor juridice. Noţiunea de fief îşi pierde treptat accepţiunea clasică de domeniu funciar, întrucât deseori este substituit prin alte forme de recompensare, precum: 1. dreptul de a ridica *tallia* (impozit funciar) pe o durată determinată; 2. înzestrarea cu o *rentă* substanţială; 3. numirea într-o funcţie administrativă (*fief-funcţie*) care aduce venituri importante. Ceremonia publică a omagiului se depreciază. E înlocuită printr-un act scris, mărturie şi recensământ, întocmit de notari şi însoţit de un riguros proces-verbal al acordului contractual între suzeran şi vasal, cu inventarul detaliat a ceea ce era concedat în calitate de fief şi fără a se neglija toate obligaţiile corelative.

În privinţa obligaţiilor vasalice, prevederile legate de consilium rămân neschimbate. *Auxilium*-ul, sensibil recodificat, incumbă următoarele sarcini: 1. *ost* (derivă din *hostis*, adică duşman) – vasalul, echipat pe cont propriu şi, dacă era cazul, însoţit de suita sa, era obligat să lupte vreme de 40 de zile alături de suzeranul său; 2. *chevauchée* (raid călare) – participarea la expediţii militare de scurtă durată, care nu depăşeau 2-3 zile; 3. *rond de gardă* efectuat la castelul suzeranului; 4. *ospitalitate* – dacă împrejurările o pretindeau vasalul urma să-şi pună propriul castel la dispoziţia suzeranului. De fapt, începând cu veacul al XIII-lea, operaţiunile militare ale nobilimii îşi diminuează anvergura, întrucât, treptat, războaiele private sunt anihilate şi prohibite la iniţiativa puterii centrale, pe măsură ce importanţa armatei regale se amplifică. Pe de altă parte, ajutorul pecuniar datorat de

vasal suzeranului său e redus la patru cazuri distincte: 1. când suzeranul e luat prizonier şi se pretinde o răscumpărare pentru eliberarea sa; 2. când fiul mai vârstnic al acestuia e investit cavaler; 3. când fata sa mai vârstnică se mărită; 4. dacă suzeranul participă la cruciadă. Până în secolul al XII-lea, vasalul îşi putea alege doar un singur suzeran. Ulterior putea opta pentru mai mulţi. În caz de război, problema fidelităţii se rezolva prin aşa-numitul *hommagium-ligium*, adică, în plan cronologic, cel mai vechi omagiu avea întâietate faţă de cele mai recente. Faţă de jurămintele de fidelitate prestate anterior, *omagiul regal* avea întotdeauna prioritate, întrucât monarhul accepta exclusiv doar un *hommagium-ligium.*

Pe parcursul secolelor XII-XV, vasalii obţin dreptul de ereditate şi alienabilitate asupra fiefului. În noua conjunctură, la moartea vasalului, moştenitorul său prestează automat omagiu şi varsă în tezaurul suzeranului un fel de taxă de succesiune (*relief/rachat*) egală ca valoare cu venitul pe un an al fiefului. Sunt prevăzute soluţii şi pentru cazurile când moştenirea e solicitată de mai mulţi descendenţi: 1. *fiefurile titrate* (ducate, comitate, vicecomitate) revin integral şi fără excepţie succesorului mai vârstnic; 2. pentru alte tipuri de domenii se aplică *conseigneuria,* adică atât profiturile cât şi obligaţiile ce decurg din stăpânirea fiefului se împart între toţi moştenitorii; 3. alteori se aplica aşa-numitul *parage* (*pares*), un sistem prin care urmaşul cel mai vârstnic, în calitate de suzeran al fraţilor mai tineri, răspunde direct în faţa seniorului. Procedeul a condus în final la fragmentarea domeniilor şi în consecinţă a fost abandonat ca practică succesorală; 4. mai eficient s-a dovedit sistemul prin care fiul cel mai vârstnic moştenea castelul şi nucleul dominant al domeniul, iar zonele periferice erau divizate între ceilalţi fraţi. Dacă moştenitoarea fiefului era o femeie, soţul acesteia urma să-ţi asume obligaţiile vasalice. Dacă succesoarea era celibatară, trebuia să se mărite în cel mai scurt timp, dar numai cu o persoană

agreată de senior. În cazul când fieful revenea unui minor, până la majoratul acestuia, domeniul era gestionat de către suzeran sau de către o rudă apropiată a moştenitorului, care-şi asuma obligaţiile tutoriale şi cele vasalice.

Din secolul al XIII-lea fieful devine alienabil în următoarele condiţii: 1. cesionarea unui domeniu către o instituţie ecleziastică presupune autorizarea gestului de către senior şi achitarea unui drept de amortizare, întrucât se pierdeau atât serviciile vasalice cât şi sumele de răscumpărare; 2. cesionarea unui domeniu către un alt vasal e posibilă cu condiţia ca suzeranul să-şi păstreze facultatea de a se substitui unui eventual cumpărător care îi displace (*retrait*). Dacă autoriza vânzarea, seniorul avea dreptul de a percepe *quint* (o cincime din preţ). După tranzacţie, vechiul şi noul vasal se prezentau împreună în faţa seniorului, pentru ca fericitul cumpărător al domeniului să depună *omagiul* şi să obţină *investitura.*

d) Ierarhia nobiliară

Practic, abia după ce puterea centrală din anumite state occidentale reuşeşte, în secolele XIII-XIV, să-şi impună autoritatea asupra întregii societăţi medievale, putem vorbi de o strictă ierarhie a rangurilor nobiliare, concepută în maniera unui model geometric piramidal.

În vârful edificiului social medieval trona figura *împăratului.* Rangul imperial, derivat din tradiţia Romei antice, a fost reactualizat în Europa Occidentală cu ocazia încoronării lui Carol cel Mare, la 25 decembrie 800. În Antichitate, puterea imperială era întruchiparea ideii exclusiviste de supremaţie. În Evul Mediu, după celebrele dispute dintre sacerdoţiu şi imperiu s-a recurs la o scindare a puterii. Formal împăratul era considerat liderul politic suprem, iar suveranul pontif îşi exercita doar autoritatea spirituală absolută asupra întregii creştinătăţi. Împăratul era încoronat de papă. Însemnele sale caracteristice erau sceptrul şi globul împodobit cu cruce. Primul semn distinctiv simboliza calitatea de arbitru

hegemon, iar al doilea sugera dominaţia asupra întregului univers creştin. Ambele completau seria atributelor exterioare ale demnităţii imperiale. Principalele formaţiuni statale medievale europene conduse de împăraţi au fost: Imperiul Romano-German, succesor al celui carolingian, Imperiul Bizantin, dar şi ţaratele bulgar, sârb (al lui Ştefan Duşan) şi rus.

Regele ocupa locul secund în ierarhia nobiliară. Aproape toţi purtătorii acestui titlu au refuzat categoric alternativa subordonării faţă de împărat şi şi-au afirmat cu consecvenţă independenţa deplină şi egalitatea în drepturi cu acesta. Legiştii francezi şi englezi au elaborat la finele secolului al XIII-lea o suită de maxime juridice de genul : „regele Franţei este împărat în regatul său" sau „regele e pe pământ ministrul şi vicarul lui Dumnezeu", toate menite să descurajeze pretenţiile de supremaţie ale suveranilor romano-germani şi tendinţele centrifuge ale vasalilor proeminenţi din monarhiile occidentale. În mod real au fost subordonaţi împăraţilor romano-germani doar regii Boemiei şi ai Siciliei. În accepţiunea medievală regele e perceput ca un fel de coordonator autoritar şi incontestabil al păturii dominante, înzestrat cu trei calităţi primordiale: 1. *suzeranitatea* supremă, derivată din postura sa de „senior al seniorilor", care-i asigura obedienţa tuturor vasalilor; 2. *suveranitatea,* adică deţinerea monopolistă a puterii administrative şi judecătoreşti la scara întregului regat, competenţă independentă de omagiul feudal; 3. *originea divină,* conferită de ungerea cu mir, în cadrul ceremoniei sacre de încoronare. În principiu, tipologia monarhiilor poate fi redusă la două categorii: *ereditare* (în Franţa, Anglia, Spania etc.) şi *elective* (în Polonia, Suedia etc.).

Titlul de *prinţ/principe* desemnează un rang nobiliar cu semnificaţii extrem de nuanţate. E inspirat din noţiunea antică romană de *princeps,* care a fost utilizată la început doar pentru funcţia de şef al Senatului, dar a fost purtată ulterior de toate personalităţile cu merite excepţionale. Termenul a fost reactualizat sub domnia carolingienilor

(sec. VIII-X), cu sensul de cârmuitor al unei formaţiuni statale, care ocupa în ierarhia nobiliară poziţia imediat subalternă după cea deţinută de rege. Pot fi menţionate două categorii de prinţi: *suverani* şi *nesuverani*. Primii conduceau agregări politice autocefale şi erau asimilaţi capetelor încoronate, în practica politico-diplomatică a vremii, în timp ce ceilalţi erau doar mari nobili, purtători ai rangului princiar. În tagma prinţilor suverani se situează Marele cneaz/duce al Lituaniei, cnejii ruşi medievali şi voievozii/principii ţărilor române. Printre prinţii nesuverani îi putem evoca pe *principii electori* ai Imperiului Romano-German, care îl alegeau pe împărat, pe *prinţii de sânge* ai Franţei, care făceau parte din familia regală, pe *prinţul de Wales,* rang creat de regele Eduard I pentru moştenitorul tronului britanic (1301), pe *prinţul Asturiilor,* titlu acordat de regele Ioan I al Castiliei fiului său (1338) şi menţinut până astăzi de moştenitorul tronului spaniol. O poziţie oarecum aparte au ocupat în galeria princiară a Imperiului Romano-German *arhiducii* Austriei. Titlul a fost inventat, pe la mijlocul secolului al XV-lea, de către Habsburgi, prin invocarea unui document fals, datat în anul 1156. După ce dinastia lor a acaparat coroana imperială, titlul arhiducal, validat de Dietă (1438), a fost conferit tuturor membrilor familiei imperiale. În Bizanţ, echivalentul rangului princiar a fost cel de *despot,* acordat, începând cu secolul al XIII-lea, membrilor familiei imperiale, odată cu apanajul teritorial aferent (*despotat*). Titlul a fost în mod abuziv însuşit şi de către suveranii anumitor formaţiuni statale balcanice (cazul lui Dobrotici e notoriu).

Situat pe treapta a patra a ierarhiei nobiliare, *ducele* a fost unul dintre vasalii cei mai înalţi în rang ai suveranilor europeni. În limba latină *dux* însemna comandant militar. În perioada de sfârşit a Imperiului Roman, guvernatorii provinciilor purtau respectivul titlu. În lumea barbară a germanicilor comandantul militar, abilitat cu puteri discreţionare şi desemnat de adunarea războinicilor, se numea *herizogo*, termen din care derivă şi *herzog*,

varianta germană a rangului ducal. Cei mai importanţi duci ai Imperiului Romano-German au fost cei ai Saxoniei şi Bavariei, iar cei mai reprezentativi duci francezi au fost cei ai Normandiei şi Burgundiei. Celebru a rămas în istoria Franţei conflictul acerb dintre Carol Temerarul, ducele Burgundiei şi regele Ludovic al XI-lea (1461-1483), suzeranul său. În Anglia, rangul de duce a fost instituit de regele Eduard al III-lea, care a creat Ducatul de Cornwallis pentru fiul său Eduard, supranumit Prinţul Negru (1337). Un caz special constituie *dogii* (ducii) din republicile aristocratice Veneţia şi Genova. Prin îngustarea treptată a atribuţiilor pe care le exercitau, ambii au fost deposedaţi de statutul lor nobiliar şi au devenit în timp magistraţi supremi eligibili, cu o autoritate mai mult nominală.

Marchizii au fost la început o categorie de vasali însărcinată de împăraţii carolingieni cu administrarea civilă şi militară a unor provincii de frontieră, numite *mărci.* Titularii demnităţii respective nu depindeau de ducele în a cărui provincie era situată marca, ci doar de autoritatea imperială. Începând cu secolul al XII-lea *marchizatul* se transformă într-o posesiune ereditară, iar rangul de marchiz se situează imediat după cel de duce. În răsăritul continentului a funcţionat o demnitate similară, cea de *ban.* Croat la origine, titlul a fost preluat de regii maghiari şi acordat unor conducători ai zonelor de frontieră (*banat*). Au existat asemenea banate în Dalmaţia, Croaţia, Bosnia şi Slovenia. Mari dregători au fost în Transilvania banii de Severin, iar în Ţara Românească banii Olteniei.

Denumirea de *conte/comite,* rang situat pe a şasea treaptă în ierarhia nobiliară, provine din latinul *comes*, termen care desemna un înalt funcţionar roman. Pandantul germanic al acestui comes e *grafio* sau *graf.* Cei aproximativ 300 de comiţi de care dispunea Carol cel Mare, exercitau toate prerogativele civile şi militare în circumscripţiile teritoriale care le fuseseră încredinţate. Din anul 877, titularii acestei demnităţi, asigurându-şi

ereditatea funcţiei, au întemeiat veritabile dinastii, precum cele ale conţilor de Blois, Paris şi Orléans. În Anglia, contele s-a numit *Earl* (termen de origine scandinavă) şi a fost guvernatorul ereditar al unui *Shire* (comitat). În Imperiul Romano-German, pe lângă obişnuiţii grafi, funcţionau conţii de ţară (*Landgrafi*) şi conţii palatini (*Pfalzgrafi*). Comitatul comitelui palatin al Rinului purta denumirea de *Palatinat.*

La origine, *vicontele/vicecomitele* era un delegat sau un reprezentant interimar desemnat de comite să administreze un segment al comitatului. Funcţia devine ereditară, ca şi celelalte ranguri nobiliare, pe parcursul secolelor X-XI. Pe plan continental relativ puţine vicecomitate au devenit fiefuri ereditare cu rangul respectiv. Un exemplu de viconţi puternici au fost cei din familia nobiliară franceză Béarn.

Termenul de *baron,* care marchează ultima treaptă în ierarhia marii nobilimi, provine din cuvântul celtic *ber* sau din francezul *bar.* La origine avea semnificaţia de om liber. Denumirea are două accepţiuni primordiale. Prima este aceea de nobil deţinător al unui domeniu important, numit *baronie* sau *seniorie.* A doua accepţiune a denumirii de baron este cea de *senior puternic, castelan.* În Anglia noţiunea de *Lord* este un sinonim pentru baron. În Ungaria medievală marii nobili se numeau *barones regni, optimates* şi *magnates*. În Spania baronii erau desemnaţi prin termenul *ricos hombres* (oameni bogaţi). În Cehia şi Polonia echivalentul aceluiaşi titlu era *pan,* iar în Balcani *jupan*. În sud-estul şi estul Europei termenul de *boier* a fost însă preponderent. Marii nobili din formaţiunile statale româneşti, sârbeşti, bulgăreşti, ruseşti şi lituaniene sau numit boieri. Baronii au alcătuit practic pătura superioară a nobilimii europene, cuprinzând generic pe beneficiarii tuturor rangurilor aristocratice prezentate până acum. Un rang nobiliar artificial, creat doar în Anglia, prin asociaţie cu demnitatea de viconte, la iniţiativa regelui Iacob I (1611), a fost cel de *baronet.*

Deschisă, la începuturile Evului Mediu, tuturor celor suficient de avuţi pentru a-şi procura un cal şi o armură, pătura socială a *cavalerilor* tinde, din secolul al XIII-lea, să devină o castă închisă, un apanaj al celor cu „sânge albastru”. De altfel, toţi nobilii, indiferent de rangul pe care îl moşteneau ulterior, erau iniţial investiţi cavaleri. Prin urmare, rangul de cavaler, asimilat în general micii nobilimi, cu atribuţii preponderent militare, era prima treaptă de acces şi ascensiune în ierarhia aristocratică medievală. Denumirea echivalentă pentru cavaleri a fost în Polonia *şleahtici,* în Cehia *zamani* sau *vyadykovi*, iar în Ungaria *milites, nobiles* sau *servientes*. Reprezentanţii unei pături nobiliare identificabilă cu cea a cavalerilor apuseni se numeau în Bizanţ *stratioţi* sau *pronoiari*, în Rusia *dvoreni*, iar în ţările române *curteni, hânsari, dărăbani*. Ultimul rang de nobleţe, cel de *scutier* era mai curând o stare de tranziţie. Promovarea acestui aspirant la rangul de cavaler se făcea prin *investitură.*

2. Clericii

În societatea medievală clericii sunt extrem de numeroşi şi formează o categorie socială complexă, dar fără un statut uniform. Pot fi distinse două categorii:

a) *clerul hirotonisit* beneficia de următoarele privilegii: 1. scutire de impozite şi serviciu militar; 2. privilegiul de for (*privilegium fori*), datorită căruia nu puteau fi citaţi decât în faţa forurilor juridice ale bisericii; 3. privilegiul de canon care asigura o protecţie specială, prin pronunţarea excomunicării împotriva laicilor care exercitau acte de violenţă la adresa clericilor.

Interdicţiile pe care trebuiau să le respecte clericii, precum celibatul şi evitarea activităţilor lucrative, au fost destul de vag respectate în Evul Mediu. În timpul

decadenţei carolingiene mulţi preoţi, episopi şi arhiepiscopi se căsătoresc sau trăiesc în concubinaj. Abia sinodul convocat la Roma (1074) de papa Grigore al VII-lea declară excluşi din biserică pe clericii care nu se separă de nevestele sau concubinele lor.

b) *călugării* depun jurământul de castitate, sărăcie şi supunere, dar în rest au un statut similar cu cel al clerului hirotonisit. Prin urmare trebuiau să respecte o interdicţie suplimentară: nu puteau să deţină sau să lase moştenire un patrimoniu. Prin urmare juriştii canonici considerau că eventualele moşteniri, deci bunuri patrimoniale, ale călugărilor reveneau automat mănăstirii, în timp ce cei laici susţineau că respectivele bunuri se cuveneau predate moştenitorilor legitimi.

3. Oamenii de rând

Unii, puţini la număr, sunt mici proprietari de terenuri agricole. Cei mai mulţi sunt dependenţi de pământul seniorilor, dar îşi păstrează libertatea personală. De altfel, medieviştii germani fac o tranşantă distincţie între *şerbia propriu-zisă,* pe care o numesc *Leibeigenschaft şi dependenţa cu păstrarea libertăţii personale,* desemnată prin termenul *Hörigkeit.* Spre deosebire de şerbii propriu-zişi, care şi-au pierdut libertatea personală, cei ce şi-au păstrat-o pot depune mărturie la procese şi pot îmbrăţişa cariera clericală. Odată cu secolul al XII-lea, unii din această categorie socială se stabilesc în oraşe şi devin comercianţi sau artizani (meşteşugari). Cei mai mulţi continuă să lucreze terenurile agricole concedate de seniori. În ciuda faptului că, în schimbul respectivei concesiuni, plătesc redevenţe, prestează corvezi şi se supun monopolurilor senioriale, ei sunt consideraţi oameni liberi şi pot oricând să-şi părăsească parcela de pământ (*tenura, precaria*). Odată cu relansarea economică din secolele XII-XIII, numeroşi indivizi din această categorie socială părăsesc vechile domenii şi devin protagoniştii

celebrelor defrişări din anumite regiuni ale Europei medievale, în calitate de oaspeţi (*hospites*). În aceeaşi perioadă mulţi şerbi devin oameni liberi, achitând seniorilor o taxă de răscumpărare. Alţii se emancipează refugiindu-se în oraşe. Dacă nu erau prinşi timp de in an şi o zi, în teorie îşi recâştigau libertatea. Acest posibil scenariu de emancipare a şerbilor a alimentat probabil celebrul dicton medieval: „aerul oraşului te face liber". Cu certitudine, în perioada medievală, libertatea rurală era mai restrânsă decât cea urbană.

4. Şerbii propriu-zişi

Această pătură servilă inferioară devine majoritară în secolul al XI-lea. Pe parcursul veacurilor XII-XIV, datorită participării la epopeea defrişărilor şi a desecărilor, dar şi prin exodul ilegal spre oraşe, numeroşi şerbi devin oameni liberi. Ulterior, în secolele XIII-XIV, în aria Europei occidentale se derulează un proces de emancipare masivă din condiţia de servitute, deseori chiar la iniţiativa regalităţii.

a) *principalele surse ale şerbiei:* 1. naşterea – copiii devin şerbi când ambii părinţi sunt şerbi sau, dacă provin dintr-o căsătorie mixtă, când mama e aservită. 2. intrarea voluntară în servitute – copiii sunt închinaţi unei instituţii ecleziastice sau devin automat şerbi, dacă tatăl lor optează pentru servitute. 3. individul se aşează pe un teren considerat servil.

b) *condiţia juridică a şerbilor:* 1. spre deosebire de sclav, şerbul beneficiază de o serie de drepturi (familie, patrimoniu, şansa de a deveni liber, nu poate fi ucis în mod arbitrar), pe lângă numeroasele obligaţii pe care le are faţă de stăpânul domeniului. 2. şerbul e legat de pământul seniorului şi dacă fuge, poate fi urmărit şi readus cu forţa pe parcela sa; e judecat de stăpân în domeniul jurisdicţiei civile şi penale; nu se poate căsători fără acordul seniorului; dacă ambii miri sunt de

pe acelaşi domeniu se achită doar o redevenţă pentru obţinerea acordului; dacă şerbul se căsătoreşte fără aprobarea seniorială cu o partneră de pe un alt domeniu, profitând de faptul că biserica valida asemenea căsătorii, sancţiunile mergeau de la amenda de *formariage* până la confiscarea patrimoniului. Uneori căsătoriile amintite sefinalizau prin schimb de şerbi şi partajul copiilor; în schimb faimosul drept al primei nopţi se pare că e mai mult o legendă inventată de autorii foiletoanelor din epoca modernă.

c) *obligaţiile şerbilor:* 1. capii de familie achită anual *capitaţia,* care cu timpul devine o taxă modică şi un simbol al servituţii; 2. şerbii plătesc *tallia,* o taxă care se percepe arbitrar până în secolul al XII-lea, când se transformă într-o impunere regulată, pentru ca din secolul al XIII-lea să se confunde cu *censul;* 3. şerbii erau obligaţi să presteze munci gratuite, numite *corvezi,* care constau în transporturi, munci agricole pe rezerva seniorială, repararea fortificaţiilor şi întreţinerea drumurilor; 4. şerbii plăteau *mâna moartă,* un fel de taxă succesorală pe care o achita seniorului moştenitorul de pe domeniu pentru a intra în posesia patrimoniului.

d) *accesul la libertate* se putea obţine prin: 1. eliberare cu asentimentul seniorului, din interes, motive financiare sau mobil pios; 2. căsătoria cu un om liber sau nobil; 3. îmbrăţişarea carierei clericale; 4. refugiu sau rezidenţă într-un oraş liber.

AL DOILEA ASALT AL INVAZIILOR ASUPRA EUROPEI CREŞTINE

Declinul Imperiului carolingian e asociat cu declanşarea unui nou val de invazii atât asupra regiunilor răsăritene, cât şi asupra celor apusene ale continentului european, în secolele VIII-XIII. Acest al doilea asalt e efectuat din două direcţii (nord şi est), deci într-o perfectă similitudine cu „marile migraţii" din veacurile IV-VII. Dinspre regiunile boreale atacurile sunt orchestrate, vreme de aproape trei secole, de diverse seminţii scandinave (danezi, norvegieni, suedezi), cunoscute în Europa creştină sub diferite denumiri generice, precum: *normanzi, vikingi, varegi.* Putem considera fenomenul analog cu raidurile întreprinse de anumite populaţii germanice, originare din nordul continentului, asupra diverselor provincii ale Imperiului Roman, pe parcursul secolelor IV-V. Asemănările nu se încheie cu acest detaliu. Dinspre est, pătrund până în inima Europei mai multe conglomerate de nomazi din stepă, de etnie fino-ugrică, turanică sau mongolă, animate de aceleaşi ţeluri ca şi hunii, cu câteva secole mai devreme. Paradoxal, deşi întâmpină o rezistenţă mult mai anemică din partea Imperiului Bizantin sau a celui carolingian, ambele aflate în declin, decât cea întâmpinată de precursoarele lor din partea Imperiului Roman, în secolele IV-V, aceste protagoniste ale „invaziilor târzii" provoacă o criză mai puţin radicală în universul politic, social şi economic al Europei creştine, decât ne lasă să bănuim aparentele catastrofe, clamate cu patos în izvoarele narative ale vremii, e drept, preponderent ecleziastice. La această ultimă provocare a migratorilor, riposta occidentală se va face simţită la sfârşitul secolului

al XI-lea, printr-o ofensivă comercială, urbană şi militară (cruciadele), adeverind cunoscuta sintagmă, „ că tot ceea ce nu te distruge te întăreşte”.

1. Maghiarii

Limba maghiară aparţine grupului ugrian al limbilor fino-ugrice şi e înrudită cu vogula şi ostiaca. Maghiarii se despart de ugrieni (voguli şi ostiaci), în secolul V î.Hr., undeva pe cursul fluviului Obi. Până în secolul VIII fac parte din imperiul de stepă onoguro-bulgar. Practicând relaţii comerciale cu Horezmul, ugrienii împrumută din zonă anumiţi termeni iranieni. În urma convieţuirii cu bulgarii, maghiara a fost contaminată de anumite cuvinte turcice. Bizantinii chiar îi considerau, în mod eronat, pe maghiari ca fiind de neam turcic.

În secolul VIII, o parte a triburilor maghiare ajunge sub hegemonia khazarilor. Acum apar şi primele simptome ale apariţiei unei aristocraţii tribale. Şefii se numesc *kende,* iar demnitarii care colectau tributul pentru khazari, *gyula*, respectiv *horka.* Federaţia de triburi *magyar*, situată în împrejurimile fortăreţei Serkel, e izgonită de pecenegi în Kuban, iar apoi în regiunea Etelköz (între Nistru şi Nipru?), în jurul anului 830. De aici, în calitatea de aliaţi ai regelui german Arnulf, îl atacă pe principele morav Sviatopluk (892) şi, ulterior, incitaţi de bizantini, pe ţarul bulgar Simeon (895). Probabil în timpul ultimei expediţii, pecenegii le-au atacat sălaşele din Etelköz.

Drept urmare, sub conducerea liderilor tribali, *kende* Kurszan şi *gyula* Árpád, maghiarii pătrund în bazinul carpatic (896) pentru ca, în final, să se aşeze în Pannonia, unde, într-un interval relativ scurt, asimilează clanurile şi triburile slave, care-i precedaseră în zonă. În anul 898,

mobilizaţi de acelaşi Ámrpád, ei distrug statul Moraviei Mari, iar în deceniile următoare (899-933/936) întreprind raiduri devastatoare asupra Lombardiei, Bavariei, Alsaciei şi Lorenei. Sunt învinşi lângă Merseburg (933/936) de suveranul german Henric Păsărarul, care, în prealabil, le plătise tribut.

Chiar şi după acest prim eşec, conduşi de *horka* Bulcsu, maghiarii terorizează vreme de 20 de ani Europa occidentală. Unele dintre expediţiile pe care le iniţiază se încheie dincolo de trecătorile Alpilor sau ale Pirineilor. Bizantinii, exasperaţi de atacurile acestor vecini incomozi din Pannonia, preferă să le achite tribut. Se pare că în 948 Bulcsu se creştinează la Constantinopol. El moare în captivitate la Regensburg, după ce fusese înfrânt la Lechfeld (955), lângă Augsburg, de către trupele regelui german Otto I şi ale ducelui morav Boleslav. După ce *horka* Kál şi fiii lui Bulcsu sunt eliminaţi, conducătorul populaţiei maghiare ajunge Gheza (970-997). Intimidat, probabil, de contraofensiva bizantină, care extinde frontierele imperiului până la Dunăre, regele maghiar îşi căsătoreşte fiicele cu următorii pretendenţi: dogele Veneţiei, fiul ţarului bulgar şi un principe polonez. În virtutea aceleeaşi strategii matrimoniale, fiul său, Vajk, se însoară cu principesa bavareză Gizela. Acesta se creştinează, în jurul anului 1000, adoptă un nume creştin, Ştefan şi primeşte titlul de rege apostolic de la papa Silvestru al II-lea. Pe parcursul domniei, încurajează întemeierea unui arhiepiscopii la Esztergom (1010) şi a unei mitropolii la Kalocsa (1014). Székesfehérvár (Alba Regia), devine reşedinţa noului suveran creştin maghiar. După domnia lui Ştefan cel Sfânt (997-1038) – a fost canonizat după moarte –, rebeliunea opoziţiei tribale păgâne, din 1049, se încheie fără rezultat.

2. Khazarii

Khazarii sunt o populaţie turcică, desprinsă din imperiul Turkut, care, până în secolul al VI-lea, când se dezmembrează, îşi extindea dominaţia peste vaste teritorii din Asia Centrală. Sunt înrudiţi cu bulgarii pe care şi-i subordonează, în anul 641. Aceştia le plăteau un tribut care consta în 50 000 de blănuri de zibelină. Se pare că au avut o contribuţie la celebra campanie din 628, orientată de împăratul bizantin Heraklios împotriva perşilor. Istoricul englez Edward Gibbon susţine că în conjunctura respectivă au cucerit oraşul Tiflis (Tbilisi). După dezagregarea Imperiului Sasanid (652), în trecătoarea Derbent, khazarii îi resping pe arabii care încercau să pătrundă în regiunea de la nord de Munţii Caucaz. Ei sunt evocaţi atât de autori arabi, cum ar fi Ibn Fadlan, Al-Masudi, Ibn Rusta, Ibn Haukal şi Istakri, cât şi bizantini, precum Constantin al VIII-lea Porfirogenetul, în *De administrando imperio*. Sunt semnalate relaţii matrimoniale bizantino-khazare. Iustinian al II-lea (688-695, 705-711) se căsătoreşte cu Teodora, sora kaganului khazar. Împăratul bizantin Leon al IV-lea Khazarul e fiul lui Constantin al IV-lea şi al unei principese khazare.

În anii 685-686, khazarii supun Georgia, Armenia şi Albania caucaziană. Îşi exercită hegemonia asupra slavilor, maghiarilor, bulgarilor şi khabarilor. Sunt învinşi în al doilea război cu arabii (732-737), dar consecinţele nu sunt prea grave, datorită faptului că invadatorii sunt confruntaţi cu o criză politică internă şi se retrag. Principalele centre ale puterii khazare au fost: Balandjar, Samandar, Itil, Sarkel şi portul Matorka, la Marea Azov. Cei doi suverani ai statului khazar, *kagan* şi *beg*, erau aleşi din rândul familiilor de notabili. Ei dispuneau de 25 de soţii, 50 de concubine şi un palat mobil, care purta în vârf un măr de aur. Kaganul care depăşea 40 de ani de domnie era ucis. Justiţia khazară avea o organizare insolită. Pe lângă curtea kaganului împărţeau dreptatea 7 judecători. Cîte doi rezolvau litigiile khazarilor,

musulmanilor şi ale creştinilor. De vikingi, bulgari şi alţi păgâni idolatrii răspundea un singur judecător.

În anul 740, kaganul Bulan aderă la iudaism. Mulţi dintre supuşii săi se convertesc la religia mozaică. „Apostolul slavilor", Kiril, întreprinde două misiuni (851 şi 863) pentru a-i creştina pe khazari, dar nu are succes. Declinul imperiului de stepă dintre Marea Neagră şi Marea Caspică (numită de arabi Bahr al Khazar) începe în anul 833, în consonanţă cu ascensiunea varegilor şi presiunile pecenegilor. Statul khazarilor e distrus de cneazul kievean, Sviatoslav, în anul 965. O parte dintre supravieţuitorii dezastrului se convertesc, se pare, la islam. Bizantinii anihilează, în anul 1016, cîteva grupuri relicte de populaţie khazară, refugiate în Crimeea.

3. Pecenegii

Succesorii khazarilor în regiunile nord-pontice sunt pecenegii. Bizantinii îi numesc *patzinakoi.* Sunt un neam turcic pomenit în izvoarele chineze şi uigure în secolele VII-VIII. În veacul al IX-lea se aşează în regiunea dintre lacul Aral şi Volga. În a doua jumătate a secolului respectiv, traversează fluviul care-i despărţea de Europa. Khazarii şi uzii (altă seminţie turcică) îi împing spre vest, obligându-i să intre în conflict cu maghiarii. Pe cursul inferior al Niprului supun diverse triburi slave (ulici, tiverţi).

După ce ajung în regiunea Mării Negre, pecenegii intră în vizorul istoriografiilor arabă, bizantină şi vest-europeană. Îi amintesc în scrierile lor: evreul iberic Benjamin de Tudela, armeanul Matei din Edessa, arabii Ibn Rusta şi Al Bakri, bizantinii Anna Comnena, Leon Diaconul, Ioan Skylitzes şi Constantin Porfirogenetul, germanul Otto von Freising şi islandezul Snorri Sturlusson. Învecinându-se atât cu Rusia Kieveană cât şi cu spaţiul extracarpatic, ei vor intra deseori în conflict cu cnezii slavi şi cu basileii bizantini.

După ce se islamizează, pe parcursul secolului X, efectuează un atac asupra Constantinopolului, în colaborare cu bulgarii, maghiarii şi ruşii. Sunt în general acuzaţi de fidelitate oscilantă. Temporar se aliază cu cneazul Igor. În 968 asediază Kievul. Peste câţiva ani, în 972, îl ucid pe cneazul Sviatoslav, care pulverizase statul khazar. Se aliază cu Boleslav cel Viteaz, regele Poloniei, împotriva cneazului Vladimir al Rusiei Kievene. Iaroslav cel Înţelept îi înfrânge în anul 1034. Sub conducerea hanului Kegen, în anul 1046 sau 1065, se produce exodul pecenegilor la sud de Dunăre. În Peninsula Balcanică, ei atacă Salonicul şi pradă Tracia. În anul 1091, împăratul Bizanţului, Alexios Comnenul, se aliază cu cumanii şi-i înfrânge la Lebunion.

Ulterior, potenţialul lor militar va fi utilizat de către bizantini în Asia Mică. Cu ocazia primelor trei cruciade, mai sunt pomenite contingente pecenege aflate în slujba Bizanţului. Câteva enclave cu populaţie pecenegă s-au menţinut şi la nord de Dunăre. De exemplu, în statul maghiar, prezenţa lor e atestată înainte de domnia lui Ştefan cel Sfânt. Ştim că au refuzat să se creştineze la porunca acestuia. Încă în veacul al XIII-lea sunt amintiţi în regiunile meridionale ale Transilvaniei, iar regele Ungariei, Ludovic I de Anjou le acordă privilegii în zona localităţii Beşenova.

4. Cumanii

Principalele surse referitoare la cumani sunt: inscripţiile uigure, *Codex Cumanicus,* un vocabular latin-persan-cuman, elaborat, probabil, în coloniile pontice genoveze, letopiseţele ruseşti, textele comunităţilor armeneşti din Podolia (sec. XVI-XVII), cronicile cruciaţilor francezi Robert de Clari, Joinville, Villehardouin, *Cronica livoniană* a lui Henric de Lituania, *Gesta Hungarorum* a lui Simon de Keza, cronica lui Otto

von Freising, izvoarele bizantine şi descrierile geografului arab Idrisi.

Cumanii iau locul pecenegilor în stepele nord-pontice. Sunt numiţi *polovţî, kipčak, kún.* Deşi aparţin familiei populaţiilor turcice, cumanii sunt evocaţi ca fiind blonzi şi cu ochi albaştri. Erau grupaţi în 8 sau 11 triburi. Încă înainte de 1080 îşi afirmau supremaţia într-un spaţiu vast, care se întindea de la lacul Balhaş până la arcul carpatic.

Spre sfârşitul secolului al XI-lea, cumanii întreprind mai multe raiduri în Tracia, iar între anii 1061-1210 mai multe incursiuni în teritoriile ruse. Poemul epic medieval, *Cântec despre ostea lui Igor*, evocă tocmai conflictele cneazului respectiv cu duşmanii săi de neam turcic, la finele secolului al XII-lea. Cumana a devenit o limbă scrisă prin eforturile misionarilor, care se străduiesc să-i atragă pe aceşti nomazi de neam turcic la creştinism. În 1228, se şi întemeiază aşa-numita episcopie cumană sau a Milcoviei.

După ce sunt învinse categoric de către mongoli, în regiunea Astrahanului (1238-1239), triburile cumane care recunoşteau autoritatea hanului Kuthen (Kötöny) cer azil în regatul Ungariei. Se stabilesc între Dunăre şi Tisa, în vremea regelui Bela al IV-lea. Districtele Cumania Mică şi Mare au supravieţuit până în epoca modernă. Alte comunităţi cumane pătrund în Peninsula Balcanică, unde războinicii lor se angajează în calitate de mercenari în slujba ţaratului bulgar, condus de Ioniţă Caloian şi a Imperiului de la Niceea

5. Vikingii

Atacul inopinat asupra mănăstirii Lindisfarne, de pe coasta orientală a regatului Northumbria, la 8 iunie 793, a declanşat aşa-numita „furie a normanzilor“, un asediu devastator şi terifiant efectuat de navigatorii şi războinicii scandinavi asupra coastelor şi a regiunilor de frontieră ale Europei occidentale, care s-a prelungit vreme

de mai bine de două secole. Aceşti invadatori surprinzători şi brutali sunt pomeniţi în izvoare sub diverse denumiri: *normanni, ascomanni, lochlannach, vikingi, madjus*, *ruotsi, rus, varegi, varangi, variak*.

În calitate de piraţi, exploratori, colonizatori, mercenari, comercianţi sau politicieni versaţi în intrigi diplomatice, ei îşi vor face simţită hegemonia maritimă, militară şi comercială, timp de sute de ani, de pe coastele nordice ale Americii până la hotarele Indiei şi de pe ţărmurile Africii până în fiordurile Mării Nordului sau golfurile Mării Baltice. Aventurile lor nautice şi raidurile lor pustiitoare pot fi uşor reconstituite, consultând o largă gamă de izvoare narative medievale. Asalturile normande asupra coastelor franceze, engleze sau irlandeze sunt descrise în *Cronica anglo-saxonă, Analele din Ulster, Cronicon Scottorum, Analele de la Saint Bertin, Viaţa lui Ansgar* a lui Rimbert, *Istoria pontifilor bisericii hamburgheze* a lui Adam din Bremen, *Res gestae Saxonicae* a lui Widukind de Corvey şi *Gesta Danorum* a lui Saxo Gramaticus. Călătoriile transoceanice şi colonizările lor, efectuate în regiunile nordice ale Atlanticului, sunt imortalizate de cele 3000 de inscripţii runice şi de celebrele saga şi poeme skaldice islandeze (*Saga lui Egil, Niál, Kormák*). Expansiunea varegilor în zonele orientale ale Europei e consemnată de autori arabi, precum Al Tartushi, Ibn Fadlan şi Ibn Khurdadhlbih sau bizantini şi slavi, cum ar fi Constantin Porfirogenetul şi Pseudo-Nestor.

În privinţa cauzelor care au alimentat colonizările şi expansiunea maritimă vikingă, începând cu secolul VIII, ipotezele sunt numeroase: o perioadă de *optimum climatic* care a favorizat navigaţia în mările nordice, insuficienţa terenurilor agricole în Scandinavia, în intervalul când se trece de la vânătoare şi pescuit la cultivarea cerealelor, poligamia care ar fi generat o explozie demografică, sistemul de moştenire (*primogenitura*), prin care fiul mai vârstnic moştenea întreaga avere părintească, teoria conform căreia cei respinşi la alegerile de regi porneau

expediţii de jaf pentru a obţine bunuri suplimentare, necesare câştigării bunăvoinţei electoratului cu ocazia viitoarelor alegeri, spiritul de aventură, căutarea unor noi debuşee comerciale, pedepsirea criminalilor cu exilul, conjunctura politică favorabilă (anarhia) din lumea medievală occidentală, la care se adaugă tradiţionala pasiune amfibiană a scandinavicilor.

Aparent, vikingii îşi împart sferele de influenţă. Danezii agresează cu predilecţie coastele şi fluviile Franţei, sudul Angliei, regiunile meridionale ale Irlandei, ţărmurile Peninsulei Iberice şi litoralul Mediteranei occidentale. Norvegienii se concentrează asupra Scoţiei, Irlandei şi a grupurilor de insule din Atlantic. Ei colonizează arhipelagurile Hebride, Orkney, Shetland, Färöer, Islanda, Groenlanda şi ajung până pe coastele Labradorului şi ale insulei Newfoundland. Suedezii pătrund, la început în calitate de comercianţi, pe coastele baltice şi în vastele întinderi ale Rusiei. Apoi devin o aristocraţie dominantă în centrele tribale şi comerciale slave, pentru ca, în ultima instanţă, să organizeze atacuri violente asupra Constantinopolului. Împăraţii bizantini le vor calma fervoarea războinică iniţială, oferindu-le privilegii comerciale şi funcţii militare în trupele lor de elită.

Dacă urmărim cronologic expansiunea vikingă, constatăm că, în anul 809, norvegienii pornesc o veritabilă ofensivă împotriva fragilelor formaţiuni statale celtice din Irlanda. În anul 839, unul dintre „regii mărilor”, Thorgisl, distruge centrul politico-religios de la Armagh şi întemeiază Dublinul (Dyflin). Câţiva ani mai devreme danezii pradă porturile Quentovic şi Duurstede. În anii 841–845 atacă, jefuiesc sau distrug oraşele Rouen, Quentovic, Nantes, Coruna, Lisabona, Sevilla, Hamburg şi Paris. În 859 ajung la Pisa.

Islanda, în fiordurile căreia, cu un secol mai devreme, se retrăseseră numeroşi pustnici irlandezi, numiţi de scandinavici (*papas*), e descoperită de Gardar Svarvarsson, în 861. El o numeşte Naddod, adică ţara zăpezii. Din 874 începe colonizarea Islandei. Până în anul

930 în insulă se aşează cam 10 000 de colonişti. Se creează şi o adunare reprezentativă a localnicilor, numită *Althing,* în care mulţi politologi văd o instituţie protoparlamentară. Islandezul Eric cel Roşu, fiind condamnat la mai mulţi ani de exil pentru omucidere, organizează o expediţie spre vest (981-982) şi după ce dublează capul Farvel, descoperă un fiord ospitalier, în sud-vestul Groenlandei. Se întoarce în Islanda, de unde aduce câteva sute de colonişti în „ţara verde". În următoarele trei secole, în sudul Groenlandei au funcţionat două colonii scandinavice, cea apuseană şi cea răsăriteană, cu o populaţie de 2 000-4 000 de locuitori. În 1124 s-a întemeiat în zonă episcopia de Gardar. În jurul anului 1000, Leif Ericsson, condamnat, se pare, şi el la exil, părăseşte Groenlanda, îndreptându-se spre ţinuturile semnalate de navigatorul Bjarni Herjólfsson, care fusese purtat, în anul 986, de o furtună, spre vest. Vikingii descoperă ţinuturile Helluland, Markland şi Vinland, iar apoi iernează în regiunea explorată. După o vreme, un oarecare Thorvald se îndreaptă şi el spre „ colibele lui Leif". Se pare că, după anul 1000, a existat chiar o tentativă de colonizare vikingă a ţărmurilor nord-estice ale Americii. Groenlandezul Thorfinn Karlsefni a încercat, cu vreo 160 de însoţitori, să întemeieze o aşezare în ţinuturile descoperite spre vest. Colonia, atestată arheologic prin descoperirile de la Anse-aux-Meadows, din insula canadiană Newfoundland/Terra Nova, a fost abandonată, după câţiva ani, în urma conflictelor cu băştinaşii (*skrelingii).*

Protagonistul ocupării Italiei meridionale de către normanzi e ducele Robert Guiscard, unul dintre cei doisprezece feciori ai comitelui Tancred de Hauteville. El obţine din partea papei Nicolae al II-lea, în calitate de vasal, întreaga Italie sudică. Se revanşează pentru această generozitate pontificală, salvându-l pe papa Grigore al VII-lea, din castelul San Angelo, unde era asediat de inamicul său declarat, împăratul romano-german, Henric al IV-lea, pe care-l umilise la Canossa. Ulterior, Robert

Guiscard anihilează ultimele capete de pod bizantine de pe litoralul sudic al Italiei şi începe cucerirea Siciliei (1060), aflată sub stăpânirea celor trei emiri musulmani din Trapani, Palermo şi Girgenti, care îşi împărţeau suveranitatea asupra insulei. Campania e finalizată de către fratele său, Roger, în anul 1091, după ce fuseseră capturate cetăţile Messina, Palermo şi Siracuza.

După moartea lui Robert Guiscard (1085), întrucât moştenitorii acestuia s-au dovedit prea slabi pentru a-şi revendica drepturile, contele Roger a condus sudul Italiei în maniera unui suveran independent, până în anul 1101. Fiul său, Roger al II-lea, care accede la tron în anul 1103, după decesul fratelui său Simon, unifică toate posesiunile normande din Italia meridională, cucereşte insula Malta şi constituie Regatul celor două Sicilii. El se încoronează în catedrala din Palermo (1130) şi ridică acest stat-filială la rangul de mare putere în regiunea Mediteranei occidentale. Reuşeşte să-i amalgameze pe vasalii şi supuşii săi, normanzi, italieni, sarazini, greci şi evrei, în ciuda diversităţii lor etnice şi religioase, iar apoi îşi fixează reşedinţa la Palermo, care va deveni unul dintre cele mai atrăgătoare şi admirate oraşe ale sudului european. Biograful arab Idrisi, afirmă cu privire la acest descendent al vikingilor că a realizat cel mai performant aparat administrativ al vremii, în regatul său, care, de altfel, era cel mai civilizat, la nivelul întregii Europe medievale.

Sub conducerea fiilor săi, Guillaume I (1154-1166) şi Guillaume al II-lea (1166-1189), Regatul celor două Sicilii a devenit un factor determinant în politica europeană. Domnia celor trei regi normanzi este considerată epoca de aur a istoriei siciliene. Succesorul lui Guillaume al II-lea, care murise fără urmaşi, devine Tancred de Lecce, un bastard al familiei regale, care intră într-o competiţie pentru tron cu Constance, fiica lui Roger al II-lea, şi cu soţul acesteia, împăratul german Henric al VI-lea de Hohenstaufen, fiul fostului împărat german Frederic Barbarossa. După moartea lui Tancred (1194), cei doi pretendenţi ocupă tronul regatului sicilian, până în anii

1197 şi 1198, când dispar la rândul lor, lăsându-l drept moştenitor pe un copil minor, viitorul împărat Frederic al II-lea. Astfel se încheie perioada „normandă” în istoria Italiei meridionale.

6. Mongolii

Originari din regiunile Mongoliei superioare, mongolii s-au revărsat l-a începutul secolului al XIII-lea asupra oazelor Asiei centrale şi a frontierelor nordice ale Chinei. Cu viteza unui ciclon tropical au extins hegemonia imperiului lor nomad, în mai puţin de un secol, asupra unui vast teritoriu, care se întindea de la Oceanul Pacific până în câmpiile nord-pontice.

a) Geneza statului mongol

Principalele surse narative referitoare la procesul de agregare, traversat la sfârşitul secolui al XII-lea de către seminţiile mongole, a căror habitat originar era situat în regiunile de stepă sau în cele împădurite din vecinătatea lacului Baikal, sunt: celebra *Istorie secretă a mongolilor*, în care sunt relatate carierele politice ale hanilor mongoli Ginghis şi Ogotai şi textele cronicăreşti din vremea dinastiei chineze Tang. Respectivele triburi pastorale, care pendulau în zonele de la sud de liziera pădurilor siberiene, practicând ocazional atât vânătoarea cât şi pescuitul, s-au organizat iniţial în cinci confederaţii, constituite din populaţii înrudite: mongolii propriu-zişi, merkiţii, keraiţii, naimanii şi tătarii. În perimetrul aceleeaşi stepe asiatice rătăceau şi alte etnii nomade, aparţinând neamurilor iranian (sciţi, sarmaţi, alani), turcic

(khazari, pecenegi, cumani, uiguri) şi manciurian (tunguşi).

Mongolii (*mong-wu*) propriu-zişi trăiau divizaţi în triburi (*ulu/ulus*) între Kerulen şi Onon, la picioarele muntelui lor sacru *Burcan Caldun*. Şeful confederaţiei tribale beneficia de prestigiul unui monarh ales şi purta titlul de *khan/han*. Conducătorii de triburi sau fracţiuni tribale erau aşa-numiţii *noyoni,* iar liderii clanurilor (*obok*) – forme inferioare de agregare socială, cantonate pe un teritoriu botezat *yurt* –, care aveau cel mult anvergura unor familii ramificate şi stratificate în mai multe generaţii, purtau denumirea de *bahadur*, ceea ce s-ar traduce prin „os alb”. Paşnica masă a păstorilor nomazi, care, în condiţiile declanşării unui conflict militar, se metamorfoza într-o hoardă de călăreţi înarmaţi, agresivi şi nemiloşi, era alcătuită din aşa-numiţii *noküri/nokeri*, adică oameni liberi. Membrii clanurilor învinse şi subordonate deveneau *araţi* sau *karatcha*, adică „os negru”. Erau dispreţuiţi, supuşi la corvezi şi aveau un statut incert, similar cu cel al şerbilor sau al sclavilor din Europa medievală. În acest corp social mongol, destul de riguros structurat, se practica poligamia şi exogamia, toţi copiii erau consideraţi legitimi, scrierea şi moneda erau necunoscute, iar credinţele religioase profesate, de sorginte şamanică, erau rudimentare.

Destinul mongolilor, dar şi soarta altor seminţii nomade care vegetau de secole în regiunile de stepă şi semideşertice, situate la sud de taigaua siberiană, se modifică radical, la sfârşitul secolului al XII-lea, în perfectă consonanţă cu ascensiunea unui personaj providenţial, Temugin, fiul lui Yesugey cel Viteaz, şeful clanului Bordjigin, mai precis al subclanului (*yasun*) kiyaţilor. Născut la o dată incertă (1155/1162/1167) şi rămas orfan la o vârstă fragedă, conducătorul acestui minuscul grup gentilic, se confruntă încă din adolescenţă cu ostilitatea triburilor concurente din vecinătate, care-l duşmăniseră şi pe tatăl său. După o serie de eşecuri militare, care-l constrâng să se refugieze temporar, cu fidelii săi, în zonele

montane inaccesibile ale Mongoliei, Temugin reuşeşte să încheie o alianţă cu fostul susţinător al părintelui său, Toghril/Togrul, căpetenia keraiţilor şi se împrieteneşte cu Djamuqa/Djamuga, şeful clanului mongol al djadjiraţilor. Ultimul va deveni ulterior cel mai redutabil rival şi duşman al său. Beneficiind de sprijinul noilor săi aliaţi, după ce o recuperează pe soţia sa, Börte, care fusese răpită de merkiţi, Temugin regrupează majoritatea triburilor mongole, iar cu ocazia *kurultaiului* (mare adunare) din 1196/1197, cu toată opoziţia lui Djamuga, e proclamat, de către partizanii săi, Cinghiz han – adică „principele oceanului" – titlu semnificând supremaţia absolută, care prin distorsiune va deveni Ginghis han.

În anii următori, după ce se coalizează cu keraiţii lui Togrul şi cu forţele militare ale imperiului Kin, din China de Nord, proaspătul conducător al tuturor mongolilor îi învinge şi-i supune atât pe naimani cât şi pe tătarii conduşi de Megudjin. Ulterior, cu sprijinul aliatului său Togrul, înfrânge o coaliţie heteroclită (tătari, merkiţi, naimani, ceaiciuţi, oiraţi), comandată de Djamuga, care se proclamase, în apropiere de Argun (1201), *Gur han*, adică suveran universal. Dar abia după ce anexează teritoriile naimanilor şi ale keraiţilor Ginghis han devine stăpânul efectiv al stepelor din părţile răsăritene ale Mongoliei.

Pentru seminţiile din stepa mongolă factorul de coeziune nu a fost religios, precum în cazul arabilor, ci politic, mai precis proiectul de dominaţie universală imaginat de o personalitate istorică exemplară. În ciuda faptului că naimanii, keraiţii, merkiţii, mongolii şi tătarii practicau religii diverse precum budism, creştinism nestorian, maniheism şi şamanism, Ginghis han reuşeşte să-i subordoneze autorităţii sale, cu ocazia *kurultaiului* din 1206, după ce-l lichidează pe Djamuga, statornicul său rival.

În conformitate cu voinţa întemeietorului său, imperiul ecumenic ginghishanid îşi va menţine în permanenţă caracterul tribal şi familial. *Kurultaiul*, adunarea tuturor conducătorilor tribali, care era de fapt eboşa statului

mongol cu veleităţi universaliste, nu-l putea desemna pe succesorul hanului defunct decât dintre membrii familiei imperiale restrânse, *Altân Kin*, adică „os de aur”. De exemplu, moştenitori legitimi ai lui Gighis han au fost proclamaţi fiii născuţi de prima sa soţie, Börte, adică Djötchi, Djagatai, Ögödei/Ogotai şi Tului. Celelalte progenituri ale sale aveau acces cel mult la anumite demnităţi militare. Respectiva strategie restrictivă şi discriminatorie de succesiune era un antidot împotriva tendinţelor anarhice şi destructive pe care le-ar fi putut genera îm timp moravurile poligamice ale suveranilor mongoli.

b) Ginghis han şi întemeierea imperiului mongol

Profitând de faptul că toate statele şi seminţiile vecine din Asia traversau, la începutul secolului al XIII-lea, o perioadă de instabilitate şi crize politice, Ginghis han declanşează un proces epopeic de cuceriri, care va transforma, pe parcursul unui singur deceniu, originara confederaţie de triburi mongole într-un imperiu de proporţii continentale. Acest ansamblu statal bizar şi uluitor se va dilata şi va dura doar atât timp cât nomazii îşi vor exercita cu eficienţă hegemonia asupra populaţiilor sedentare. Peste aproximativ un secol, o dată cu apariţia primelor simptome de descentralizare şi a fenomenelor de contestare a autorităţii cuceritorilor, marele imperiul al nomazilor originari din inima Asiei se va dizolva ca o banchiză.

Într-o primă fază sunt încorporaţi în confederaţia mongolă oiraţii, kirghizii (1207) şi uigurii (1211). Regatul Si Hia, întemeiat de seminţia de origine tibetană a tanguţilor, e constrâns, pe parcursul anului 1211, să recunoască suzeranitatea mongolă. În acelaşi an, Ginghis han se aliază cu triburile turcice ale onguţilor şi atacă statul Kin, din China de Nord, care

fusese întemeiat de invadatori djurşeţi de origine tungusă, adică manciuriană. Conştienţi că nu pot rezista atacurilor mongole, regii dinastiei Kin se retrag la sud de Fluviul Galben (Huang-ho), în regiunea Ho-nan şi-şi transferă reşedinţa la Kai-Fong. Invadatorii cuceresc oraşul Beijing, fosta capitală a Chinei septentrionale, în anul 1215. După respectivul succes militar, Ginghis han se dedică altor iniţiative expansioniste. Generalul său, Muquli, va încheia procesul de cucerire a Chinei de Nord în anul 1223.

Începând cu anul 1218, Ginghis han îşi reorientează ofensiva spre vest. Mai întâi cucereşte imperiul Kara Khitai, condus de uzurpatorul Kucilug, iar apoi atacă statul islamic al Horezmului, care-şi exercita dominaţia asupra Transoxianei, Afganistanului şi a unei părţi din Iran. În urma campaniei din anii 1219-1225 mongolii cuceresc şi distrug înfloritoarele oraşe din Asia Centrală, Buhara, Samarkand, Urghenci, Merv, Balkh, Nişapur, Ghazni şi Herat.

Urmărit de comandanţii mongoli Subotai şi Djebe, suveranul Horezmului, şahul Ala ed Din Mohamed, se refugiază spre vest şi moare într-o insulă din Marea Caspică (1221). Fiul său, Djelal ed Din, încearcă să reziste raidurilor mongole în sudul Afganistanului, dar, copleşit de impetuozitatea atacatorilor, e obligat să se retragă în Punjab. După moartea lui Ala ed Din Mohamed, generalii mongoli Subotai şi Djebe traversează Azerbaidjanul, Georgia şi Daghestanul, în fruntea unui detaşament de 10 000 de călăreţi, anihilând orice rezistenţă. În primăvara anului 1223, aceste trupe mongole de avangardă nimicesc pe râul Kalka, în stepele Rusiei meridionale, o coaliţie cumano-rusă care încercase să le blocheze expansiunea. Ginghis han moare în anul 1227, în timpul unei campanii de cucerire a statului Si Hia. Vastul său imperiu va fi teoretic divizat între moştenitorii săi direcţi, Djagatai, Ogotai, Tului şi nepotul Batu, fiul lui Djötchi, care murise întretimp.

c) Extensiunea imperiului mongol în timpul succesorilor lui Ginghis han

Ogotai (1229-1241) e desemnat hanul suprem al mongolilor de către kurultaiul din anul 1229, care reunea reprezentanţii întregii aristocraţii nomade. La iniţiativa sa, reşedinţa hanilor mongoli devine Karakorum, o vastă aglomeraţie de corturi (*yurte*), situată în Asia Centrală, iar în aparatul administrativ, care începe să se perfecţioneze, sunt promovaţi, pe lângă uiguri, chinezi, creştini nestorieni şi chiar musulmani. Concomitent e organizat un serviciu poştal rapid (*yam*) şi un aparat fiscal eficient destinat colectării impozitelor, cu precădere de la populaţiile învinse şi subordonate.

Organigrama armatei mongole trădează o ierarhizare extrem de strictă. Unitatea de zece călăreţi (*arbani*) avea în frunte un zecist. Zece grupe de câte zece călăreţi erau comandate de un sutist, iar zece grupe de câte o sută de călăreţi (*minggane*) ascultau de un miist. Zece mii de ostaşi reuniţi sub autoritatea unui comandant constituiau un corp de armată numit *tümen*. Cel mai masiv corp de armată era flamura (*tucul*), care cuprindea 100 000 de luptători. Era dirijat de mai mulţi generali, investiţi în funcţie de către suveran. Comandanţii incompetenţi erau destituiţi. Ansamblul armatei mongole era divizat în trei sectoare. Aripa stângă sau „mâna stângă” era îndreptată spre China, deci spre est. „Mâna dreaptă” era orientată spre stepa kirghiză, adică spre vest. Sectorul cental rămânea sub controlul personal al hanului şi al anturajului său, compus din inspectori generali ai armatei şi comandanţi ai diverselor servicii specializate în asigurarea hranei, furnizarea armamentului şi întreţinerea cailor, care formau statul-major. Garda personală a suveranului era

alcătuită din 10 000 de soldaţi de elită, recrutaţi din familiile nobile ale societăţii mongole.

Planul de expansiune al lui Ogotai s-a dovedit mai amplu şi mai ambiţios decât cel al tatălui său. Timp de un deceniu (1231-1242) mongolii îşi extind atacurile devastatoare asupra unui spaţiu care se întindea din China meridională şi Coreea până în Europa Centrală. China de Nord şi Coreea sunt înglobate în imperiul mongol între anii 1231-1241. Procesul de cucerire a Chinei de Sud, condusă de dinastia Song, începe în anul 1236 şi se încheie peste aproximativ patru decenii. Kurultaiul întrunit în anul 1235 decide declanşarea unei atac de anvergură asupra Europei. Un corp de armată mongol distruge progresiv regiunile şi statele din zona caucaziană şi transcaucaziană: Azerbaidjanul, Georgia (1236) şi Armenia (1239). Actul final al respectivei campanii constă în anihilarea sultanatului din Konya, întemeiat de turcii selgiucizi în Asia Mică (1243).

Alte coloane ale armatei mongole, conduse de strategii Subotai, Batu, Baidar, Kadu, Güyük şi Möngke, atacă statul bulgarilor de pe râul Kama şi-i distrug capitala, oraşul Bolgar (1236-1239), transformă în ruine cnezatele ruse Riazan, Moscova, Suzdal, Vladimir, Iaroslav (1239-1240) şi pradă Ucraina, Galiţia, jefuind în special oraşele Kiev, Cernigov şi Pereiaslav. Doar republica negustorească a Novgorodului reuşeşte să evite impactul cu hoardele mongole. Trupele conduse de Kadu şi Baidar traversează Vistula îngheţată, îi învinge pe polonezi la Hmielnik (1241), incendiază Cracovia şi zdrobesc la Liegnitz armata ducelui Henric de Silezia, sprijinită de forţe ale ordinului teutonic. Strategii Batu şi Subotai străbat cu hoardele lor Transilvania şi la confluenţa Tisei cu râul Sajo, în bătălia de la Mohi (1241), extermină aproape complet contingentele regelui maghiar Bela al IV-lea (1235-1270), care e obligat să se expatrieze. Pe parcursul anilor 1241-1242 diverse detaşamente mongole trec Dunărea, pradă oraşul Zagreb şi se aventurează până la Split (Spalato),

pe coastele Mării Adriatice. Doar decesul Marelui Han Ogotai îl determină pe Batu han, care era unul dintre candidaţii la funcţia supremă în stat, să ordone replierea urgentă a formaţiunilor militare ale invadatorilor asiatici până în regiunile situate pe cusul inferior al fluviului Volga. Europa occidentală, care era cu certitudine următoarea ţintă a ofensivei mongole, a evitat datorită acestei şanse o posibilă catastrofă istorică.

Succesorii lui Ogotai au fost Güyük (1246-1248) şi Möngke (1251-1259). Alegerea primului în funcţia de Mare Han e descrisă în relatarea solului papal, Giovanni del Pian di Carpine. După decesul său, cauzat, se pare, de consumul exagerat de băuturi alcoolice şi de epuizarea generată de o existenţă consacrată exceselor, la insistenţele lui Berke, fratele lui Batu han, kurultaiul susţine, în anul 1251, candidatura unică a lui Möngke, fiul lui Tului, care se va dovedi un suveran mai destoinic decât precursorul său. Curtea acestuia de la Karakorum e vizitată de doi mesageri ai regelui francez Ludovic al IX-lea cel Sfânt, călugării André de Longjumeau şi Guillaume de Roubrouck. Möngke adoptă de la început o atitudine tolerantă faţă de budism, taoism şi creştinismul nestorian. Excelent administrator şi strateg, el organizează două mari ofensive spre Orientul Mijlociu şi China meridională. Fratele său, Hulagu, întreprinde o campanie care începe, în anul 1256, cu lichidarea sectei islamice extremiste a ismaeliţilor, creată de Hasan Sabbah şi cunoscută sub denumirea de Ordinul Asasinilor al Bătrânului din Munte, după distrugerea citadelei Alamut şi se încheie cu cucerirea Bagdadului (1258). Pentru anul următor (1259) era prevăzut un atac decisiv împotriva Egiptului. Trupele mongole erau deja masate la frontierele Siriei, dar moartea neaşteptată a Marelui Han l-a determinat pe Hulagu să contramandeze campania. Aşa cum moartea lui Ogotai a salvat Occidentul creştin, decesul lui Möngke a scăpat Islamul de o catastrofă majoră. Retragerea unor importante contingente mongole din

Siria a favorizat contraofensiva mamelucilor. În anul 1260, o căpetenie (*noyon*) a lui Hulagu, naimanul nestorian Kitbuka, după ce cucerise Alepul şi Damascul, e învins şi ucis în Galileea de trupele sultanului Qutuz. Oarecum în paralel cu campania din Orientul Mijlociu e derulată cucerirea metodică a Chinei de Sud, începând cu anul 1253. Comanda supremă a operaţiunilor e încredinţată lui Kubilai, fratele Marelui Han. În ciuda unor succese remarcabile şi acesta suspendă ofensiva la moartea fratelui său Möngke.

După o serie de confruntări (1260-1264) cu fratele său, Arik-Buka, care revendica şi el dreptul la funcţia supremă, Kubilai e recunoscut drept unicul Mare Han. În timpul domniei sale (1260-1294), Imperiul Mongol instaurează o *pax mongolica* de la Marea Neagră la Oceanul Pacific şi din Manciuria până în Indochina. Întrucât o instituţie politică de asemenea dimensiuni era aproape imposibil de gestionat, Kubilai transformă statul său într-un fel de confederaţie. Zona vestică a imperiului, de la lacul Aral până la stepele nord-pontice, e atribuită lui Berke, iar regiunea Orientului Mijlociu e încredinţată lui Hulagu. Pentru sine, Kubilai păstrează Extremul Orient în general şi bineînţeles China, a cărei cucerire se încheie în anul 1279, când ultimii reprezentanţi ai dinastiei Song capitulează. Din anul 1264, el îşi instalează capitala la Beijing, care primeşte denumirea de Hanbalâk şi întemeiază dinastia imperială chineză Yuan.

Federalizarea Imperiului Mongol generează în timp un inerent proces de pierdere a identităţii etnice şi religioase în pătura dominantă a cuceritorilor. Mongolii din Extremul Orient se sinizează şi se lasă atraşi de budism, în timp ce cei din Orientul Mijlociu se iranizează, dar îşi păstrează specificul confesional, iar cei occidentali, din Hanatul Hoardei de Aur, se turcizează şi aderă la islam. Acest fenomen de individuallizare a anumitor zone ale Imperiului Mongol a generat şi inerente antagonisme. Astfel între hanul

Iranului, Hulagu, protector al creştinilor şi inamic al musulmanilor şi cel al Hoardei de Aur, Berke, proaspăt convertit la islam şi aliat al mamelucilor din Egipt, se declanşează o rivalitate iremediabilă. Într-o primă fază, trupele lui Hulagu sunt învinse în Azerbaidjan (1264) de cele ale adversarului său, dar conflictul se prelungeşte până la finele secolului al XIII-lea, între succesorii celor doi inamici. Toate aceste forţe centrifuge au subminat unitatea edificiului ginghishanid.

Sub domnia lui Kubilai şi a urmaşului său Timur (1294-1307) expansiunea mongolă continuă. După supunerea Tibetului (1261) şi cucerirea Chinei meridionale (1279), urmează un îndelungat proces de subordonare a Asiei de Sud-Est. În urma expediţiilor militare mongole, efectuate în condiţiile dificile ale climatului tropical, se recunosc la început state vasale ale Marelui Han Assamul şi Champa (1288), iar ulterior Birmania şi Cambodgea (1296-1297). Evident, expansiunea mongolă suferă şi anumite eşecuri în această perioadă. Tentativele de invadare a Japoniei, din anii 1274 şi 1281, se soldează cu înfrângeri lamentabile. Se pare că nici expediţia maritimă organizată împotriva regatului Java (1293) nu s-a încheiat cu rezultate favorabile. Sub domnia lui Timur, federaţia mongolă, prezidată de Marele Han din Beijing, atinge apogeul. Nimic nu părea să prevestească catastrofa de la mijlocul secolului al XIV-lea.

În anul 1355, un fost bonz (călugăr budist) chinez, Ciu Yuan Ciang, se erijează în lider al luptei de emancipare de sub stăpânirea mongolă. Rebelii chinezi cuceresc pentru început Nankinul, pe care-l proclamă capitală, iar ulterior, până în anul 1368, ajung să controleze întregul teritoriu meridional al imperiului. China de Nord e eliberată fulgerător. După ce o armată a cotropitorilor e învinsă în vecinătatea Beijingului şi ultimul împărat al dinastiei mongole e alungat, conducătorul revoltei chineze, Ciu Yuan Ciang, se

proclamă împărat, sub numele de Hong Wu, şi devine întemeietorul dinastiei Ming.

BISERICA CREŞTINĂ, VIAŢA MONAHALĂ ŞI EREZIILE ÎN EVUL MEDIU

Creştinismul, întemeiat pe învăţătura, persoana şi viaţa lui Iisus, numit şi Mesia (Mântuitorul), adică Hristos în greacă şi Christos în latină, s-a născut în provincia romană Palestina, în primul secol al *erei creştine.* Religia creştină se consideră pe sine un mesaj al lui Dumnezeu, comunicat oamenilor prin fiul său, Iisus Christos, care, întrupat ca om, a propovăduit această credinţă. Condamnat, în urma uneltirilor duşmanilor săi, la pedeapsa prin crucificare, a înviat din morţi a treia zi şi apoi, peste patruzeci de zile, s-a înălţat la cer.

Creştinismul s-a răspândit pe întregul perimetru al Imperiului Roman, graţie zelului misionar al discipolilor lui Iisus şi prin intermediul unor scrieri, elaborate în primele secole ale erei creştine, care constituie a doua secţiune a Bibliei, numită *Noul Testament*. Aceasta cuprinde douăzeci şi şapte de scrieri, aparţinând apostolilor lui Hristos: *Evangheliile*, patru la număr, *Faptele Apostolilor*, *Epistolele* sau *Scrisorile Apostolilor* şi *Apocalipsa lui Ioan.*

Geneza Bisericii creştine, ca instituţie şi comunitate, s-a derulat într-o strânsă conexiune cu istoria Imperiului Roman, cu agonia Antichităţii şi cristalizarea societăţii medievale. Noua credinţă s-a răspândit mai repede în centrele urbane ale lumii romane, mai ales în porturile care asigurau legăturile comerciale dintre Orient şi Occident. Succesul i-a fost asigurat de caracterul ei egalitarist şi universalist, care a fascinat cu precădere păturile defavorizate din societatea Imperiului Roman. Vreme de aproape trei secole, creştinismul a cunoscut o

difuzare lentă, cu precădere „în clandestinitate”, datorită valurilor succesive de persecuţii la care a fost supus.

1. Persecutarea Bisericii creştine

Reprimarea creştinismului în Imperiul Roman, altfel recunoscut drept un stat relativ tolerant faţă de fenomenele religioase insolite, cu condiţia ca respectivele convingeri spirituale să nu pretindă sacrificii umane, se întemeiază pe patru motivaţii de ordin politic, religios, economic şi social.

Datorită caracterului monoteist al credinţei lor, creştinii refuzau să practice cultul imperial. Neaducând jertfe Cezarului şi refuzând, până după anul 313, să se înroleze în armată, ei erau consideraţi neloiali faţă de stat. Totodată, frecventele întruniri nocturne ale adepţilor creştinismului, sugerau autorităţilor romane o atitudine complotistă, generatoare de instabilitate politică.

Din perspectivă religioasă, creştinii păreau suspecţi, întrucât nu se închinau unor idoli sau altor accesorii vizibile, precum practicanţii diverselor culte de sorginte orientală, şi-şi ţineau întrunirile în locuri secrete. Pe fondul respectiv, s-au răspândit, la adresa conduitei lor morale, o serie de zvonuri respingătoare, de-a dreptul macabre. Erau acuzaţi, evident fără dovezi palpabile, de către adversarii lor, că practică pruncuciderea, canibalismul şi incestul. Deşi era o credinţă pacifică prin excelenţă, creştinismul nu era agreat de autorităţile romane, care sesizau, în egalitarismul propovăduit de acesta, un îndemn la contestarea şi răsturnarea ordinii sociale. Inclusiv considerentele economice au alimentat antipatia la adresa creştinilor. Preoţii, fabricanţii de idoli, prezicătorii, pictorii, sculptorii şi arhitecţii, a căror ocupaţii erau strâns legate de existenţa templelor păgâne, îşi vedeau meseria şi existenţa periclitate de ofensiva

acestei noi religii, care ignora zeităţile şi lăcaşurile tradiţionale de cult.

Prigoana împotriva creştinilor a fost atât religioasă, cât şi politică. Iniţial, iudeii au fost persecutorii comunităţii creştine din Ierusalim. Până în anul 100, au ordonat represiuni de anvergură locală împotriva creştinilor împăraţii Nero şi Domiţian. Între anii 100-250, creştinismul devine treptat o religie ilicită. Adepţii săi sunt urmăriţi în toate provinciile romane, aduşi în faţa tribunalelor şi condamnaţi la moarte, dacă-şi mărturiseau credinţa. Printre persecutorii romani notorii, din secolul al II-lea, se remarcă Pliniu cel Tânăr, guvernatorul Bithiniei şi împăratul-filosof, adept al stoicismului, Marcus Aurelius.

În a doua jumătate a veacului al III-lea, probabil şi în contextul crizei pe care o traversa Imperiul Roman, creştinii sunt consideraţi o ameninţare gravă la adresa stabilităţii statale. Drept urmare, împăraţii Decius şi Valerian declanşează o vastă acţiune, menită să suprime creştinismul. Edictul emis în anul 250 pretindea de la fiecare cetăţean cel puţin o jertfă anuală pe altarul Romei, pentru zei şi geniul împăratului. Dacă nu doreau să fie torturaţi sau suprimaţi fizic, creştinii trebuiau să prezinte un certificat, numit *libellus*, drept dovadă a fidelităţii lor faţă de şeful suprem al statului.

Considerând că numai o monarhie autoritară poate salva Imperiul Roman din situaţia critică în care se zbătea, împăratul Diocleţian s-a decis să manifeste intoleranţă faţă de toate credinţele incompatibile cu tradiţia religioasă a statului. Prin edictele din anul 303 erau interzise întrunirile creştinilor. Lăcaşurile de cult, frecventate de către aceştia, erau distruse, iar slujitorii bisericii destituiţi. Scripturile erau arse, iar credincioşii statornici şi incorigibili erau întemniţaţi. Printr-un edict ulterior, creştinii care refuzau să aducă jertfe zeilor erau pasibili de pedeapsa capitală. În urma acestor persecuţii cu caracter universal, numeroşi creştini au fost executaţi, aruncaţi în arenă, la discreţia fiarelor sălbatice, întemniţaţi sau şi-au pierdut proprietăţile. Ritmul represiunii s-a atenuat după

abdicarea lui Diocleţian, în anul 305. După alţi ani de persecuţii, împăratul Galerius semnează, pe patul de moarte, un act de toleranţă la adresa creştinilor (311). Prigoana încetează definitiv, doar după ce Licinius şi Constantin semnează Edictul de la Milano (313), prin care e proclamată libera practicare a tuturor convingerilor religioase.

2. Începuturile monahismului. Principalele ordine călugăreşti

Monahismul a apărut în provinciile orientale ale Imperiului Roman, ca o instituţie adiacentă bisericii creştine. Practicanţii respectivei forme de smerenie şi ascetism se numeau *monahi*, *anahoreţi*, *eremiţi*, *pustnici*, *călugări*. *Monah* înseamnă în greceşte „persoană care trăieşte în singurătate”. În aceeaşi limbă, *anahoret* are semnificaţie de „retras din lume”, iar *eremit* este sinonim cu termenul românesc *pustnic*, adică locuitor al pustiului. Cuvântul modern, *călugăr*, astăzi uzual în limba română, provine din grecescul *kalogeros* şi are sensul de „cel ce a atins o vârstă frumoasă”, mai pe scurt, „vârstnic”.

În *Istoria ecclesiastică*, Eusebiu din Caesareea îl evocă pe apostolul Iacob, care practica asceza alimentară, se ruga îndelung îngenunchiat şi refuza să se spele. Comunităţile creştine ascetice s-au constituit şi au trăit iniţial în mediul urban. E posibil să fi fost influenţate de anumite secte antice (*pythagoricieni*, *neoplatonicieni*, *esenienii* din Qumram), care căutau perfecţiunea interioară prin asceză, rugăciune sau respectarea anumitor norme specifice. Pe plan moral şi escatologic monahismul creştin diferă de idealul antic al recluziunii, întrucât e preocupat să imite conduita virtuoasă a celor două modele esenţiale, Ioan Botezătorul şi Iisus Christos.

a) Monahismul oriental

În a doua jumătate a secolului al III-lea, numeroase comunităţi creştine (bărbaţi şi femei), care poartă diverse denumiri: *gyrovagi*, *styliţi*, *cenobiţi*, *eremiţi* sau *anahoreţi* se repliază în regiunile deşertice ale Egiptului sau ale Orientului Apropiat. În deşertul Thebaidei, din Egiptul de Sus, sunt semnalaţi, pe parcursul veacului următor, peste 6 000 de *anahoreţi* sau *eremiţi*. Întrucât viaţa în singurătate favoriza generarea reveriilor şi a ispitelor, Sfântul Antonie (251-356) reglementează aspectele conduitei ascetice, elaborând un prim *canon* al vieţii monahale. Unul dintre discipolii săi, episcopul Athanasie al Alexandriei, va iniţia scrierea *Vieţii Sfântului Anton*, primul tratat de spiritualitate monastică.

Grupurile de *eremiţi* care se călăuzeau după sfaturile Sfântului Anton purtau o vestimentaţie caracteristică: tunică gen sac cu capişon, o piele de capră pe umeri şi în picioare sandale. Trăiau în colibe sau grote, de unde şi denumirea de *cenobiţi* (grupuri de 2-3 într-o celulă). Erau îndrumaţi de un maestru spiritual. Împleteau coşuri şi plase de pescuit pe care le schimbau pe alimente.

Prima mănăstire din Thebaida a fost întemeiată de Sfântul Pahomie (292-341), probabil în jurul anului 320. Comunitatea monahală trebuia să respecte anumite reguli, precum şi autoritatea unui *abate* (grecescul *abbas* înseamnă părinte). La început, călugării luau doar masa în comun, pentru ca, ulterior, să se roage în grup şi să frecventeze împreună slujbele de sâmbătă şi duminică. Ei desfăşurau diverse ocupaţii, precum grădinăritul, gătitul şi împletitul coşurilor. Respectau castitatea, sărăcia, tăcerea şi alimentaţia frugală. Cei ce încălcau disciplina monastică erau supuşi unor sancţiuni corporale.

Forma orientală a monahismului a fost organizată de Sfântul Vasile cel Mare, episcop de Caesareea (329-379), care a stabilit un cod de spiritualitate ferm pentru aşa-numiţii călugări basilitani. Justinian (527-565) a

legiferat viaţa cotidiană a călugărilor aflaţi sub autoritatea unui „conducător” (*egumen*) sau a unei „căpetenii a turmei” (*arhimandrit*), ambii confirmaţi de episcopul care avea sub ascultare mănăstirea respectivă. Dispoziţia mai interzicea mănăstirile mixte (bărbaţi şi femei) şi stabilea un noviciat de trei ani. Perioada iconoclastă a însemnat un interval de stagnare pentru monahismul oriental. El a renăscut după încheierea respectivei perioade nefaste şi a fost reorganizat de Theodor Studitul, egumenul mănăstirii Studios, din Constantinopol. Drept urmare, în secolele IX-XI, au fost întemeiate adevărate „republici mănăstireşti”, la Athos, pe Muntele Sinai, în Capadocia şi în Thesalia.

b) Monahismul occidental

Traducerea în latină a *Vieţii Sfântului Anton* (370), adusă de episcopul Athanasie din Alexandria, în exilul său de la Trier, precum şi experienţa eremitică acumulată de Sfântul Ieronim în Orient, au fost factorii care au contribuit la geneza monahismului occidental. Sfântul Martin din Tours, fost soldat în armata romană, întemeiază prima comunitate de sihaştri la Ligugé, iar apoi, la Marmoutier, o veritabilă mănăstire. Priscillian scrie cam în aceeaşi perioadă o serie de tratate eretice şi constituie o comunitate de călugări, care practica o asceză esoterică, acompaniată de ceremonii secrete de iniţiere. Liderul spiritual eretic va fi executat, în anul 386, din ordinul împăratului Maxenţiu. În secolele V-VI, cele mai importante mănăstiri funcţionau la Lérins, Capraia, Tino, Giglio, Spoleto, Norcia, Tivoli, Farfa, Monte Soracte şi insula Gallinaria. Mănăstirea Vivarium, înfiinţată de vestitul erudit Cassiodor (485-580), aflat atât în slujba regelui ostrogot Teodoric cât şi în cea a bizantinilor, era dotată cu o excelentă bibliotecă.

În acest context, Sfântul Benedict din Norcia (480-547), care petrecuse mai mulţi ani în calitate de *anahoret* la Subiaco, înfiinţează, în anul 529, complexul

monastic de la Monte Cassino. Tot el elaborează *regula* benedictină, care pretindea un riguros program cotidian: 3-4 ore închinate rugăciunii, 6-7 ore dedicate muncii fizice şi 8-9 ore afectate mesei şi somnului. Munca benedictinilor nu presupunea doar practicarea unor ocupaţii domestice, ci şi derularea unor activităţi intelectuale, precum studierea şi copierea cărţilor liturgice. Principalele virtuţi benedictine erau ascultarea, umilinţa, pietatea şi tăcerea. Alimentaţia era frugală (carnea era prohibită), dar abundentă. Pâinea şi vinul nu lipseau din meniul zilnic. Comunităţile benedictine îşi alegeau un *abate*, ajutat de un *prepositus* (prior) şi de un *econom*, care administra bunurile mănăstirii.

Irlanda se creştinează prin aportul a doi misionari, Palladius şi Sfântul Patrick. Ultimul, după ce fusese vândut în adolescenţă ca sclav irlandezilor, evadează şi se reîntoarece pe continent. La mănăstirea de la Lérins, Sfântul Germain de Auxerre, îl unge episcop şi-i încredinţează misiunea creştinării celţilor irlandezi. În Irlanda el îşi stabileşte sediul la Armagh, de unde dezvoltă o vastă reţea monastică. Mănăstirile celtice sunt singura structură eccleziastică din zonă. *Abatele* e frecvent şi *episcop*. Mănăstirile celtice erau legate de clanuri, iar rivalităţile dintre aceste comunităţi de tip gentilic, imprimau vieţii călugăreşti o falsă emulaţie ascetică. După anul 540 se întemeiază mănăstiri celtice la Credition (Cornwall), Bangor, Llancarfarn (Ţara Galilor), Rhuis (Armorica), Derry, Durrow, Kells (Irlanda), precum şi în insulele Iona, respectiv Lindisfarne.

Numărul mănăstirilor şi al ordinelor călugăreşti a crescut spectaculos, pe parcursul secolelor IX-XI. În Biserica occidentală (catolică după 1054) funcţionau două tipuri de mănăstiri: abaţiile şi prioratele aflate în subordinea acestora. Regii carolingieni au numit şi laici în funcţia de abate. Practica a fost abandonată mai târziu. Deseori, abaţii au jucat şi un important rol politic. Unii au fost principi ai Imperiului Romano-Germanic, în timp ce

alţii au devenit membri ai parlamentelor din Anglia şi Franţa.

Întemeiată în anul 909, abaţia de la Cluny a dominat viaţa monastică occidentală. Mănăstirile şi prioratele pe care le avea în subordine constituiau vasta reţea a Ordinului clunisian. Bernard de Clairvaux (1090-1153) a înfiinţat, în vremea cruciadelor, Ordinul cistercian, care a jucat un rol important în dezvoltarea agriculturii medievale, prin iniţiativele sale de defrişare a pădurilor şi desecare a mlaştinilor. În aceeaşi perioadă au luat naştere şi ordinele militaro-călugăreşti (Ioaniţii, Templierii şi Teutonii), care acceptau în rândurile lor doar cavaleri celibatari şi se dedicau în exclusivitate protejării, cu arma în mână, a enclavelor creştine occidentale, întemeiate după prima cruciadă, în Orientul Apropiat, împotriva contraofensivei islamice.

În secolul al XIII-lea, Domingo de Guzman fondează Ordinul dominicanilor, iar Sfântul Francisc de Assisi Ordinul franciscanilor. Ambele ordine monahale au avut o contribuţie însemnată la dezvoltarea universităţilor medievale. Dominicanii, pe de altă parte, s-au dedicat şi unei activităţi mai puţin meritorii. Ei au fost principalii organizatori şi anchetatori ai tribunalelor Inchiziţiei.

3. Ereziile medievale

Din secolul al IV-lea, când au încetat persecuţiile şi până în secolul al XIII-lea, biserica creştină a fost în permanenţă frământată, atât de dezbaterile dedicate interpretării dogmelor, cât şi de combaterea curentelor care s-au abătut de la învăţăturile oficiale, validate de conciliile ecumenice. Toate aceste disidenţe de mai mică sau mai mare anvergură sunt cunoscute sub denumirea de erezii (în greceşte *hairesis* = opinie aparte, eroare).

Printre ereziile „clasice” am putea evoca: *gnosticismul*, *arianismul*, *nestorianismul*, *monofisismul*, *pelagianismul*, *maniheismul*, *paulicianismul*, *bogomilismul*, *catharismul* şi *arnaldismul*.

Gnosticismul a apărut în secolul II d.Hr., când numeroşi gânditori au încercat să dizolve creştinismul în sincretismul curentelor filosofice ale antichităţii. Ei erau numiţi gnostici (*gnosis* = cunoaştere în limba greacă). Exegeţii creştini îl consideră pe Marcion din Sinope primul gnostic. El repudia *Vechiul Testament*, iar din *Noul Testament* accepta doar anumite texte. Pe lângă Marcion, în regiunile orientale ale Imperiului s-au manifestat şi alţi gnostici, precum Menandru, Basilides şi Valentin. Marcionismul s-a constituit într-o Biserică independentă, care, prin vocaţia ei martirică, a sfârşit prin a se stinge în lumea romană, datorită persecuţiilor.

Arianismul a fost iniţiat de preotul Arie din Alexandria. El nega identitatea de substanţă a lui Iisus cu Dumnezeu. Învăţătura sa, considerată eretică, e condamnată atât de Sinodul de la Alexandia (320), cât şi de Conciliul ecumenic de la Niceea (325). Doctrina ariană, stigmatizată în Imperiul roman, a fost, în schimb, adoptată atât de goţii pe care i-a convertit episcopul Wulfila, cât şi de alte populaţii germanice.

Preotul sirian Nestorie, care a ocupat temporar şi scaunul patriarhal din Constantinopol (428-431), afirma separarea totală a celor două naturi ale lui Hristos, cea divină şi cea umană. *Nestorianismul* său a fost condamnat ca erezie cu ocazia Conciliului ecumenic de la Efes (431). Nestorienii vor fi protejaţi atât de dinastia persană a Sasanizilor, cât şi de cea arabă a Abbasizilor. *Catholicos*-ul lor se instalează mai întâi la Nisibis, iar apoi la Bagdad, în 762. După cucerirea mongolă din secolul al XIII-lea, sediul patriarhal e transferat în nordul Mesopotamiei, iar misiunile nestoriene din Extremul Orient îşi încetează activitatea. Nestorienii din Cipru şi India trec mai târziu la catolicism. Capii religioşi ai Bisericii nestoriene, zisă „asiriană”, din nordul Irakului, trăiesc din anul 1933 în exil, pe teritoriul Statelor Unite.

Monofisismul îşi are rădăcinile în Şcoala filosofică alexandrină. Propovăduitorii doctrinei monofisite considerau că Iisus avea o singură natură, cea divină, care o absorbea pe cea umană. Convingerile lor au fost condamnate de Conciliul ecumenic de la Chalcedon (451). Adepţii monofisismului au fost protejaţi de împăratul Anastasius precum şi de împărăteasa Theodora. Etichetaţi definitiv drept eretici, în anul 536, ei vor supravieţui în varianta Bisericii *copte* din Egipt şi a celei *iacobite* din Siria.

Surprizător de modernă a fost erezia propovăduită de călugărul irlandez Pelagius. El afirma că „păcatul originar", comis de Adam, nu s-a moştenit, ca un fel de stigmat, în întreaga omenire, ci a fost numai un păcat personal al primului om. De aceea – susţinea monahul irlandez – în vederea mântuirii sufletului, nici actul botezului, nici graţia divină nu erau necesare. *Pelagianismul* căuta, prin urmare, să fundamenteze antropologic creştinismul, susţinând capacitatea omului de a se mântui prin propriile sale facultăţi morale şi intelectuale.

Maniheismul este o religie sincretică, întemeiată de Mani (215-273), prin preluarea şi prelucrarea unor elemente de zoroastrism, gnosticism, budism şi creştinism. A fost considerat o erezie a creştinismului. Profetul său, originar din Mesopotamia, a propovăduit ascetismul pentru eliberarea sufletului. A organizat un corp sacerdotal, format din 12 maeştri (apostoli) şi 72 de discipoli (episcopi). Duminica a fost impusă ca zi de sărbătoare, în care se recitau rugăciuni şi se cântau imnuri. După martiriul lui Mani, în vremea şahului Bahram al II-lea, maniheismul se propagă în Apus, până la Roma, iar în Răsărit, până în China (694), devenind, o vreme, religie oficială în imperiul de stepă al uigurilor.

Paulicianismul e cunoscut dintr-o mărturie tardivă a unui autor bizantin, din secolul al IX-lea, Petru din Sicilia. Aderenţii sectei pauliciene nu recunoşteau autoritatea instituţiilor bisericeşti, dar admiteau dubla natură a lui

Isus şi credeau în existenţa Binelui şi a Răului ca forţe antagonice. Secta a fost întemeiată – potrivit relatării lui Petru din Sicilia – de un anume Constantin din Mananali, originar dintr-o aşezare mesopotamiană. În secolul al IX-lea, paulicienii de pe malurile Eufratului au fost deportaţi în Tracia.

Bogomilismul e semnalat în secolele IX-X în nordul Peninsulei Balcanice. Iniţiatorul, preotul Ieremia, s-a autoproclamat „prietenul lui Dumnezeu" (*Bogumil*). Adepţii săi, bogomilii, considerau că Satan nu e creatorul, dar e „arhitectul" lumii materiale. Numai spiritul etern era, în viziunea lor, creaţia divinităţii. Ei practicau un ascetism radical. Respingeau botezul, spovedania, împărtăşania, căsătoria şi procreaţia, care, susţineau ei, perpetuau menţinerea sufletului în închisoarea trupului copleşit de păcate. În secolele XII-XIII, bogomilismul devine religie oficială în Bosnia, sub protecţia banului Kulin (1180-1214). Misionari bogomili sunt semnalaţi în aceeaşi periodă în Occident, mai ales în Dalmaţia, Italia, sudul Franţei şi vestul Germaniei. Episcopul bogomil din Constantinopol, Nichetas, participă, în anul 1167, la Sinodul de la Toulouse, unde fusese invitat de cei patru episcopi cathari din Provence. În Peninsula Balcanică, bogomilii vor fi reprimaţi cu asprime de autorităţile bizantine şi de aceea, succesorii lor din Bosnia, se vor converti la religia islamică, în veacul al XV-lea.

Catharismul îmbină două doctrine diferite: cea a bogomililor din Bizanţ şi aceea a albigenzilor din sudul Franţei. Catharii (de la grecescul katharoi = puri) negau Infernul şi Purgatoriul. Lumea materială e opera lui Satan, care a creat-o, pentru a întemniţa spiritul în materie, subliniau ei. Spiritul diabolic e identic cu Dumnezeul *Vechiului Testament*, iar adevăratul Dumnezeu, generos şi luminos, e incompatibil cu universul material. S-ar putea crede că idealul religios cathar se reducea la lichidarea umanităţii prin sinucidere şi prin refuzul de a procrea. Catharii preferau căsătoriei desfrâul. *Convenza,* ceremonia admiterii în cercurile cathare, avea loc numai

după o îndelungată ucenicie. Al doilea rit al iniţierii, *consolamentum*, prin care se dobândea perfecţiunea, se efectua înaintea morţii şi numai în condiţii excepţionale mai devreme.

Îngrijorată de succesele propagandei cathare, papalitatea se vede constrânsă, la începutul secolului al XIII-lea, să adopte măsuri pentru anihilarea fenomenului. În anul 1207, papa Inocenţiu al III-lea proclamă cruciada împotriva ereticilor din sudul Franţei, adică a catharilor. La expediţia militară i-au parte, cu precădere, marii nobili din nordul Franţei. Centrele principale ale ereticilor, Toulouse, Carcassone, Bezières şi Albi, sunt cucerite treptat, până în anul 1330. La sfârşitul „Cruciadei albigenzilor" – e vorba de chatari – papa Grigore al IX-lea încredinţează misiunea de a investiga erezia şi eventualele ei recrudescenţe unor delegaţi permanenţi, recrutaţi din ordinele dominican şi franciscan. Astfel apare *inchiziţia monahală*, care avea să fie întărită în Spania de mult mai intransigenta *inchiziţie regală*.

Arnaldismul şi mişcarea *Fraţilor apostoli* sunt două erezii extrem de populare în Italia, inspirate din ideile şi faptele preotului Arnaldo da Brescia. Pentru atacurile sale anticlericale, acesta e condamnat de Conciliul de la Sens şi expulzat din Franţa. După ce conduce la Roma o răscoală împotriva papei Eugeniu al III-lea, Arnaldo e excomunicat, capturat din ordinul împăratului german Frederic Barbarossa şi executat de prefectul „Cetăţii Eterne". Figura sa legendară a inspirat şi alte mişcări eretice, animate deseori de o tentă socială, precum cele conduse de Gerardo Segarelli, liderul Fraţilor apostoli, sau de Fra Dolcino.

CRUCIADELE

După anul 1000 prinde contur ideea unei contraofensive generalizate, a unui „război sfânt” împotriva musulmanilor. Creştinătatea occidentală recuperează o serie de insule ale Mediteranei (Sicilia, Creta, Sardinia) de sub stăpânirea Semilunii şi începe războiul de recucerire (*Reconquista*) din Peninsula Iberică, o replică întârziată la *djihad*-ul islamic. Pelerinii care se îndreptau *in corpore* spre Santiago de Compostela, Roma sau Ierusalim erau numiţi „ostaşi ai lui Hristos” sau „ostaşi ai Crucii”. Călătoria spre sediul Sfântului Mormânt se transformă într-un „pelerinaj al Crucii”, într-o trecere (traversare) a Mediteranei. Ideea unui pelerinaj generalizat (*passagium generalis*), având drept scop eliberarea locurilor sacre din Orientul Apropiat, devine un leit-motiv, o obsesie, pe parcursul secolului al XI-lea, în Europa Occidentală. De aici derivă, de altfel, şi termenul de „cruciadă”, care nu apare menţionat, în lexicul latin medieval, înaintea de secolul al XIII-lea.

1. Cauzele cruciadelor

Cruciadele au *motivaţii mai îndepărtate* şi mai profunde, precum şi *cauze apropiate, imediate*. Din prima categorie de considerente am putea evoca pelerinajele la Ierusalim, acreditarea ideii că războaiele antiislamice au un caracter legitim, imaginea unui Orient fabulos, de ale cărui bogăţii profită musulmanii, consideraţi idolatri, şi, bineînţeles, fanatismul religios creştin. O explicaţie oarecum insolită furnizează istoricul

egiptean Aziz Suryal Atiya, specialist în istoria cruciadelor târzii. El consideră că epopeea cruciadelor nu este decât unul dintre numeroasele episoade ale eternei „probleme orientale”. În a doua categorie, a „pretextelor”, s-ar încadra: cucerirea Bagdadului şi a Ierusalimului de către turcii selgiucizi, în anii 1055 şi 1070, apelurile Bizanţului către Occident, în favoarea acordării de sprijin împotriva Islamului, conciliile de la Clermont şi Piacenza (1095), încununate de apeluri în favoarea cruciadei, rostite de papa Urban al II-lea.

2. Etapele Primei Cruciade

Cuvântările pontificale au mobilizat spontan categoriile de marginali din societatea medievală. Primul val de cruciaţi, cei mai mulţi originari din Germania, e condus de Walter cel Sărac şi Petru Eremitul. Această „cruciadă populară”, profund fanatizată (comite pogromuri antisemite în oraşele germane), se caracterizează prin indisciplină. Participanţii vor fi decimaţi de foame, boli şi suprasolicitare, încă înainte de a ajunge la Constantinopol şi de a fi transferaţi pe malul asiatic al Bosforului, la recomandarea bazileului Alexios I Comnenul. Vag înarmată şi insuficient agregată, această cruciadă a păturilor sărace ale populaţiei din Europa Occidentală va fi capturată şi parţial exterminată de forţele sultanului selgiucid din Rum (1096).

Prima Cruciadă nu s-a încheiat cu acest episod. „Cavalerii” pleacă spre Orient abia în anul 1097, după preparative îndelungate. Cetele lor, minuţios echipate, erau coordonate de Godefroy de Bouillon, ducele Lotharingiei, de fratele acestuia, Balduin de Boulogne, de comitele Raymond al IV-lea de Toulouse, veteran al războaielor din Spania, de ducele Robert al Normandiei, fiul lui Wilhelm Cuceritorul, de Étienne de Blois şi de Bohemund de Tarent, fiul regelui normand Robert Guiscard.

Înaintarea acestor cruciaţi din al doilea val va fi obstaculată, pe de o parte de ostilitatea împăratului bizantin Alexios, care, pentru a-i trece Strâmtorile, le pretinde prestarea jurământului de fidelitate, pe de altă parte de frecventele contraatacuri ale musulmanilor în Asia Mică. În mai-iunie 1097, cruciaţii obţin un prim succes. Cuceresc Niceea, reşedinţa sultanului din Rum. În a doua jumătate a aceluiaşi an îi învinge pe selgiucizi în luptele de la Dorileea şi Heracleea. După ce resping trupele emirului din Cappadocia, cavalerii occidentali pătrund în regatul creştin al Armeniei Mici şi de aici, în toamna anului 1097, ajung la porţile Antiohiei. Oraşul este asediat vreme de aproape un an. Trupele lui Bohemund de Tarent pătrund în Antiohia la 3 iunie 1098. Formaţiunile militare bizantine, care aveau misiunea de a-i ajuta pe cruciaţi, fac cale întoarsă. Prin urmare, cavalerii occidentali resping pe cont propriu atacul sultanului din Mossul, Kerboga. Între timp, Balduin de Boulogne şi Tancred de Sicilia iau în stăpânire comitatul de Edessa (martie 1098), cu concursul regelui Armeniei, Thoros.

Cruciaţii pornesc spre Ierusalim în ianuarie 1099, după ce ocupă portul Latakia. Pe drum, sunt cucerite Arqa, Tortosa, Bethleemul. După sosirea unei flote genoveze la Jaffa, care le furnizează ajutoare substanţiale şi după trimiterea unui corp expediţionar spre Samaria, cavalerii occidentali, conduşi de Godefroy de Bouillon, cuceresc Ierusalimul la 15 iulie 1099 şi-l jefuiesc sistematic. În anii 1100-1118, Balduin I, regele Ierusalimului, încorporează, între frontierele statului său latin, Caesareea (1101), Accra (1104), Ramla (1105), Beirutul (1109) şi Sidonul (1110), în parte şi cu ajutorul flotei comandate de Sigurd, monarhul Norvegiei. Pe de altă parte, Raymond de Toulouse cucereşte, în anii 1102-1109, Tortosa şi Tripoli, punând bazele viitorului comitat de Tripoli. O consecinţă imediată a primei cruciade a fost constituirea statelor latine din Orientul Apropiat: regatul Ierusalimului, ducatul Antiohiei, comitatul de Edessa şi cel de Tripoli.

3. Cruciadele a II-a şi a III-a

A Doua Cruciadă (1147-1148) e declanşată după cucerirea comitatului de Edessa (1143) de către forţele islamice. Mobilizarea e determinată de predicile rostite de Sfântul Bernard la Vézelay, apoi în Flandra şi în Germania. Liderii expediţiei creştine sunt împăratul Germaniei, Conrad al III-lea, şi regele Franţei, Ludovic al VII-lea. Trupele celor doi suverani sunt învinse la Dorileea (1147), în Asia Mică, de trupele musulmane. Ei ajung până la urmă în Palestina, urmând o rută maritimă.

Eşecul Celei de-a Doua Cruciade a favorizat contraofensiva islamică. În anii 1148-1175, Nureddin, atabegul din Mossul, reuşeşte să-şi extindă stăpânirea asupra Siriei şi a Egiptului, devenind o ameninţare gravă pentru statele creştine din Orientul Apropiat. După moartea sa, generalul kurd Saladin (Salah ed-Dinh) pune stăpânire asupra întregului sultanat şi întemeiază dinastia ayyubidă. Contraofensiva sa împotriva Levantului latin se soldează cu triumful de la Hattin (1187) şi cucerirea Ierusalimului. Creştinii mai controlau, după dezastruoasa înfrângere în faţa lui Saladin, doar aşezările Tyr, Beaufort, Tripoli, Kraak, Antiohia şi Margat.

În această conjunctură pesimistă, în Occident e lansat un nou apel la cruciadă. Noua expediţie îi are drept conducători pe Frederic I Barbarossa, împăratul Germaniei, Richard Inimă-de-Leu, regele Angliei, şi Filip August, regele Franţei. În drum spre Palestina, energicul monarh englez iernează în Cipru, confiscă insula de la bizantini şi apoi o cedează, contra unei sume de bani, lui Guy de Lusignan, precum şi Templierilor. Cruciaţii recuceresc cu forţe reunite Accra (1191), dar, după succes, se ceartă şi monarhul francez se întoarce, jignit, în Europa. Rămas singur, regele Richard reuşeşte, în urma unor surprinzătoare succese împotriva lui Saladin, la Aisouf (1192) şi Jaffa (1192), să salveze pentru autoritatea creştină o fâşie de coastă, precum şi Antiohia. Ierusalimul

rămâne sub controlul musulmanilor, dar creştinilor li se permite accesul la Locurile Sfinte. Participantul german la cea de-a III-a Cruciadă, Frederic I Barbarossa, moare înecat, la traversarea râului Kara Su, din Asia Mică (1190).

4. Cruciada a IV-a

Participanţii la Cruciada a IV-a se adună la Veneţia pentru a fi transportaţi în Levant. Lipsindu-le mijloacele financiare pentru plata transportului, cruciaţii acceptă să cucerească, în beneficiul republicii maritime, cetatea Zara (1203). În portul dalmatin se prezintă fiul împăratului bizantin uzurpat, Isac al II-lea Anghelos, care promite cruciaţilor şi veneţienilor compensaţii financiare uriaşe, în cazul că l-ar ajuta să îşi reinstaleze tatăl pe tronul Bizanţului.

Cu complicitatea dogelui veneţian Dandolo, cruciaţii asediază şi cuceresc capitala bizantină, în iulie 1203. Împăratul exilat şi fiul său, repuşi în drepturi, sunt apoi asasinaţi de o revoltă a populaţiei constantinopolitane. Drept urmare, cruciaţii sunt constrânşi să recucerească oraşul. Întrucât asaltul reuşeşte, cavalerii occidentali ocupă regiunile europene ale Imperiului Bizantin, transformându-le în Imperiul Latin de Răsărit (13 aprilie 1204).

5. Ultimele cruciade

La scurt timp după această cruciadă deturnată, s-a organizat o nouă expediţie militară creştină spre Palestina. În prima fază a celei de-a V-a Cruciade (1217-1219), protagoniştii sunt ducele Austriei şi regele Ungariei. Contingentele acestor suverani din Europa Centrală nu reuşesc, în Palestina, să cucerească fortăreaţa Taborului (1217) şi fac cale întoarsă. În anul 1218, după sosirea unor noi efective de cruciaţi, regele Ierusalimului,

Jean de Brienne, organizează un atac-surpriză asupra portului egiptean Damietta. Sultanul al-Kamil propune, în schimbul ridicării asediului, retrocedarea către latini a vechiului teritoriu al regatului Ierusalimului. Legatul papal Pellaggio îl împiedică pe Jean de Brienne să accepte acest tratat avantajos. După capitularea Damiettei, cruciaţii se îndreaptă spre Cairo, dar înaintarea lor e oprită de revărsările Nilului. În final şi această cruciadă se încheie fără un rezultat palpabil.

Cruciada a VI-a (1228-1229) e transformată de împăratul german Frederic al II-lea, excomunicat de papa Grigore al IX-lea, într-o operaţiune diplomatică. După cinci luni de negocieri, suveranul german încheie cu sultanul al-Kamil Tratatul de la Jaffa (1229). Prin înţelegerea respectivă, Ierusalimul (împreună cu Nazaretul, Bethleemul, Sidonul, Ramla) este înapoiat latinilor. Frederic al II-lea, fiind căsătorit, încă din anul 1225, cu Isabela, fiica lui Jean de Brienne, devine rege al Ierusalimului, în locul socrului său.

Ultimele două cruciade, a VII-a (1248-1249) şi a VIII-a (1270), sunt organizate la iniţiativa regelui francez Ludovic cel Sfânt. În prima acţiune, după ce iernează în Cipru, monarhul francez atacă şi cucereşte portul egiptean Damietta (1249). Infatuat, după primul succes, Ludovic al IX-lea refuză ofertele avantajoase de pace ale musulmanilor, care propun restituirea Ierusalimului, Ascalonului şi a Galileii orientale. Reiterând greşelile Cruciadei a V-a, regele Franţei, care visa să cucerească Cairo, reşedinţa sultanilor egipteni, e obligat, în final, să capituleze necondiţionat la Mansurah (1250). Astfel eşuează şi această a doua expediţie în Egipt.

Ultima mare cruciadă (a VIII-a) se reduce la un scurt asediu al portului Tunis (1270), cu ocazia căruia regele Ludovic al IX-lea moare. Fratele său, Carol de Anjou, care era rege al Siciliei, va coordona retragerea cavalerilor francezi şi italieni. În anul 1291, ultimele aşezări creştine din Levant, Accra, Tyr, Sidon, Beirut şi Tortosa, sunt abandonate. Creştinii din Occident vor păstra, drept

avanpost în Mediterana Orientală, până în anul 1571, insula Cipru.

GENEZA UNIVERSITĂŢILOR MEDIEVALE

1. Originile universităţilor

Secolele al XII-lea şi al XIII-lea nu au marcat doar o „Renaştere” la nivelul culturii şi al ştiinţei, ci şi o înnoire a instituţiilor, cu precădere a celor destinate unor forme de învăţământ superior (*studium generale*). Grandiosul fenomen spiritual a început cu şcolile din preajma mănăstirilor sau a catedralelor şi s-a încheiat cu primele universităţi. În secolul al XII-lea, se poate sesiza un uriaş influx de cunoaştere, dinspre civilizaţia islamică spre Europa Occidentală, prin intermediul mai multor filiere, cum ar fi: statele creştine cruciate din Orientul Apropiat, Sicilia, sudul Italiei şi, în principal, studenţii arabi din Spania. Pe de altă parte, încă pe la anul 1100 „şcoala însoţea profesorul”. După anul 1200, profesorul urma şcoala, adică universitatea şi prestigiul acesteia.

La sfârşitul secolului al XI-lea, învăţământul de înaltă ţinută se confunda cu cele *şapte arte liberale* (*septem artes liberales*) tradiţionale. Aceste discipline, specifice începuturilor învăţământului medieval, prin excelenţă monahal, fuseseră canonizate şi standardizate de Martianus Capella, încă din veacul al V-lea. „Renaşterea” secolului al XII-lea (C.H. Haskins) a completat *trivium*-ul şi *quadrivium*-ul cu noua logică, matematică şi astronomie. A generat facultăţi de drept, medicină, teologie şi, în final, filosofie. Prin urmare, universităţile s-au cristalizat, în mod firesc, o dată cu expansiunea cunoaşterii. Revoluţia intelectuală şi cea instituţională au progresat într-o armonioasă sincronizare.

Pe lângă faptul că a generat universităţile, secolul al XII-lea a statuat forma de organizare şi funcţionare a acestora pentru vremurile care au urmat. Universităţile nu au însemnat resurecţia unui model ancestral. Lumea greco-romană nu a cunoscut universităţi, în sensul modern al cuvântului. A dispus, e drept, de un învăţământ urban de excepţie, de un remarcabil proces de instruire în domeniul dreptului, al retoricii şi al filosofiei, dar acest sistem de educaţie nu a fost organizat pe facultăţi, colegii sau „naţiuni" şi nu a cunoscut nici mecanismul unor programe didactice riguroase şi al unor grade academice. Universităţile medievale sunt, în consecinţă, instituţii insolite, tipic europene, contribuţii specifice ale secolului al XII-lea la civilizaţia universală. De aceea, cei care au analizat veacul respectiv vorbesc, în plan spiritual, de o „Renaştere".

Evul mediu a cunoscut numeroase forme de viaţă corporatistă. La origine, cuvântul *universitate* (*universitas*) însemna corporaţie sau ghildă, într-o accepţiune generalizată. Treptat, termenul a început să denote exclusiv o tagmă de învăţaţi sau o asociaţie de profesori şi studenţi, adică *universitas societas magistrorum discipulorumque*. Profesorii şi discipolii lor au simţit nevoia de a se organiza în asociaţii profesionale, pentru a proteja autonomia şi privilegiile comunităţii şcolare şi pentru a se emancipa de sub tutela autorităţii ecleziastice, reprezentată de către episcopi, şi a celei laice, întruchipată de organismele administrative ale oraşelor în care îşi desfăşurau activitatea.

Pentru a anihila controlul abuziv, exercitat de episcop, mai ales în privinţa conduitei morale şi a discursului academic, prin intermediul unui personaj specializat, *cancelarul* (*scolasticus*), şi jurisdicţia aspră a autorităţilor civile, membrii comunităţilor universitare vor recurge la secesiuni, boicoturi, revolte violente, pentru a apela, în final, la protecţia papalităţii, autoritatea religioasă supremă a vremii.

2. Organizarea studiului şi strategiile de predare

În acelaşi oraş puteau funcţiona, concomitent, mai multe universităţi, aşa cum, de altfel, coexistau o serie de bresle. Aceste instituţii de învăţământ, distincte şi autonome, geloase la început pe propria lor viaţă corporatistă, s-au agregat treptat, devenind universităţi singulare, care încorporau însă facultăţi diverse.

Nucleul acestei insolite dezvoltări instituţionale l-a constituit, în Europa de Nord-Vest, corporaţia profesorilor, iar în cea Sudică, asociaţia studenţilor. În ambele cazuri, finalitatea procesului educativ se mărginea la admiterea discipolului în corporaţia profesorilor. Fără o asemenea promovare, studentul nu obţinea *licenţa de predare* (*licentia ubique docendi*). Înainte de respectivul eveniment profesional nu puteai aparţine decât asociaţiei studenţilor, iar după, doar corporaţiei profesorilor. Promovarea se efectua în virtutea unei examinări riguroase din diferite discipline de studiu. *Licenţa de predare* este, prin urmare, cea mai veche formă de grad academic. Din perspectivă istorică, toate rangurile academice au fost, la origine, certificate de predare, aspect atestat şi prin titlurile de *doctor* sau *master* (*magister*). Un *master of arts* (*magister artium*) era un profesor calificat în domeniul artelor liberale, iar un *doctor* în drept sau medicină era un profesor abilitat pentru a preda discipline din domeniul respectiv. Conform cutumei, la obţinerea *licenţei de predare*, candidatul era obligat să prezinte, în faţa unei comisii, compuse din magiştri, o prelegere exemplară (*inceptio*), care constituia debutul activităţii sale didactice.

Iniţial, în universităţi, nici durata studiilor şi nici vârsta studenţilor nu erau precis delimitate. Pe lângă tineri (adolescenţi sau majori), la procesul de învăţământ luau parte inclusiv copii şi persoane mai în vârstă. Cei din urmă erau ei înşişi magiştri pentru anumite discipline şi discipoli

pentru alta. Într-o asemenea situaţie se aflau, de obicei, studenţii greci, care erau profesori de elină şi, în calitate de auditori, studiau limba latină. Cei care se prezentau la universitate cu o pregătire insuficientă, doar elementară, erau obligaţi să urmeze mai întâi *facultas artium*, unde se parcurgeau, pe durata a 6-7 ani, cele două module didactice, *trivium* (didactica, gramatica şi retorica) şi *quadrivium* (geometria, aritmetica, teoria muzicii şi astronomia). Studentul care promova acest ciclu iniţiatic de învăţământ dobândea titlul de *magister artium*. În virtutea acestui prim criteriu academic de pregătire, absolventului i se conferea dreptul de a frecventa oricare dintre celelalte facultăţi consacrate: dreptul, teologia, medicina. După eforturi intelectuale prestate pe durata a 3-6 ani, studentul avea şansa să obţină titlul de *licenţiat*. Primele facultăţi care au acordat titlul ştiinţific de *doctor* au fost cele de drept. Începând cu secolul al XIII-lea, şi celelalte facultăţi au început să acorde titlul menţionat.

Într-o universitate medievală activitatea didactică se desfăşura sub formă de *prelegeri* sau *cursuri* (*lectio*), *discuţii* (*disputationes*) – precursoarele seminariilor moderne – şi studiu individual, deseori la bibliotecă. *Lectio* se desfăşura după canoanele metodologiei euristice scolastice şi încorpora patru etape*: citirea unui text* dintr-un autor consacrat (*lectio*), *ridicarea unei probleme pe marginea textului* (*questio*), *discutarea problemei* (*disputatio*) şi *comunicarea soluţiei* (*determinatio*). La discuţii (*disputationes*) participau nu numai discipolii celui care conducea dezbaterea, ci şi auditorii altor profesori, deseori de orientare teoretică rivală. În consecinţă, discuţiile erau deseori extrem de aprinse şi se încheiau cu certuri, ba chiar cu încăierări.

3. Primele universităţi medievale europene

Antecesoarele primelor universităţi au fost şcolile de pe lângă mănăstiri şi catedrale, întemeiate şi reorganizate prin stipulaţiile legislaţiei carolingiene. Cele şapte arte liberale, care urmau să fie însuşite în cadrul şcolilor monastice, au constituit un ideal, deseori intangibil. Şcolile de la Monte Cassino şi Bec, centre de erudiţie notorii, au fost câteva dintre strălucitele excepţii ale vremii. De fapt, în secolul al XII-lea, mănăstirile intră în declin şi se transformă în sedii cultural-educative derizorii, de un prestigiu îndoielnic.

În schimb catedralele câştigă în importanţă, pe parcursul aceluiaşi secol, prin dinamizarea activităţii din şcolile care funcţionau în incinta lor. Cele mai importante şcoli din preajma catedralelor se profilează acum în nordul Franţei. Unele, precum cele de la Reims şi Chartres, ating apogeul în această epocă, iar altele, precum cele de la Laon şi Tours, dobândesc numai un prestigiu efemer. Doar şcolile de pe lângă catedralele din Paris şi Orléans ajung să se transforme în universităţi.

La Paris, universitatea obţine, printr-o bulă papală, din 1213, contracararea autorităţii cancelarului episcopal. În 1215, cardinalul Robert de Courçon, legat papal, îi conferă primele statute oficiale, dar abia în urma grevelor sângeroase din 1229-1231 şi la intervenţia papei Grigore al IX-lea îi este recunoscută autonomia de către regele Ludovic al IX-lea cel Sfânt şi se sustrage definitiv de sub jurisdicţia episcopului.

Obscură şi relativ inexplicabilă este apariţia, la Oxford, a primei universităţi de pe teritoriul Angliei. Experţii consideră că e vorba de o evoluţia accidentală. Localitatea nu beneficia nici de resurse intelectuale remarcabile şi nici de o eventuală catedrală. Pentru a deveni centre de învăţământ universitar, păreau mai adecvate, la ora respectivă, Londra, York, Winchester sau Canterbury. Cu toate acestea, profitând, se pare, de un grup masiv de studenţi englezi, rechemaţi, în anul 1167, de la Paris, şcoala de la Oxford se transformă în universitate. Cealaltă universitate istorică engleză, Cambridge, e întemeiată, la

începutul secolului al XIII-lea (1209), de un grup de studenţi şi profesori din Oxford, care migrează, în semn de protest faţă de încălcarea autonomiei universitare de către autorităţile locale, spre orăşelul din vecinătate.

Tot atât de complicată şi de insolită este geneza universităţilor din spaţiul mediteranean. Întemeiată, probabil, la sfârşitul secolului al XI-lea, de o corporaţie studenţească, universitatea medievală din Bologna este o consecinţă a renaşterii dreptului roman, pe de o parte, iar pe de alta, a poziţiei geografice ideale pe care o deţinea oraşul, situat la confluenţa drumurilor comerciale din Peninsula Italică. Ca instituţie de învăţământ legislativ a fost precedată de şcolile din Roma, Pavia şi Ravenna, care nu au avut însă şansa să evolueze, la ora respectivă, până la rangul de universitate. Prin secesiuni succesive sau prin migrarea unor profesori prestigioşi din Bologna se vor constitui, pe parcursul secolului al XIII-lea, în perimetrul Peninsulei Italice, şi alte universităţi, la Padova, Modena, Vicenza şi Neapole.

În Peninsula Iberică, primele universităţi iau fiinţă cu concursul suveranilor Aragonului, Castiliei, Leónului şi Portugaliei. Începutul îl face Alfonso al X-lea cel Înţelept, care, printr-o chartă privilegială, favorizează întemeierea universităţii din Salamanca (1254). În deceniile următoare, se instituie universităţi la Valladolid (1250), Lérida (1300), Lisabona (1290) şi Coimbra. În sudul Franţei, la Toulouse, prima instituţie de învăţământ superior se înfiinţează în anul 1229, cu aportul papalităţii, care intenţiona să combată în regiune erezia valdensă.

Mai târziu, în veacul al XIV-lea, se întemeiază o serie de universităţi şi în Europa Centrală, la Praga (1347-1348), Cracovia (1364) şi Viena (1365). Germania a fost una dintre ultimele ţări occidentale în care s-au constituit universităţi medievale. Abia în anii 1385-1386, la iniţiativa electorului palatin, Ruprecht, se pun bazele universităţii din Heidelberg. Cel mai prestigios învăţământ medical se practică, în schimb, la şcoala medicală din

Salerno şi la Montpellier, în ciuda faptului că şi alte universităţi cu renume înglobau facultăţi de medicină.

4. Infrastructura universităţilor medievale

Universităţile medievale nu dispuneau de edificii, biblioteci sau fonduri proprii. Poetul Dante Alighieri evocă totuşi câteva sedii închiriate ale universităţii din Paris, situate pe malul stâng al Senei, pe uliţele Vicus Stramineus şi Rue du Fouarre. În acele încăperi improvizate şi întunecoase, studenţii luau notiţe, şezând pe podeaua acoperită cu paie. La Bologna, dintr-o relatare de la 1235 a magistratului Buoncompagno, aflăm că sălile de curs erau salubre şi luminoase. Profesorul şedea la o catedră supraînălţată pe un postament, iar studenţii audiau prelegerea din bănci.

Viaţa studenţească dintre zidurile oraşelor universitare era periclitată de permanente violenţe stradale. Studenţii erau înarmaţi, iar excesul de băutură îi incita la acte de indisciplină sau chiar la comportament asocial. Unii atacau domiciliile orăşenilor pentru a-i jefui sau pentru a le viola nevestele. Alţii se încăierau între ei, pentru a-şi răpi, unii altora, câinii sau femeile. Mulţi se răneau sau, în cel mai bun caz, îşi amputau degetele, cu spada, în dueluri. Când se confruntau cu grupuri de cavaleri sau cu poliţia regală, studenţii parizieni îşi chemau în ajutor compatrioţii, cazaţi, de obicei, în Cartierul Latin. Prin urmare, în conjunctura stilului violent de existenţă, din incinta burgurilor medievale, membrii corporaţiilor universitare s-au văzut constrânşi să se grupeze pe solidarităţi etnice, adică pe „*naţiuni*”. La origine, acestea îi polarizau pe toţi studenţii şi magiştrii care proveneau din aceeaşi ţară sau din ţinuturi învecinate şi vorbeau aceeaşi limbă sau, eventual, idiomuri înrudite.

La Paris, în contrast cu Bologna, funcţionau patru facultăţi dirijate de decani: arte liberale, drept canonic, medicină şi teologie. Studenţii şi profesorii de la „arte", fiind mult mai numeroşi, erau divizaţi în patru *naţiuni*: cea *franceză*, incluzând toate popoarele latinofone, cea *normandă*, cea *picardă*, care-i îngloba pe membrii corporaţiei universitare originari din Ţările de Jos, şi cea *engleză*, la care aderaseră toţi germanicii, inclusiv cei din Scandinavia. Cele patru *naţiuni* îl alegeau pe rectorul universităţii, o dată la trei luni. În restul timpului, reprezentanţii acestor organizaţii se străduiau să recruteze noi aderenţi sau frecventau localuri de genul „Două Spade", lângă Petit-Pont (Podul Mic), „Doamna Noastră", din strada Sf. Jacques, dar şi alte taverne, precum „Lebăda", „Şoimul" şi „Armele Franţei". Pentru uzul „naţiunii" engleze a fost elaborat chiar un ghid al cârciumilor din Parisul medieval.

O altă instituţie universitară, care datează din veacul al XII-lea, este *colegiul*. Criza de locuinţe din oraşele medievale i-a îndemnat pe anumiţi filantropi să pună la dispoziţia studenţilor săraci, care nu aparţineau unor ordine călugăreşti, diverse imobile, în care li se acorda cazare şi masă gratuită. Aceste instituţii caritabile se numeau *colegii*. Averile acestor colegii se vor amplifica, ulterior, prin donaţii, testamente sau venituri provenite din chirii. În timp, colegiile devin o componentă esenţială a vieţii academice, în care se derulează o parte a procesului educativ din universitate. Cea mai veche instituţie de acest gen e semnalată la Paris, în anul 1180. Celebru va deveni însă colegiul întemeiat la Paris, în 1257, de Robert de Sorbon, profesor de teologie şi confesor, se pare, al regelui Ludovic al IX-lea cel Sfânt. Şi alte universităţi continentale dispuneau de colegii. Renumit era „Colegiul Spaniei" din Bologna. În orbita universităţilor engleze, Oxford şi Cambridge, se vor dezvolta o serie de colegii, pe parcursul secolului al XIII-lea. Cele mai vechi sunt Balliol, Merton şi Peterhouse.

5. Atelierele de copiat şi negoţul cu carte în universităţile medievale

Datorită numărului ridicat de studenţi, cerinţa de carte cu conţinut didactic (manuale şi texte universitare) s-a amplificat, pe parcursul secolului al XIII-lea, determinând înfiinţarea unor ateliere de copiat pe lângă universităţi. Pentru a se garanta corectitudinea, activitatea de multiplicare era controlată de o comisie universitară, compusă din *peciari*. Aceştia verificau exemplarele de bază (*exemplar*), constituite din fascicule, numite *peciae*. Textele aprobate erau multiplicate pe cheltuiala conducătorului centrului de copiere (*statio*), pe pergament rezistent, pentru ca exemplarul de bază să suporte numeroase copieri ulterioare. Modificarea textului sau a numărului de *peciae* era interzisă.

Sub îndrumarea administratorului de la centrul de copiere (*stationarius*) lucrau numeroşi scribi, retribuiţi după numărul de *peciae* copiate. *Exemplar*-ul nefiind legat, la aceeaşi carte puteau lucra mai mulţi copişti simultan. Scribul depunea o garanţie pentru fascicula primită spre multiplicare şi primea o nouă *pecia* după ce o restituia, în perfectă stare, pe cea veche. Termenul de împrumutare a unui fascicul pentru copiere era de o săptămână. Acest sistem de multiplicare s-a practicat, mai ales în secolele XIII-XIV, în universităţile din Bologna, Paris, Oxford, Neapole. La universităţile germane, textele didactice erau copiate chiar de studenţi, după dictarea magiştrilor.

Studenţii care terminau sau părăseau universitatea nu aveau voie să scoată manualele personale din oraş. Le puteau încredinţa însă unui *stationarius*, care le vindea, încasând un procent de 1,5-2,5% din valoarea lor. La universitatea din Paris *stationarius*-ul coordona împrumuturile de carte şi *librarii* (comisionarii) se ocupau

cu vânzarea manuscriselor. Activitatea acestora era controlată de patru reprezentanţi, desemnaţi de conducerea universităţii (*principales librarii*). Aceştia inventariau, o dată la doi ani, manuscrisele aflate în custodia comisionarilor şi notau, într-un loc vizibil, preţul cărţii şi numele vânzătorului. *Librarii*, care depuseseră jurământ universităţii, erau aspru sancţionaţi dacă în gheretele lor se descopereau manuale ascunse, retrase din circulaţie. În comerţul medieval cu carte erau implicaţi şi alţi vânzători, pe lângă comisionari. Aceştia suportau amenzi drastice dacă nu-şi expuneau marfa sub cerul liber şi nu se limitau la comercializarea unor lucrări foarte ieftine.

Succesul proliferării spectaculoase a universităţilor, pe parcursul secolelor XII-XIV, a fost favorizat de absenţa unor bariere lingvistice. În învăţământ se utiliza limba latină. Pe de altă parte, geneza universităţilor a determinat apariţia şi consolidarea unei culturi omogene, propagată într-un limbaj internaţional, la scara întregului continent european.

BIBLIOGRAFIE

A

ABLAI, M., *Arabii*, Bucureşti, 1968.
IDEM, *Din istoria tătarilor*, Bucureşti, Cluj, 2005.
ANDERSON, M.M, *Secretele Chinei imperiale*, [f.l.] [f.a.]
ANGHELESCU, N., *Introducere în islam*, Bucureşti, 1993.
ANGOT, M., *India clasică*, Bucureşti, 2002.
AUTRAN, CH., *Istoria ariană a creştinismului. Mithra, Zoroastru*, Oradea, 1995.
ARIÈS, PH., *Die Geschichte der Kindheit*, München, 1975.
ATIYA, A.S., *Kreuzfahrer und Kaufleute*, München, 1973.
ATTALI, J., *Au propre et au figuré. Une histoire de la propriété*, Paris, 1988.

B

BAEDEKER, K. *Civilizaţia germanică şi a vikingilor,* Bucureşti, 1998.
BANNIARD, M., *Le Haut Moyen Âge occidental*, Paris, 1990.
BARNEA, I.; ILIESCU, O., *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982.
BÄUMER, R.; FRANZEN, A., *Istoria papilor*, Bucureşti, 1996.
BELCIN C., POPESCU AL., *Vikingii*, Bucureşti, 1990.
BENAZZI, N.; D'AMICO M., *Cartea neagră a Inchiziţiei. Reconstituirea marilor procese*, Bucureşti, 2001.
BENVENISTE, É., *Vocabularul instituţiilor indo-europene*, Bucureşti, 1999.
BERCIU, D., *Lumea celţilor*, Bucureşti, 1970.
BERNSTEIN, S.; MILZA, P., *Istoria Europei*, ed. a II-a, vol. II, Iaşi, 1998.
BLOCH, M., *Societatea feudală*, vol. I-II, Cluj-Napoca, 1996 şi 1998.
BOETHIUS; SALVIANUS, *Scrieri*, Bucureşti, 1992.
BOIVIN, M., *Istoria Indiei*, Bucureşti, 2003.
BOUTRUCHE, R., *Seigneurie et féodalité*, vol, I-II, Paris, 1959, 1970.

BOYER, R., *Islanda medievală*, Bucureşti, 2002.
IDEM, *La vita quotidiana dei Vichinghi (800-1050),* Milano, 1997.
BRASSE, J., *Maeştrii spirituali*, Bucureşti, 1992.
BRÉHIER, L., *Les Croisades*, Paris, 1928.
BRENTJES, B., *Civilizaţia veche a Iranului*, Bucureşti, 1976.
IDEM, *Die Ahnen Dschingis-Chans,* Berlin, 1988.
BROOKE, CHR., *L'Europe au milieu du Moyen Âge*, Paris, 1967.
BRØNSTED, J., *A vikingek,* Budapest, 1983.
BROWN, P., *Cultul sfinţilor*, Timisoara, 1995.
IDEM, *Întemeierea creştinismului occidental*, Iaşi, 2000.
BRUNNER,K.,DAIM F., *Ritter Knappen Edelfrauen.. Das Rittetum im Mittelalter*, Frechen, /f.a./.

C

CAIRNS, E. E., *Creştinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii creştine*, Oradea, 1997.
CARDINI, FR., *Europa şi Islamul. Istoria unei neînţelegeri*, Iaşi, 2002.
Carmina Burana, Iaşi, 1998.
CĂZAN, FL., *Cruciadele*, Bucureşti, 1990.
CHARPENTIER, L., *Misterele templierilor*, Iaşi, 1999.
CLARI, R. DE, *Cei care au cucerit Constantinopolul*, Cluj-Napoca 2005.
CLÉBERT, J-P., *Bestiar fabulos. Dicţionar de simboluri animale*, Bucureşti, 1995.
CLOT, A., *Civilizaţia arabă în vremea celor 1001 de nopţi*, Bucureşti, 1989.
COHN, N., *Demonii Europei. Demonizarea creştinilor în Evul Mediu*, Tîrgovişte, 2002.
CORBIN, H., *Istoria filosofiei islamice*, Bucureşti, 2005.
CROIX, A. DE LA, *Templierii. Istoria călugărilor soldaţi*, Bucureşti, 2003.
Cruciadele, Bucureşti, 1999.
COOPER, J., *China antică*, Bucureşti, 1998.

D

DARAUL, A., *Les société secretes*, Paris, 1961.
DAWSON, CHR., *Die Gestaltung des Abendlandes*, Hamburg, 1961.
DELCAMBRE, A.M., *Islamul*, ed. a III-a, Bucureşti, 1999.
DELUMEAU, J., *Religiile lumii*, Bucureşti, 1996.

DEMURGER, A., *Templierii. Viaţa şi moartea ordinului Templului*, Bucureşti, 1999.
DENIFLE, H., *Die Entstehung der mittelalterlichen Universität bis 1400*, Band I, Berlin, 1885.
Der Koran, Leipzig, 1989.
DEUSEN, P., *Filosofia Upanişadelor*, Bucureşti, 1994.
DHONDT, J., *Das frühe Mittelalter*, Frankfurt am Main, 1971.
Dictionnaire des explorations, Paris, 1966.
DIEZ, E., *Am Hofe der Sassaniden*, Berlin, Wien, Leipzig, 1942.
DRIMBA, O., *Istoria culturii şi civilizaţiei*, vol. II, Bucureşti, 1987.
DUBY, G., *Anul 1000*, Iaşi, 1996.
IDEM, *Cavalerul, femeia şi preotul*, Bucureşti, 1997.
IDEM, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*, Bucureşti, 1998.
IDEM, *Evul mediu masculin*, Bucureşti, 1992.
IDEM, *L'économie rural et la vie des campagnes dans l'Occident medieval*, vol. II., Paris, 1977.
DUMÉZIL, G., *Zeii suverani ai indo-europenilor,* Bucureşti, 1997.
DURAND, FR, *Vikingii*, Bucureşti, 2003.
DURKHEIM, ÉM., *Evoluţia pedagogiei în Franţa*, Bucureşti, 1972.
DUROSELLE, J. B.; MAYEUR, J. M., *Istoria catolicismului*, Bucureşti, 1999.

E

EGINHARD, *Viaţa lui Carol cel Mare,* Bucureşti, 2001.
ELIADE/CULIANU, *Dicţionar al religiilor*, Bucureşti, 1993.
ELIADE, M., *Istoria credinţelor şi ideilor religioase,* vol. I-III, Bucureşti, 1981,1986, 1988.
IDEM, *Tratat de istoria religiilor*, Bucureşti, 1992.
ELISSEEFF, V.; ELISSEEFF, D., *Civilizaţia japoneză*, Bucureşti,1996.
ELISSEEFF, D., *Istoria Chinei*, Bucureşti, /f..a../
EMBREE, A.A.; WILHELM, FR., *Indien. Geschichte des Subkontinents*, Frankfurt am Main, 1967.
ENESCU, R., *Ab urbe condita*, Timişoara, 1985.
EVANS, J., *Blüte des Mittelalters*, München-Zürich, 1966.
EVSEEV, I., *Cuvînt-simbol-mit*, Timişoara, 1983.

F

FILLIOZAT, J., *Filozofiile Indiei*, Bucureşti, 1993.
FITZGERALD, C.P., *Istoria culturală a Chinei*, Bucureşti, 1998.

FLECKENSTEIN, J., *Istoria Germaniei*, vol. I, Bucureşti, 2000.
FOCILLON, H., *Anul o mie*, Bucureşti, 1971.
FUHRMANN, H., *Einladung ins Mittelalter*, München, 1989.

G

GERNET, J., *Lumea chineză*, vol. I-II, Bucureşti, 1985.
IDEM, *La vita quotidiana in Cina ai tempi di Marco Polo*, Milano, 1998.
GILSON, É., *Filosofia în evul mediu*, Bucureşti, 1995.
GRIGORESCU, D., *Druizii şi lumea lor enigmatică*, Bucureşti, 2003.
GUILLAUMONT, A., *Originile vieţii monahale*, Bucureşti, 1998.

H

HALPHEN, L., *Les Barbares*, Paris, 1936.
HASKINS, CH.H., *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge, Massachusetts and London, 1976.
IDEM, *The Rise of Universities*, London, 1975.
HAUDRY, J., *Indoeuropenii*, Bucureşti, 1998.
HEERS, J., *Précis d'histoire du Moyen Âge*, Paris, 1968.
HENSHALL, K. G., *O istorie a Japoniei*, Bucureşti, 2002.
HOLZAPFEL, O., *Die Germanen. Mythos und Wirklichkeit, Freiburg*, Basel, Wien, 2001.
HORIA, V., *Dicţionarul papilor*, Bucureşti, 1999.
HOURANI, G.F., *Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times*, Princeton, New Jersey,1951.
HOWARD, M., *Războiul în istoria Europei*, Timişoara, 1997.
HUBERT, H., *Celţii şi civilizaţia celtică*, Bucureşti, 1983.
HUTIN, S., *Societăţi secrete*, Timişoara, 1991.

I

IONESCU, A. I., *Mitologia slavilor*, Bucureşti, /f.a./.
ITTU, C., *Elite şi putere în Europa heraldică a secolelor XII-XVI*, Sibiu, 2004.

J

JAKÓ, S.; MANOLESCU, R., *Scrierea latină în evul mediu*, Bucureşti, 1971.
JANIN, R., *Vechile civilizaţii ale Indiei*, Bucureşti, 2000.

K

KALTENMARK, M., *Filozofia chineză*, Bucureşti, 1995.
KAMENAROVIĆ, I. P., *China clasică*, Bucureşti, 2002.
KEEN, M., *Das Rittertum*, Düsseldorf, 2002.
KITAGAWA, J. M., *În căutarea unităţii. Istoria religioasă a omenirii*, Bucureşti, 1994.
KNOWLES, D., *The Evolution of the Medieval Thought*, New York, 1962.
KOESTLER, A., *Al treisprezecelea trib. Khazarii,* Bucureşti, 2003.
KRUTA, V., *Celţii*, Bucureşti, 2001.
Kulturgeschichte der christlichen Orden, Stuttgart, 1997.

L

LA BASTIDE, H. de, *Patru călătorii în inima civilizaţiilor*, Bucureşti, 1994.
LANGOSCH, K., *Wein, Weib und Würfelspiel*, Berlin, 1969.
LATOUCHE, R., *Les origins de l'économie occidentale*, Paris, 1970.
LE FLOCH, H., *Celţii – o civilizaţie originală*, Bucureşti, 2002.
LE GOFF, J. (coord.), *Das Hochmittelalter*, Frankfurt am Main, 1970.
LE GOFF, J.; SCHMITT, J. CL., *Dicţionar tematic al Evului Mediu occidental*, Iaşi, 2002.
LE GOFF, J., *Civilizaţia Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970.
IDEM, J., *Imaginarul medieval*, Bucureşti, 1991.
IDEM, *Intelectualii în evul mediu*, Bucureşti, 1994.
IDEM, *Omul medieval*, Iaşi, 1999.
IDEM, *Pentru un alt ev mediu*, vol.I-II, Bucureşti, 1986.
IDEM, *Sfântul Francisc din Assisi*, Iaşi, 2000.
IDEM, *Evul mediu şi naşterea Europei*, Iaşi, 2005.
LEMERCIER-QUELQUEJAY, CH., *La paix mongole*, Paris, 1970.
LE ROY LADURIE, E., *Montaillou, sat occitan de la 1294 pînă la 1324*, vol. I-II, Bucureşti, 1992.
LEVI, G.; SCHMITT, J.C. (coord.), *Istoria tinerilor în Occident*, vol. I, Iaşi, 2001.
LOGAN, D., *Vikingii în istorie*, Bucureşti, 1990.
LOISELEUR, J., *Doctrina secretă a Templierilor*, Bucureşti, 2003.
LOMBARD, D., *China imperială*, Bucureşti, 2003.
LUMPERDEAN, I., *Introducere în istoria economiei de piaţă*, Cluj-Napoca, 2002.
LURKER, M., *Lexicon de zei şi demoni*, Bucureşti, 1999.

M

MADAULE, J., *Istoria Franţei*, vol. I, Bucureşti, 1973.
IDEM, *Le drame albigeois et l'unité française*, Paris, 1973.
MANOLESCU, R., *Societatea feudală în Europa apuseană*, Bucureşti, 1974.
MANSUELLI, G., *Civilizaţiile Europei vechi*, vol. I-II, Bucureşti, 1978.
MARCELLO, L., *Sălbatica „civilizaţie" a stepelor*, Bucureşti, 2000.
MAROTTI, F., *Civilizaţia creştină străveche*, Bucureşti, 2000.
MARROU, H.I., *Biserica în antichitatea târzie (303-604)*, Bucureşti, 1999.
IDEM, *Sfântul Augustin şi sfârşitul culturii antice*, Bucureşti, 1997.
MARTIŞ, M., *De la Bhārata la Gandhi*, Bucureşti, 1987.
MCEVEDY, C., *The New Atlas of Medieval History*, [f.l.], [f.a.].
MCNEILL, W.H., *Ascensiunea Occidentului*, Chişinău, 2000.
MEUDUDI, *Introducere în Islam*, Bucureşti, 1991.
MIQUEL, A., *Islamul şi civilizaţia sa*, vol. I-II, Bucureşti, 1994.
Mitologia nordică, Bucureşti, 1992.
Mitologie universală. Dicţionar de personaje, Bucureşti, 2000.
MONTANARI, M., *Foamea şi abundenţa*, Iaşi, 2003.
MOORE, R I., *Prima revoluţie europeană (cca 970-1215*), Iaşi, 2004.
MORISSON, C., *Cruciadele*, Bucureşti, 1998.
MOUSNIER, R., *Monarhia absolută în Europa din secolul al V-lea până în zilele noastre*, Bucureşti, 2000.
MUREŞANU, C., *Momente din istoria Europei*, Cluj-Napoca, 1996.
MUSSET, L., *Invaziile*, vol. I-II, Bucureşti, 2002.
MUSSOT-GOULARD, R., *Carol cel Mare*, Bucureşti, 2004.

N

NICOLESCU, A., *Istoria civilizaţiei britanice*, vol. I, Iaşi, 1999.
NISTOR, V., *Redefinind sfârşitul. Cetate şi imperiu*, Bucureşti, 2000.
Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa, Göttingen, 1997.

O

OLTEANU, A., *Civilizaţia rusă*, Bucureşti, 1998.

P

PACAUT, M.; ROSSIAUD, J., *Epoca romanică*, Bucureşti, 1982.
PACAUT, M., *Les orders monastiques et religieux au moyen âge*, Paris, 1970.
PALL, FR., *Curs de istorie universală: cruciadele*, Cluj, 1948.
PANOFSKY, E., *Ideea*, Bucureşti, 1975.
PANOFSKY, E., *Renaştere şi renaşteri în arta occidentală*, Bucureşti, 1974.
PAUL, J., *Biserica şi cultura în Occident*, vol. I-II, Bucureşti,1996.
PAULSEN, FR., *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, Leipzig, 1919.
PERNOUD, R., *Templierii*, Bucureşti, 1996.
IDEM, *Les homes de la Croisade*, Paris, 1982.
IDEM, *Les saints au Moyen Âge*, Paris, 1984.
PERROY, E., *Le Moyen Âge*, Paris, 1957.
PIRENNE, H., *Mahomed şi Carol cel Mare*, Bucureşti, 1996.
IDEM, *Oraşele Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2000.
POPOVICI, I., *Călători şi geografi arabi în evul mediu*, Bucureşti, 1969.
POUPARD, P., *Religiile*, Bucureşti, 2001.
PUKÁNSZKY B.; NÉMETH A., *Neveléstörténet*, Budapest, 1994.

Q

QUESNEL, M., *Istoria evangheliilor*, Bucureşti, 1996.
QUILLET, J., *Cheile puterii în Evul Mediu*, Bucureşti, 2003.

R

REGNAULT, L., *Viaţa cotidiană a Părinţilor deşertului în Egiptul secolului IV*, Sibiu, 1997.
RICHÉ, P.; *Educaţie şi cultură în Occidentul barbar*, Bucureşti, 2001.
IDEM, *Europa barbară din 476 până în 774*, Bucureşti, 2003.
RICHÉ, P.; LE MAITRE, PH., *Invaziile barbare*, Bucureşti, 2000.
RIVIÈRE, J.M., *Istoria doctrinelor esoterice,* Bucureşti, 1996.
ROUX, J. P., *Regele. Mituri şi simboluri*, Bucureşti, 1998.
RÖSNER, W., *Ţăranii în istoria Europei*, Iaşi, 2003.
RUNCIMAN, S., *Vecerniile siciliene*, Bucureşti, 1993.
RUSU, G.V., *Vremea cruciadelor*, Cluj-Napoca, 2005.

S

SCHIEFFER, R., *Die Karolinger*, Stuttgart, 1992.
SCHURÉ, E., *Marii iniţiaţi*, Bucureşti, 1994.
SCHUON, FR., *Introducere în spiritualitatea lumii musulmane*, Bucureşti, 1994.
Scurt tratat de istoria Chinei, Bucureşti, 1997.
SÈDE, G. de, *Le secret des cathares*, Paris, 1974.
IDEM, *Les Templiers sont parmi nous*, Paris, 1962.
SÈDE, G.&S. De, *Ocultismul în politică*, Bucureşti, 1996.
SIMON, M., *Primii creştini*, Bucureşti, 1993.
SIMON, P., *Die Idee der mittelalterlichen Universität*, Tübingen, 1932.
SIMU, O., *Dragonul în imaginarul mitologic*, Bucureşti, 2006.
SOULIER, G., *L'Èurope. Histoire, civilization, institutions*, Paris, 1994.
SOURDEL, D., *Islamul*, Bucureşti, 1993.
SOURDEL, D.; SOURDEL-THOMINE, J., *Civilizaţia islamului clasic*, vol. I-III, Bucureşti, 1975.
SPINEI, V., *Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Bucureşti, 1999.
STANCIU, I.GH., *O istorie a pedagogiei universale şi româneşti până la 1800,* Bucureşti, 1977.
STĂNESCU, GH., *Mohamed Profetul*, Cluj-Napoca, 1998.
STOIANOV, Y., *Tradiţia ascunsă a Europei. Istoria secretă a ereziei creştine în Evul Mediu*, Iaşi, 1999.
Ştiinţa antică şi medievală, vol. I, Bucureşti, 1970.

T

TABACCO, G., *Sperimentazioni del potere nell'alto medioevo*, Torino,1993.
TARDIEU, M., *Maniheismul*, Timişoara, 1995.
Tătarii în istorie şi în lume, Bucureşti, 2003.
TEOFILACT SIMOCATA, *Istorie bizantină*, Bucureşti, 1985.
TERHART, F., *Comoara Templierilor*, Bucureşti, 2005.
TESTAS, G. şi J., *Inchiziţia*, Timişoara, 1993.
TONK S., *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, 1979.
TREVELYAN, G.M., *Istoria ilustrată a Angliei*, Bucureşti, 1975.
TREVOR-ROPER, H., *The Rise of Christian Europe*, ed. a II-a, London, 1966.

U

UEHLI, E., *Mitologia nordic-germanică în perspectiva misterelor*, Bucureşti, 2001.

V

VAUCHEZ, A., *Spiritualitatea evului mediu occidental*, Bucureşti, 1994.
VILLEHARDOUIN, G. DE, *Cucerirea Constantinopolului*, Cluj, 2002.
VLĂDUŢESCU, GH., *Ereziile evului mediu creştin*, Bucureşti, 1974.

W

WALLERSTEIN, I., *Sistemul mondial modern*, vol. I-II, Bucureşti, 1992.
Walhalla şi Thule. Mituri şi legende vechi germanice, vol. I-II, Bucureşti, 1977.
WARD, B., *Vieţile sfintelor care mai înainte au fost desfrânate*, Sibiu, 1997.
WEBER, M., *Introducere în sociologia religiilor*, Iaşi, 2001.
IDEM, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, Buc., 1992.
IDEM, *Sociologia religiei*, Bucureşti, 1998.
WERNER, K.FR., *Istoria Franţei*, vol. I, Buc., 2000.
IDEM, *Naissance de la noblesse*, Paris, 1998.
WOLFF, PH., *L'éveil intellectuel de l'Europe*, Paris, 1971.

Z

ZIMMER, H., *Filozofiile Indiei*, Bucureşti, 1997.
IDEM, *Mituri şi simboluri în civilizaţia indiană*, Bucureşti, 1994.
ZIMMERMANN, H., *Veacul întunecat*, Bucureşti, 1983.
IDEM, *Das Mittelalter,* vol. II, Braunschweig, 1988.
IDEM, *Papalitatea în Evul Mediu. O istorie a pontifilor romani din perspectiva istoriografiei*, Iaşi, 2004.